

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
УМАНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ПАВЛА ТИЧИНИ**

На правах рукопису

СОКИРСЬКА ВЛАДИЛЕНА ВОЛОДИМИРІВНА

УДК 94(477.46)''1902/1990''

**НАУКОВА ТА ГРОМАДСЬКО-ПЕДАГОГІЧНА
ДІЯЛЬНІСТЬ Г. Ю. ХРАБАНА
(1902 – 1990 рр.)**

07.00.01 – історія України

Дисертація
на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Науковий керівник
Кривошея Ігор Іванович,
кандидат історичних наук, доцент

Умань – 2008

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
 РОЗДІЛ 1	
ІСТОРІОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ.....	10
1.1. Історіографія проблеми.....	10
1.2. Джерельна база дослідження.....	22
 РОЗДІЛ 2	
ФОРМУВАННЯ СВІТОГЛЯДУ ТА ГРОМАДСЬКО-ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ Г. Ю. ХРАБАНА.....	33
2.1. Життєпис Г. Ю. Храбана та становлення його громадянської позиції...33	
2.2. Організатор музейної, краєзнавчої та пам’яткоохоронної роботи.....	49
2.3. Участь Г. Ю. Храбана у підготовці матеріалів до написання тому «Історія міст і сіл. Черкаська область»	61
2.4. Педагогічна діяльність Г. Ю. Храбана.....	66
 РОЗДІЛ 3	
НАУКОВА СПАДЩИНА Г. Ю. ХРАБАНА.....	76
3.1. Археологічні дослідження.....	76
3.2. Народно-визвольне повстання 1768 – 1769 рр. у дослідженнях Г. Ю. Храбана.....	90
3.3. Проблеми історії Уманщини в краєзнавчих студіях Г. Ю. Храбана... .	121
 ВИСНОВКИ.....	177
 СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ.....	184
 ДОДАТКИ.....	231

ВСТУП

Актуальність теми. Сучасний етап розвитку української історичної науки характеризується відродженням її кращих національних традицій, застосуванням нових підходів і методів до вивчення актуальних проблем. Подолання наслідків тоталітаризму, відновлення незалежності, демократизація суспільства, утвердження свободи наукових пошуків дозволили правдиво й об'єктивно відтворювати історію українського народу та її видатних діячів. Зростання значення біографічних досліджень у сучасній Україні як важливої частини національної гуманітарної науки і культури, що має безпосереднє відношення до ідейних засад життя нашого суспільства, глибинної системи його цінностей, духовних запитів українського громадянства, пов'язане з процесом становлення біографістики як окремої історичної дисципліни та завданням створення «Українського біографічного словника». Формування загальнонаціональних, регіональних та галузевих біографічних ресурсів сприяє загальному піднесенню гуманітарної культури суспільства, патріотичному вихованню громадян.

Зміни парадигми знань вимагають по-новому подивитися не тільки на здобутки української історичної науки, її корифеїв, тобто на провідних учених (В. Антоновича, І. Франка, М. Грушевського, В. Модзалевського, О. Лазаревського та інших), а й оцінити інтелектуальну спадщину науковців і краєзнавців, невідомих широкому загалу. Адже обличчя науки визначається не лише її «першими», всім відомими діячами, які висувають власні концепції, створюють наукові школи і напрямки, працюють на керівних посадах у навчальних та наукових закладах. Без учених «другого плану» неможливо уявити простір інтелектуального життя з його різноманітними зв'язками й опосередкуваннями.

Основним підходом, що дозволяє з'ясувати місце історика у структурі дослідницького співтовариства, є комплексний аналіз біографії та соціокультурної ситуації, за якої відбувалася його практична діяльність.

Необхідність схарактеризувати специфіку особливостей участі окремого дослідника в науковому дискурсі, з'ясувати реальне співвідношення обраної ним проблематики та магістрального напрямку в рамках тогочасної системи історіописання допоможуть визначити рівень суспільного сприйняття його творчих досягнень [404, с. 104].

У сучасній українській історіографії бракує наукових студій, в яких би на широкому, належним чином опрацьованому фактичному матеріалі розкривався і по-новому переосмислювався творчий доробок істориків «другого плану», досліджувалися їх інтелектуальні біографії, надбання у вивченні різноманітних проблем історії України через дослідження історії окремого регіону.

З огляду на це сьогодні є актуальним звернення дослідницької уваги на життєвий шлях, становлення суспільно-політичних поглядів і визначення

наукових пріоритетів Григорія Юхимовича Храбана (1902 – 1990) – одного з найбільш значущих істориків та краєзнавців, який залишив вагомий слід у вивченні та популяризації регіональної історії. Офіційно Г. Ю. Храбан не був титулованим науковими званнями, але написаних і опублікованих ним праць вистачило б для здобуття наукових ступенів. Маючи енциклопедичні знання, здатність глибоко аналізувати і відображати історичні процеси, він однаково плідно працював як історик, краєзнавець, археолог. Г. Ю. Храбан відіграв видатну роль в історії рідного краю і залишив слід у науковому, краєзнавчому, громадському та педагогічному житті України. Його ім'я і творчі здобутки знайшли відображення в багатьох довідникових виданнях та працях провідних учених сучасності.

Таким чином, актуальність дисертації зумовлена відсутністю спеціального комплексного дослідження життя і творчості Григорія Юхимовича Храбана, потребою створення повної та об'єктивної наукової біографії вченого, необхідністю виваженого вивчення його внеску в історичну науку, спробою ліквідувати упереджені підходи щодо особи дослідника, віднайдення та залучення до наукового обігу невідомого досі комплексу джерел, зокрема з колишніх спецховищ архівів, бібліотек України

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційна робота виконана в рамках дослідницької діяльності, яку здійснюють кафедра історії України та науково-дослідна лабораторія «Історичне краєзнавство Уманщини» Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини. Тема дисертації затверджена вченою радою Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (протокол № 5 від 27 грудня 2004 р.).

Мета дисертаційного дослідження полягає у з'ясуванні ролі і значення наукової і громадсько-педагогічної діяльності Г. Ю. Храбана, здійсненні комплексного і об'єктивного аналізу системи поглядів та визначенні найцінніших складових його творчої спадщини для сучасного відродження української історичної науки.

Для досягнення поставленої мети передбачено вирішити такі наукові **завдання:**

- з'ясувати ступінь наукової розробки теми та проаналізувати джерельну базу дослідження;
- виявити фактори, що впливали на формування особистісного світогляду і громадянської позиції Г. Ю. Храбана, здійснити періодизацію його життя та творчості;
- розкрити основні напрямки наукової та громадсько-педагогічної діяльності дослідника;
- висвітлити співпрацю і стосунки Г. Ю. Храбана з тогочасними українськими вченими і краєзнавцями в процесі науково-дослідної роботи;
- проаналізувати і систематизувати увесь комплекс праць дослідника з археології, історії України, історичного краєзнавства, ввести до

- наукового обігу нові матеріали творчого доробку історика;
- дослідити місце і роль Г. Ю. Храбана в сучасному розвитку історичної науки.

Об’єктом дослідження є особистість Г. Ю. Храбана в контексті суспільно-політичних процесів періоду, що досліджується.

Предметом дослідження є життєвий шлях та процес становлення Г. Ю. Храбана як дослідника, його наукова, громадсько-культурна, педагогічна діяльність і внесок у розвиток історичної науки України.

Хронологічні межі наукової роботи обумовлюються специфікою дослідження персоналії і визначаються роками життя та діяльності Г. Ю. Храбана (1902 – 1990 рр.).

Методологічною основою дисертації є теорія наукового пізнання, принцип взаємозв’язку і взаємозумовленості явищ та необхідності їх вивчення в конкретно-історичних умовах. Принципи об’єктивності та історизму дали змогу проаналізувати наукову та громадсько-педагогічну діяльність Г. Ю. Храбана.

В основу історичного пошуку покладені принципи науковості, об’єктивності і всебічності, загальнонаукові та спеціальні методи пізнання. З урахуванням історіографічного характеру дослідження, мети і завдань, які мають бути вирішені, комплекс основних дослідницьких методів роботи становлять: конкретно-історичний, що дозволив розглядати еволюцію поглядів Г. Ю. Храбана як історика залежно від суспільно-політичного становища в країні, а також простежити зміну наукової проблематики його робіт у контексті розвитку історичної науки; біографічний – допоміг простежити життєвий і творчий шлях дослідника, окреслити його внесок в історичну науку, охарактеризувати умови, в яких відбувалося формування його особистості; системний – створив умови для дослідження широкого кола питань, якими займався Г. Ю. Храбан; пошуково-бібліографічний застосовувався з метою виявлення опорної джерельної бази і теоретичних надбань дослідника; соціологічний – дав можливість шляхом інтерв’ювання встановити неналежно висвітлені факти життя і діяльності краєзнавця; узагальнення і систематизації – був використаний для формулювання і обґрунтування висновку за результатами дослідження, а також методи критичного аналізу і синтезу, які дозволили комплексно здійснити реконструкцію наукової біографії дослідника, укласти бібліографію його праць, визначити пріоритетні напрямки його практичної діяльності.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що вперше в українській історіографії на основі фундаментальної джерельної бази, за умов виявлення та введення в науковий обіг значного масиву нових архівних джерел і літератури комплексно досліджено основні етапи життя і наукової діяльності археолога, історика та краєзнавця Григорія Юхимовича Храбана. У дисертаційній праці розкрито його творчість у контексті соціальних, політичних і культурних процесів 50-х – 80-х років ХХ ст. в Україні. Подано загальну характеристику як об’єктивних, так і суб’єктивних факторів, які впливали на результати роботи дослідника, визначено пріоритетні напрямки

наукового пошуку, здійснено класифікацію праць історика та розкрито їх значення для сучасної історичної науки. При вивченні наукових поглядів дослідника залучено всю його творчу спадщину, що дозволило визначити внесок Г. Ю. Храбана як у дослідження археологічних пам'яток, так і у вивчення історії України та історичного краєзнавства. Докладно розглянуто історіографію проблеми, аналіз якої надав можливість визначити малодосліджені аспекти творчості Г. Ю. Храбана. У роботі суттєво доповнено перелік праць історика, значна частина якої є неопублікованою і залишається актуальною і дотепер.

Практичне значення проведеного дослідження зводиться до того, що його результати є необхідними для подальшого вивчення широкого кола наукових зацікавлень Г. Ю. Храбана як археолога, історика, педагога, музеєзнавця.

Матеріали та теоретичні висновки, узагальнення та конкретний фактичний матеріал дисертаційного дослідження можуть доповнити підручники з археології, історії України, історичного краєзнавства, сприятимуть у підготовці узагальнюючих праць з історіографії, у процесі викладання лекційних і спеціальних курсів названих дисциплін у навчальних закладах, при написанні спеціальних досліджень, а також розробленні проблем біографістики, складанні біографічних довідників, енциклопедій, у навчально-виховній та краєзнавчій роботі, при укладанні путівників-довідників, формуванні екскурсійних маршрутів, створенні музейних експозицій.

Апробація результатів дослідження. Загальна концепція, основні положення та результати дисертаційного дослідження обговорювалися на засіданнях лабораторії «Історичне краєзнавство Уманщини», на спільному засіданні кафедр історії України і всесвітньої історії та правознавства Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини. Результати дисертаційної роботи апробовані автором у формі доповідей на міжнародних конференціях: «Архівні джерела у формуванні історичної пам'яті (до 85-річчя архівної служби на Херсонщині)» (Херсон, 2006); «Знаки питання в історії України: регіональний вимір української історії» (Ніжин, 2007); «Польська родина в Україні: історія і сучасність. До 125-річчя з дня народження Кароля Шимановського» (Кіровоград, 2007), «Українсько-московські стосунки середини XVII століття» (Умань, 2008), «Польща – Україна: про минуле заради майбутнього (до 240-ї річниці повстання 1768 – 1769 років на Правобережній Україні)» (Умань, 2008); всеукраїнських: XIV–XV наукові конференції «Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні» (Київ, 2005 – 2006); «Черкащина в контексті історії України (До 60-річчя перемоги у Великій Вітчизняній війні 1941 – 1945 рр.)» (Черкаси, 2005); «Формування національних та загальнолюдських цінностей на заняттях історії та суспільних дисциплін» (Ніжин, 2005); «Революція 1905 – 1907 рр.: погляд через століття» (Горлівка, 2005); Шостому Всеукраїнському симпозиумі із проблем аграрної історії (Черкаси, 2006); «Національна інтелігенція в історії та культурі України в XX – XXI ст.» (Вінниця, 2006);

«Україна в структурі європейської співдружності» (Умань, 2006); «Малі міста на історичній мапі України: проблеми збереження історико-архітектурної спадщини» (Умань, 2007); «Григорій Юхимович Храбан – археолог, історик України та краєзнавець Уманщини», присвяченої 105-й річниці від дня народження Г. Ю. Храбана (Умань, 2007).

Публікації. Теоретичні узагальнення і результати дослідження знайшли своє відображення в одинадцяти одноосібних публікаціях в наукових збірниках та матеріалах конференцій, п'ять з яких є науковими статтями у фахових виданнях, включених до списку ВАК України.

Структура дисертації побудована за хронологічно-проблемним принципом, обумовлена метою та завданнями дослідження. Вона складається зі вступу, трьох розділів, поділених на підрозділи, висновків, списку використаних джерел, літератури та додатків.

РОЗДІЛ 1

ІСТОРІОГРАФІЯ ТА ДжЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Історіографія проблеми

Завдання історіографії полягає в тому, щоб показати, як відбувалося нагромадження історичних знань, як розширювалося коло історичних понять і уявлень, як запроваджувалися у вжиток нові історичні джерела, що були доступні історикам певної епохи. Головне ж завдання цієї галузі науки полягає в тому, щоб показати, як розвивалися погляди дослідників на історичне минуле, як у працях окремих істориків, в історичних напрямках та школах відображалися суспільні події, як ці події з'ясовувалися із соціальних позицій свого часу. Адже відомо, що історики певних епох і країн прагнули осмислити ті чи ті події відповідно до їх розуміння явищ суспільного життя, відповідно до їх світогляду, який великою мірою залежав від своєрідності періоду і країни, в якій вони жили. Отже, предмет історіографії є складовою частиною історії суспільної думки певної епохи [476, с. 7].

Розпочинаючи аналіз стану наукового опрацювання досліджуваної теми, зазначимо, що в історіографії немає жодної роботи, яка б спеціально розглядала окреслене коло проблем. Однак є чимало наукових праць, що так чи так торкаються окремих аспектів громадської, педагогічної та наукової діяльності Григорія Юхимовича Храбана.

Опрацьовану літературу, в якій фігурувало ім'я Г. Ю. Храбана, ми розділили на окремі групи, використавши тематично-хронологічний підхід. Першу з них, кількісно найбільшу, становлять дослідження, присвячені тій сфері діяльності, в якій Григорій Юхимович найбільш повно реалізував себе і яка, власне, складає основу вивчення його особистості, життя та напрямків роботи. За критерієм обсягу інформаційного насичення вирізняються: статті, рецензії, відгуки, у яких досліджувався та актуалізувався його творчий доробок; окремі замітки на шпальтах періодичних видань, які вивчають окремі праці Григорія Юхимовича; невеликі статті в довідникових фахових посібниках; узагальнюючі статті про вивчення життя та діяльності дослідника.

До першої групи віднесемо дослідження, присвячені Г. Ю. Храбану, які почали з'являтися ще за його життя (1960-ті – 1980-ті рр.). Більшість із них мають характер традиційної біографії, висвітлення дослідницького досвіду краєзнавця, в яких сучасники намагаються відзначити той внесок у розвиток української історичної науки, історичного краєзнавства та археології, що був зроблений дослідником протягом життя.

Вивчення діяльності Г. Ю. Храбана як археолога розпочалося ще на зламі 1950-х – 1960-х років після виходу у світ перших його публікацій, які науковці Інституту археології АН УРСР оцінили позитивно. У контексті дослідження великий інтерес становить стаття В. Довженок, Є. Махно та Р. Юра, в якій науковці відзначали великий творчий доробок Григорія Юхимовича з історії рідного краю, побудований на архівних документах, які досі не публікувалися і тому мали велику наукову цінність. Та найбільшу заслугу історика вони бачили в розвідках і описі 350 досі невідомих археологічних пам'яток. Науковці підкреслювали значущість дослідницької роботи Г. Ю. Храбана для археологічної науки загалом. Колектив наукової установи високо оцінював його доповіді на засіданнях відділу слов'янської археології [385, с. 4].

У цей же час з'являється ряд публікацій у регіональних періодичних виданнях з оцінкою наукового пошуку Г. Ю. Храбана. Серед них слід назвати статтю І. Гергеля, який відзначав заслугу Григорія Юхимовича в тому, що він допоміг простежити безперервність у заселенні регіону з давніх часів. Його розвідки, проведені в західній частині області, дозволили прийти до науково-обґрунтованого висновку, що вся нинішня територія Черкащини в першій половині I тисячоліття нашої ери була досить заселеною територією [383, с. 4].

Історик В. В. Кропоткін, публікуючи докладні відомості про знайдення тисяч римських монет і скарбів на території СРСР, дав високу оцінку дослідженням Г. Ю. Храбана, в яких було опрацьовано нумізматичний матеріал і подано характеристику торгівлі та грошового обігу на території України. Стаття Г. Ю. Храбана «Скарб римських монет в Уманському краєзнавчому музеї», надрукована в «Українському історичному журналі», мала великий інтерес серед вітчизняних і зарубіжних науковців [427, с. 7].

Уже перші студії Г. Ю. Храбана з питань ранньослов'янських поселень на території Правобережної України викликали зацікавлення фахівців. Український археолог В. П. Петров у ґрунтовній праці «Етногенез слов'ян» високо оцінював внесок уманського археолога в дослідження пам'яток черняхівської культури [445, с. 194].

У 1969 р. вийшла книга І. Г. Шовкопляса «Розвиток радянської археології на Україні (1917 – 1966). Бібліографія». Ця робота становить собою бібліографічний показник праць з археології України, опублікованих в СРСР після 1917 р. У них висвітлюється історія населення півдня Східної Європи в період первіснообщинної, рабовласницької та феодальної епох. До переліку робіт археологів з цієї теми автором віднесені і дослідження Г. Ю. Храбана «Скарб римських монет в Уманському краєзнавчому музеї», «Клад римських динариєв из села Погорелого», «Ранньослов'янські пам'ятники Уманщини», «Черняховские памятники в Уманском районе» [466, с. 218 – 219, 241].

Науковці Інституту археології Академії наук УРСР В. Довженок, Є. Махно і Р. Юра підкреслювали, що дослідження археолога-любителя проливають світло на цікаве і ще не з'ясоване наукою питання про заселення

території Придніпров'я в перших сторіччях нашої ери і доводили, що Г. Ю. Храбану першому вдалося тут знайти до двох десятків пам'яток чорноліської культури [386, с. 4].

У середині 1980-х рр. доробок Григорія Юхимовича також отримав високу оцінку в наукових розробках провідних учених Інституту археології НАН України В. О. Круца і С. М. Ригова. Археолог В. О. Круц відзначав великий внесок Г. Ю. Храбана в дослідження трипільської культури, особливо проблеми поселень-гігантів. Більшість із виявлених науковцями Інституту археології поселень стали відомі науці завдяки роботам уманського дослідника [428, с. 19]. Учені підкреслювали велику роботу, проведену Г. Ю. Храбаном для виявлення десятків нових поселень періоду середнього – початку пізнього етапу розвитку трипільської культури межиріччя Південного Бугу і Дніпра. Науковці вказували, що додаткові розкопки виявлених ним пам'яток та пошуки нових можуть внести певні корективи вже дослідженого, але загальна тенденція розвитку місцевих пам'яток, на думку археологів, простежена дослідником правильно [429, с. 45].

Післяжиттєвий період досліджень наукової спадщини Григорія Юхимовича Храбана не вирізняється великою кількістю історіографічних матеріалів. Так, у першій половині 1990-х років до аналізу археологічної спадщини дослідника звернувся С. М. Ригов в ході вивчення матеріалів трипільських поселень Буго-Дністровського межиріччя і завдячував багаторічним розвідкам Г. Ю. Храбана в цьому регіоні по відкриттю десятків поселень вказаної групи. У кандидатській дисертації науковець окреслює другий період вивчення пам'яток трипільської культури 50 – 60-ми роками ХХ ст. і вважає, що це найменш продуктивний період у дослідженні Буго-Дністровського межиріччя, водночас зазначає, що завдяки розвідкам окремих дослідників, у тому числі і Г. Ю. Храбана, було виявлено десятки різночасових поселень [481, с. 11].

Археолог Є. В. Пічкур в історії вивчення пам'яток косенівської локальної групи виокремив декілька етапів. На другому етапі, що припадає на 1950 – 1970-ті рр., завдяки зусиллям Г. Ю. Храбана було виявлено й обстежено більшу частину відомих на сьогодні косенівських поселень: Бондарка, Вільховець, Ризине, Юрківка, Багва, Іваньки, Аполянська, Кобринове, Дубова, Паланка, Шарине [446, с. 117].

Дослідник С. В. Паньков у монографії, присвяченій вивченню одного з етапів історії стародавньої чорної металургії лісостепової зони України, на підставі археологічних, етнографічних та писемних джерел висвітлює процеси становлення чорної металургії у Східній Європі та її розвиток до рубежу нової ери, визначає основні напрямки розвитку залізодобування як галузі ремісничого виробництва. До пам'яток чорної металургії останньої чверті I тис. до н. е. – першої чверті I тис. н. е. науковець відносив знахідки, знайдені Г. Ю. Храбаном у 15 населених пунктах Уманщини під час археологічних розвідок упродовж 1962 – 1964 рр. і відображені в щоденниках, що знаходяться на збереженні в Науковому архіві Інституту археології НАН України (Київ) [444, с. 62 – 63].

В українській історіографії виділилася і плеяда молодих учених, що цікавилися археологічними дослідженнями Г. Ю. Храбана. Досліджуючи третій етап вивчення трипільської культури на Уманщині, що припадає на 60-ті роки XX ст., П. І. Горохівський, зокрема, відзначає вагомий внесок у розвиток трипільознавства і Г. Ю. Храбана, проведення величезної роботи щодо розвідки пам'яток цієї культури в усіх населених пунктах не лише Уманського, а й сусідніх районів Черкащини. Протягом 1960 – 1970-х років Г. Ю. Храбаном було відкрито і нанесено на карту та впорядковано дані про більше сотні трипільських поселень. У своїх дослідженнях П. І. Горохівський використовує «Щоденники археологічних розвідок» Г. Ю. Храбана за 1962 – 1965 рр. для підтвердження знахідок поселень трипільців на території Христинівського та Уманського районів Черкаської області [411, с. 121].

У статті «Розвиток чорної металургії на Уманщині в першій половині I тис. н. е.» З. В. Священко вказувала на дослідження Григорієм Юхимовичем територій ряду сіл Уманського та Маньківського районів і виявлення там на поселеннях черняхівської культури решток залізного шлаку і кричного заліза. Вивчення пам'яток стародавньої чорної металургії Уманщини, на її думку, дало можливість досліднику висвітлити питання організації праці стародавніх металургів [454, с. 232]. У ґрунтовній монографії «Історія Уманщини (з найдавніших часів до середини XVII ст.)» дослідниця відзначала великий внесок Г. Ю. Храбана у вивчення історії краю. Про масштаби досліджень свідчать щоденники археологічних розвідок, які зберігаються в Науковому архіві Інституту археології НАН України та в Уманському краєзнавчому музеї. Відзначається колосальна робота Григорія Юхимовича з дослідження поселень різних культур, що знаходилися на території Уманщини [455, с. 16, 198 – 199].

У наш час науковий доробок Г. Ю. Храбана включається до бібліографічних та енциклопедичних видань. В інтересах успішного розвитку археології, важливим завданням є збір і систематизація робіт дослідників у цій галузі, доведення їх до відома вчених, спеціалістів і всіх, хто цікавиться давньою історією людства. Роботи Г. Ю. Храбана були включені до «Археологии Украинской ССР: Библиографический указатель. 1918 – 1980 гг.» [468, с. 230, 320, 369].

Чимале значення для утвердження наукового підходу до вивчення особи Г. Ю. Храбана і його значення в археологічних дослідженнях на території Черкащини мають праці М. Ю. Відейка, в яких наголошує на величезне практичне значення археологічних розвідок на Уманщині, проведених співробітником Уманського краєзнавчого музею Г. Ю. Храбаном у 1950 – 1970-х роках, а також здійснена ним робота із систематизації та опису відомих на той час пам'яток. Результати цих робіт були використані під час організації досліджень Трипільської комплексної експедиції та Трипільської експедиції Інституту археології АН УРСР у 70 – 80-х роках XX ст. [469, с. 442, 559, 638]. У монографії «Трипільські протоміста» М. Ю. Відейко також підкреслював значний внесок Г. Ю. Храбана у виявлення трипільських пам'яток Уманщини у 1960 – 1970-х роках, який відкрив і наніс на карту та

впорядкував дані більш як про 130 трипільських поселень різного часу [408, с. 21].

Історичні погляди дослідника отримали аналіз і в історіографії, пов'язаний з історією гайдамацького руху. Великий резонанс серед істориків як вітчизняних, так і зарубіжних мали публікації Г. Ю. Храбана з теми народно-визвольного повстання на Правобережній Україні в другій половині XVIII ст. С. Я. Боровой на сторінках «Українського історичного журналу» не погоджувався з хронологією історії Гайдамаччини, що була представлена дослідником на сторінках цього ж видання [406, с. 117]. І. О. Гуржій і В. М. Кулаковський в іншому номері цього ж часопису не погоджувалися з категоричними запереченнями Г. Ю. Храбана про правомірність уживання терміна «Коліївщина» щодо повстання 1768 – 1769 рр. Автори вважали назву цілком українського походження, створену за аналогією до слів, що побутували здавна в українській мові [413, с. 63].

У 1970-ті роки науковий доробок Г. Ю. Храбана став предметом ґрунтовного дослідження історика в діаспорі П. Мірчука. Автор у монографії «Коліївщина: гайдамацьке повстання 1768 р.», виданій у Нью-Йорку в 1973 р., докладно аналізує позиції Г. Ю. Храбана з окремих аспектів повстання. Розглядаючи релігійний момент у Коліївщині, П. Мірчук звертає увагу на висвітлення дослідником ролі православного духовенства в народному русі, на оцінку діяльності Мелхіседека Значко-Яворського. Для Храбана, вказував автор, основним і вирішальним в їх діяльності було ставлення до Москви. Цікавило автора і ставлення Григорія Юхимовича до «Золотої грамоти» та встановлення авторства фальсифікату. Не погоджувався П. Мірчук і з наполяганням Г. Храбана відмінити назву «Коліївщина» до повстання 1768 р., яку він вважав устійненою повстанцями і прийняту в історіографії [435, с. 287].

Про Григорія Юхимовича Храбана як видатного дослідника писали З. Дичаров [387, с. 4], В. Яворівський [399, с. 154 – 159], В. Тарнавський [393, с. 4]. Невтомна пошукова діяльність Г. Ю. Храбана приводила його до відкриттів у краєзнавчих дослідженнях, зокрема з історії соціал-демократичного руху. Саме ним уперше було доведено, що в Умані існувала підпільна друкарня газети «Искра».

У 1990-х роках почався новий етап в історіографії проблеми, пов'язаний з відродженням і зростанням суспільного значення краєзнавчого руху та відзначенням ювілейних дат тих історичних подій, які досліджував Г. Ю. Храбан. Аналізуючи наявну літературу, можна стверджувати, що останнім часом українська історіографія поповнилася низкою праць, у яких на основі широкої джерельної бази розкриваються головні віхи життя і діяльності відомого краєзнавця. У контексті відродження історичної пам'яті українського народу значну роль відіграють історико-краєзнавчі конференції, які стали помітним явищем у сучасному науковому житті. На конференціях спілкуються професіонали й аматори краєзнавства – дослідники рідного краю. Матеріали краєзнавчих конференцій становлять значний науковий інтерес для фахівців різних спеціальностей. Ученими та краєзнавцями на

міжнародних, всеукраїнських та регіональних науково-практичних конференціях оприлюднено та опубліковано понад 100 наукових, науково-популярних статей, нарисів та краєзнавчих розвідок про постать Г. Ю. Храбана.

Так, відомі науковці та краєзнавці, працюючи з фондами державного архіву Черкаської області (Т. А. Клименко, І. І. Кривошея, В. М. Мельниченко, М. В. Поставнича, З. В. Священко, А. Ю. Чабан), у Центральному Державному історичному архіві України (Київ) та Центральному Державному архіві вищих органів влади і управління (Ю. І. Бодров, І. І. Кривошея, В. М. Мельниченко, О. В. Мельниченко), в Науковому архіві Інституту археології НАН України (П. І. Горохівський, З. В. Священко), в Уманському краєзнавчому музеї (Л. Д. Гарбузова, Н. В. Нагорна), виявили у їх фондах і видрукували нові матеріали і свідчення про життя, діяльність і творчість дослідника. У цей період ім'я Г. Ю. Храбана прозвучало у статті І. І. Кривошеї, де автор уперше висвітлює біографію дослідника та робить, хоч і короткий, комплексний аналіз творчого доробку Григорія Юхимовича [426, с. 48 – 49]. Аналіз поглядів історика та окремих віх життєвого шляху здійснив колишній учень Григорія Юхимовича П. М. Шморгун. Оцінюючи монографію «Спалах гніву народного», науковець сприймав автора не як краєзнавця-аматора, а як фахівця-дослідника, який добре знався на архівний першоджерелах та літературі з XVIII ст. до наших днів. Монографія Г. Ю. Храбана, на його думку, перша і на сьогодні найповніша, найдетальніша, документально обґрунтована розповідь про повстання українських селян [467, с. 432 – 433].

Відновити історичну правду про роль і місце краєзнавства в суспільному житті, подвиг науковців, затаврованих «ворогами народу», – обов'язок нинішнього покоління дослідників. На окрему увагу заслуговують публікації з окресленої проблеми і голови Черкаської обласної організації Всеукраїнської спілки краєзнавців В. М. Мельниченка. Предметом аналізу автора стали життєвий шлях, дослідницько-пошукова, музейна та пам'яткоохоронна діяльність Г. Ю. Храбана [436 – 440]. Позитивним змінам у краєзнавчому русі сприяла розпочата після XX з'їзду КПРС часткова реабілітація жертв сталінських репресій. Особливе значення для оздоровлення духовної сфери й утвердження демократичних засад у середовищі черкаських краєзнавців мало, на думку М. В. Поставничої, повернення після багаторічних ув'язнень відомого дослідника історії Черкащини Г. Ю. Храбана. Автор підкреслює виключно важливу роль у дослідницько-пошуковій і науковій роботі із написання тому «Історія міст і сіл Української РСР. Черкаська область» уманського краєзнавця [451, с. 105 – 106].

Широкий доступ до архівних документів дав змогу В. Данилейченку та С. Кривенку виявити невідомі факти життя Г. Ю. Храбана, піддати їх науковому аналізу на нових методологічних засадах, вільних від класово-партійних стандартів, відновити правду про його історико-краєзнавчий пошук, здійснити наукову реабілітацію чесного імені одного із сподвижників вітчизняного краєзнавства. Дослідники ввели в науковий обіг матеріали

раніше закритої слідчої справи з архівів СБУ, показали, через які репресії і гоніння пройшов Г. Ю. Храбан у 30 – 50-ті роки ХХ ст. Саме їх статті стали складовою частиною книги «Реабілітовані історією. Черкаська область» [414, с. 394 – 402]. Роки ув'язнення і заслання, яких зазнав і Г. Ю. Храбан, висвітлено в дослідженнях В. М. Мельниченка [438, с. 102], М. В. Поставнича [450, с. 99], К. Ю. Каменської [418, с. 59], В. С. Прокопчука [452, с. 113, 125], А. М. Палія [443, с. 151 – 154].

Невід'ємною складовою вітчизняної історичної науки сьогодні є краєзнавство як синтетична галузь знань комплексного дослідження краю. У першому томі довідника «Краєзнавці України (Сучасні дослідники рідного краю)», що вийшла друком у 2003 р. під редакцією П. Т. Тронька, серед 400 сподвижників сучасного краєзнавчого руху України названо і Г. Ю. Храбана [475, с. 243]. Його ім'я вписано і до біобібліографічного словника відомих краєзнавців Черкащини, створеного М. Пономаренко – відомим краєзнавцем, людиною, що особисто знала Григорія Юхимовича і тісно співпрацювала з ним [448, с. 89].

Нині в Україні відбувається процес формування нової системи освіти молоді, переорієнтація на соціалізацію особистості, формування активної громадянської позиції, патріотичної свідомості. У цьому контексті особливої актуальності набуває вивчення історико-педагогічної спадщини з урахуванням регіонального компоненту, адже саме регіонами зроблено значний внесок в освітню та духовну спадщину України. Ім'я педагога Г. Ю. Храбана включено до іменного покажчика «Репресовані освітяни Черкащини», метою якого є відновлення історичної справедливості, висвітлення трагічних подій історії України, повернення незаслужено забутих імен освітян, вшанування тих, хто боровся за свободу і незалежність нашої держави [447, с. 65].

На ювілейній конференції, присвяченій подіям селянського повстання 1768 – 1769 рр., що відбулася в Умані в 1993 р., тему гайдамаччини в творчості Г. Ю. Храбана було порушено А. О. Карасевичем, який до заслуг дослідника відносив глибокий аналіз проблеми, введення в науковий обіг нових архівних документів і велику наукову цінність висновків із цієї проблематики [419, с. 32 – 36].

Актуальним на сьогодні є питання перевидання на основі об'єктивного й неупередженого використання джерел і літератури багатотомної «Історії міст і сіл Української РСР». Тому нині науковці ставлять за мету вивчення позитивного досвіду попередників у проведенні цієї роботи. У цьому контексті позитивну роль Г. Ю. Храбана як члена редколегії і відповідального за написання окремих нарисів до тому «Історія міст і сіл Української РСР. Черкаська область» відзначали В. М. Мельниченко [438, с. 102], М. В. Поставнича [451, с. 107].

На сучасному етапі утвердження державності України, коли процеси національно-культурного відродження охопили всі сфери духовного життя суспільства, особливої актуальності набуває вивчення історичного досвіду розвитку такого важливого засобу формування історичної свідомості

громадян України, як музейна справа. Досвіду організації музейної справи Г. Ю. Храбаном приділяли увагу у своїх наукових розвідках О. В. Мельниченко [441, с. 340 – 345], М. В. Поставнича [449, с. 121 – 124].

На сторінках регіональних та республіканських періодичних видань до ювілейних дат із дня народження дослідника ще за життя і після смерті робилися спроби подати біографію Г. Ю. Храбана, вказувалися його заслуги перед наукою, високо оцінювалася його громадська та педагогічна діяльність. Проте для більшості сучасних історико-біографічних досліджень стосовно життя і творчої діяльності історика притаманна обмеженість використання наявної джерельної бази.

Лише з відзначенням 100-річчя та 105-ї річниці з дня народження Г. Ю. Храбана вперше відбувається систематичне вивчення життєвого шляху та наукової спадщини Григорія Юхимовича із широким залученням архівних матеріалів. Зусиллями наукової громадськості Умані в краєзнавчому музеї було проведено науково-практичну конференцію з нагоди 100-річчя з дня народження Г. Ю. Храбана [380; 382; 384]. Державний архів Черкаської області видав збірник статей та матеріалів «Г. Ю. Храбан. До 100-річчя з дня народження» (2002) [460]. Історичний факультет Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини провів наукову конференцію «Григорій Юхимович Храбан – археолог, історик України та краєзнавець Уманщини», присвячену 105-й річниці з дня народження дослідника [461]. У доповідях учасників заходів висвітлені окремі напрямки діяльності Григорія Юхимовича, його життєвий шлях та творчий доробок.

Отже, історіографічний аналіз усіх наявних наукових, науково-популярних статей та краєзнавчих розвідок про непересічну постать Г. Ю. Храбана засвідчує, що для всіх публікацій дослідників характерна односторонність у висвітленні особи уманського краєзнавця. Головною концепцією цих праць була спроба показати окремі аспекти діяльності Григорія Юхимовича, не досліджуючи постать загалом. Робилося все це на вузькій джерельній базі. Незважаючи на це, згадані огріхи не применшують вартості наукових досліджень, які мають переважно інформативний характер, переконливо показують, наскільки багатогранною і різноплановою була діяльність Г. Ю. Храбана.

Підсумовуючи огляд історіографії з досліджуваної теми, ми вважаємо за потрібне констатувати, що за увесь період вивчення діяльності Г. Ю. Храбана нагромаджено чимало літератури, яка торкається різних аспектів проблеми. Але її аналіз засвідчив, що переважна більшість студій має суто публіцистичний характер. Ця література не є систематичною і не охоплює проблему загалом. Наукова, громадська та педагогічна діяльність Г. Ю. Храбана не були предметом спеціального комплексного дослідження і висвітлювалися фрагментарно. Головна увага дослідників зосереджувалася на розгляді лише окремих наукових праць Григорія Юхимовича, інші, на жаль, залишалися поза їх увагою. Найменш висвітленими залишилися його громадсько-педагогічна діяльність та система наукових поглядів. Не з'ясовано внесок дослідника у розвиток української історичної науки. Тому не

викликає сумніву необхідність та доцільність опрацювання поставленої наукової проблеми, створення узагальненої характеристики особи історика, його участі в краєзнавчому й громадсько-просвітницькому житті України і належної оцінки його наукового здобутку, як одного з визначних дослідників історії України другої половини ХХ ст.

1.2. Джерельна база дослідження

Джерельну базу дисертаційного дослідження складає весь обсяг матеріалів, як опублікованих, так і неопублікованих, які пов'язані з діяльністю Григорія Юхимовича Храбана як археолога, краєзнавця, історика, громадського і педагогічного діяча, виявлених у Держаному архіві Черкаської області, Науковому архіві Інституту археології НАН України, Центральному державному історичному архіві в м. Києві, Центральному державному архіві вищих органів влади і управління в м. Києві, Уманському краєзнавчому музеї, Національній бібліотеці України імені В. Вернадського, науковій бібліотеці Інституту археології НАН України, Познанській університетській бібліотеці (Республіка Польща), обласній науковій бібліотеці ім. Т. Г. Шевченка в м. Черкасах, Уманській центральній міській бібліотеці.

Основний і найбільший масив документів із теми дослідження представлений в особовому фонді дослідника, що знаходиться на збереженні в Державному архіві Черкаської області, до якого входять 246 справ, а це близько 27,5 тисяч аркушів за 1952 – 1990 рр. (Р – 5624), а також у фондах Управління Служби безпеки України в Черкаській області (Р – 5625), Управління культури виконавчого комітету Черкаської обласної Ради депутатів трудящих (Р – 2631) та обласної редакційної колегії тому «Історія міст і сіл Української РСР. Черкаська область» (Р – 4178). У цьому ж архіві дисертантом опрацьовано матеріали особових фондів відомих діячів краєзнавчого руху: «Комарницький М. Ф. (1899 – 1984) – журналіст, краєзнавець» (Р – 3990, опис 1 і опис 2); «Стефанович Василь Автономович – краєзнавець-археолог» (Р – 5586), в яких зберігається листування Г. Ю. Храбана з цими дослідниками, рукописи рецензій та інші матеріали, пов'язані із співпрацею з ними.

Цінним джерелом для висвітлення наукової та громадської діяльності Г. Ю. Храбана є фонди Центрального державного архіву вищих органів влади і управління (Київ) – «Документи і матеріали з історії міст і сіл Української РСР» (Ф. 4633), «Українського товариства охорони пам'яток історії і культури» (Ф. 4760), «Міністерства культури УРСР. Головного управління культосвітньої роботи. Управління музеїв» (Ф. 5116).

У роботі дисертантом використано оригінальні документи особового фонду відомого діяча краєзнавчого руху В. Л. Меєровича, що знаходяться на збереженні в Центральному державному історичному архіві України (Київ) (Ф. 2214).

Найбільш значні, об'ємні та вартісні за змістом документи про життєві шляхи і наукову діяльність історика та краєзнавця Г. Ю. Храбана містять опрацьовані дисертантом матеріали фондів Наукового архіву Інституту археології НАН України, зокрема джерела фонду наукових розвідок (Ф. 12) та звіти і щоденники наукових розвідок Г. Ю. Храбана за 1962 – 1967 рр.

Значний масив документів, що стосуються досліджуваної проблеми, знаходиться на збереженні в Уманському краєзнавчому музеї, де матеріали сконцентровані переважно в речовій (Ф. 2678) і документальній групі збереження (УКМ-15251).

Джерельна база дослідження життєвих шляхів та наукової спадщини Григорія Юхимовича Храбана – це сотні архівних документів і матеріалів із теми дисертації. За походженням і характером інформації вони поділені нами на групи:

1. Особисті документи Г. Ю. Храбана та епістолярна спадщина.
2. Творчі матеріали історико-краєзнавчої роботи.
3. Рецензії наукових установ на праці Г. Ю. Храбана та його рецензії.
4. Документи, що стосуються громадської та педагогічної діяльності.
5. Матеріали періодичних видань 60-х – 80-х рр. ХХ ст.

До першої групи джерел належить надзвичайно величезна, повноцінна та різноманітна документальна спадщина і матеріали особового фонду Державного архіву Черкаської області, що висвітлюють факти життєвої біографії Григорія Юхимовича Храбана. Серед цієї групи документів: залікова книжка студента-заочника історичного факультету Київського державного педагогічного інституту ім. М. Горького, особистий листок по обліку кадрів, характеристики, профспілковий квиток [177].

Особливий інтерес становлять архівно-слідчі справи в 2-х томах по обвинуваченню Г. Ю. Храбана, до яких входять санкції на арешт (1938 і 1950 рр.) та тримання під вартою, ордери на обшук та протоколи обшуку, анкета заарештованого, протоколи допитів та очної ставки, обвинувальний вирок. Сфабриковану справу про належність до «української буржуазно-націоналістичної організації», виявлено й опрацьовано дисертантом у фондах Управління Служби безпеки України в Черкаській області [199 – 200]. У фонді представлено документи про перебування у виправно-трудових таборах та вічному поселенні у Красноярському краї: анкети, заяви, довідки та характеристики [182].

Окрему групу джерел становлять автобіографії, які відзначаються достатньою вірогідністю даних, невеликим обсягом, цілком певною персоналістичною спрямованістю. Особливо цінними є автобіографії самого Григорія Юхимовича та його дружини – Марії Василівни Кошубської-Храбан [177; 194], в яких він постає сім'янином, батьком, чоловіком, з усіма його чеснотами та вадами. Значення цих джерел полягає в тому, що завдяки ним стає можливим відтворення силуету епохи, в якій жив і працював Г. Ю. Храбан, у них не дублюються документальні дані про зовнішній бік подій, а подаються яскраві свідчення про погляди, вдачу, вигляд, учинки Григорія Юхимовича, розширюючи можливості дослідника (попри весь суб'єктивізм

їх авторів).

Досить масовим видом наративних джерел є приватне листування. Зазначимо, що в так званих его-документах (джерелах особистого походження) особа Г. Ю. Храбана постає перед нами не ізольовано, а у взаємодії з іншими особистостями, зі своїм соціальним середовищем, з усім навколишнім світом у найрізноманітніших його проявах. У цьому й полягає їх виключна цінність, бо без аналізу такої взаємодії неможлива «персональна історія», головним предметом дослідження якої є «історія одного життя» не тільки в усій своїй унікальності, але й у досяжній повноті. Листи – це важливі особисті пам'ятки, які нерідко містять доповнення й уточнення до інших видів джерел стосовно поглядів, діяльності та приватного життя Григорія Юхимовича.

Епістолярію, залучену під час дослідження, було розділено на підвиди: а) особисте родинне листування Г. Ю. Храбана з дружиною [193]; б) листи товаришів по заслання [185], приятельське листування (з друзями, колегами та однодумцями) [177; 192], в) листи до вищих посадових осіб та судових органів держави [183; 184; 199; 200], г) листування з відомими науковцями, громадськими діячами, видавництвами, вітчизняними та зарубіжними науковими установами [146 – 176].

Особливо активно дослідник переписувався з видатними діячами в галузі археології, літератури, історії України, краєзнавцями. Серед цієї групи документів особливо цінним є листування з Є. В. Махно [146] та А. Г.

Брайчевською [103] з питань археологічних знахідок трипільської та черняхівської культур; листування з доктором історичних наук Е. О.

Симоновичем [97]; листування з Німецькою академією наук; докторами історичних наук, співробітниками Інституту археології Академії наук СРСР В. В. Кропоткіним [96] та Е. О. Симоновичем [97] про скарги римських монет на території Правобережної України.

Важливу сторінку про коло наукових інтересів Г. Ю. Храбана містить листування з академіком В. Пашуто [109], докторами історичних наук О. С. Компан, І. І. Лук'яненком [153], Ф. П. Шевченком [156], В. В. Мавродіним [158], П. М. Шморгуном [160].

Цікавило Г. Ю. Храбана і правдиве висвітлення історії Уманщини в публіцистичних та художніх творах. Про це свідчить листування Григорія Юхимовича з письменником Л. І. Смілянським [148] про підготовку до друку нариса «Софіївка», листування з І. Л. Бутичем, В. Б. Грабовецьким, М. Й. Сиротюком, В. Т. Титаренком, І. В. Шпитковським [149] та краєзнавцем В. С. Криштовським [150] із питань селянського повстання на Правобережній Україні 1768 – 1769 рр. Небайдужість дослідника до точного і правдивого висвітлення історії «Софіївки» демонструє лист директору парку І. С. Косенкові [72] про плутанину в назвах видових об'єктів і хронології історії парку в роботах О. Л. Липи, О. П. Роготченка та інших авторів; листування із В. Задорожнім, М. Сиротюком [176], В. Меєровичем [11; 83] про оцінку історичної повісті П. Нанієва «Тричі продана»; листування з письменником К. К. Грибом про партизанську боротьбу на Уманщині [165]. Окрема група

справ відображає ґрунтовні дослідження Г. Ю. Храбана з теми «Шевченко і Умань». Серед них листування Григорія Юхимовича із Заслуженим діячем мистецтв УРСР Г. Л. Петрашевичем про встановлення бюста Т. Г. Шевченку в «Софіївці» [91], листування з письменником П. В. Журою, редакціями обласної та районної газет з приводу уточнення окремих фактів біографії Кобзаря [92].

З метою популяризації історії України та Уманщини зокрема Г. Ю. Храбан тісно співпрацював з видавництвами. У фонді представлено листування з видавництвом «Промінь» про видання путівника «Умань» [140], історико-краєзнавчого нариса про «Софіївку» – «Рукотворна поема» [66]; з редакцією «Української радянської енциклопедії» [105; 141]; з редакцією «Українського історичного журналу» [142; 154]; з видавництвом «Маяк» [83]; з редакціями журналів «Вітчизна» [173] та «Пам'ятки України» [107]; газети «Черкаська правда» [174]. Вони є цінним джерелом вивчення наукової діяльності Г. Ю. Храбана. Опрацьовувати такі документи зручно через те, що їх було відкладено в окремі папки, а листи пронумеровано.

Друга група джерел є найбільш численною і представляє доробок дослідника в галузі археології, історії України та краєзнавства. За проблемним підходом усі праці Г. Ю. Храбана можна поділити на: 1) матеріали з археології та давньої історії України; 2) творчі матеріали історико-краєзнавчої роботи; 3) матеріали, зібрані Г. Ю. Храбаном для своїх робіт; 4) переклади дослідника; 5) фотопозитиви та фотокопії документів; 6) картосхеми та малюнки археологічних знахідок.

Значний комплекс документів, що стосуються археологічного вивчення Г. Ю. Храбаном рідного краю, знаходиться в особовому фонді дослідника в Державному архіві Черкаської області. Вони дали змогу в процесі визначення завдань наукового пошуку окреслити досліджені аспекти історичної спадщини Григорія Юхимовича, виявити маловідомі або й зовсім неznані питання його доробку [95 – 103]. Наукові статті дослідника різноманітні за змістом і характером написання. Особливо цінними є статті «Скарб римських динаріїв із села Погорілого» [96], «Черняхівські пам'ятники Уманщини» [97], «Ранньослов'янські пам'ятники Уманщини» [100], «Чорноліська культура на Уманщині» [101], «Уманщина за найдавніших часів» [104], що отримали високу оцінку в науковому світі. Цінність статей полягає в тому, що вони містять факти, які раніше не були опубліковані, а з окремими дослідниками матимуть змогу ознайомитися вперше.

Чималу групу неопублікованих джерел становлять звіти та щоденники археологічних розвідок, представлені в Науковому архіві Інституту археології НАН України [12 – 15] та Уманському краєзнавчому музеї [230 – 252]. Особливу цікавість являють собою документи фонду уманського археолога В. А. Стефановича, в якому представлена переписка з Г. Ю. Храбаном з актуальних питань археологічного вивчення краю та окреслено коло питань, з приводу вирішення яких між дослідниками виникали наукові дискусії [229].

Серцевину джерел історико-краєзнавчої роботи склали матеріали з історії селянської війни 1768 – 1769 рр. на Правобережній Україні [28 – 59],

серед яких представлена монографія у двох машинописних варіантах об'ємом близько двох тисяч аркушів. Окремі питання дослідження висвітлювалися на сторінках наукових часописів.

Значний комплекс документів представляють матеріали з історії створення дендрологічного парку «Софіївка», виписки з архівних джерел, довідників, літератури, документи про магната С. Потоцького, членів його родини [60 – 87]. Особливий інтерес становлять машинописні нариси Г. Ю. Храбана, які ніколи не публікувалися і невідомі практично в наукових колах. Серед них: «Тричі продана. Софія Потоцька» [64], «Рукотворна поема» [65], «Сад-поема. Ілюстрована повість про «Софіївку» [60]. Ряд джерел із досліджуваної проблеми представлено у фонді краєзнавця М. Комарницького, що знаходиться на збереженні в Державному архіві Черкаської області [203 – 216], та у фонді краєзнавця В. Л. Месровича, що знаходиться на збереженні в Центральному державному історичному архіві України (Київ) [11].

Цікавим є дослідження Г. Ю. Храбана з теми «Шевченко і Умань» [88 – 94]. Великий блок представляють матеріали по дослідженню історії революційних подій [120 – 133] та періоду Великої Вітчизняної війни на Уманщині [134 – 138]. Широко представлена в них хроніка революційного руху, нариси про створення і діяльність партійних організацій, документи про Уманську підпільну друкарню газети «Искра», учасників революційних подій та оборони і визволення Уманщини, їх спогади, тексти статей для радіопередач.

Цінними також є матеріали, зібрані Г. Ю. Храбаном для своїх робіт, що містять виписки з архівних документів, довідників, науково-історичної літератури, газет, зроблених Григорієм Юхимовичем у державних архівах, бібліотеках, музеях СРСР [55 – 59; 67; 73; 112; 195 – 198].

Важливим блоком джерел є переклади, зроблені Г. Ю. Храбаном із різних питань історії України, що відклалися у фонді. Це переклади Григорієм Юхимовичем із польської мови на українську архівних першоджерел з історії «Софіївки» [67; 74; 76], переклад роботи Єжі Лоека «Життєпис красуні бітники. Розповідь про життя Софії Вітт-Потоцької» [75]. З французької на українську мову було перекладено Г. Ю. Храбаном «Путівник по «Софіївці» Теодора Темері [77], з польської – географічний словник про населені пункти і річки Уманщини [117].

В особовому фонді Г. Ю. Храбана широко представлено також фотоілюстрації до третього машинописного варіанту монографії «Селянська війна на Україні 1768 – 1769 рр.» [43], фотокопії листів Л. Метцеля Станіславу Потоцькому [67], про назву «Софіївка», яка вживалася з самого початку будівництва парку [69], фотокопії ілюстрацій до поеми С.

Трембецького «Софіївка» художника Аллана [80], фотокопія вступу до поеми С. Трембецького, написана А. Міцкевичем [81], фотокопії малюнків І. Г.

Мюнца видів «Софіївки» [147]. У фонді представлені також фотопозитиви сім'ї Потоцьких [86], фотокопії документів з фонду графів Потоцьких ЦДІА УРСР (Київ), фотопозитиви з анотаціями, поштові листівки з видами «Софіївки», Умані, Буків [87]. У плані археологічного вивчення краю

представлені фотопозитиви археологічних знахідок Уманщини [95], 67 фотопозитивів знахідок пам'яток черняхівської культури на Уманщині [97], документів про Уманську підпільну друкарню [125], фотографії учасників революційного руху на Уманщині [126 – 127]

Для надання більшої науковості своїм дослідженням Г. Ю. Храбан створював картосхеми археологічних знахідок. Серед них: картосхема археологічних знахідок на території Уманщини [95], картосхема черняхівських поселень західної частини Черкаської області [99], картосхеми та малюнки знахідок чорноліської культури [101]. Інтерес до вивчення теми селянської війни другої половини XVIII ст. підсилюється наявністю у фонді карти-схеми Холодного Яру та походу М. Залізняка [152].

Третю групу джерел презентують рецензії, серед яких нами виділено: 1) рецензії на праці Г. Ю. Храбана і 2) рецензії, написані Г. Ю. Храбаном. У фонді представлено рецензії провідних науковців Інституту історії АН УРСР Л. Г. Мельника [45, арк. 24], В. А. Смолія [45, арк. 9], П. М. Шморгуна [347, с. 173] та кафедри історії Уманського педагогічного інституту В. Т. Фещенка [45, арк. 29], а також редакційний висновок на монографію Г. Ю. Храбана «Антифеодальне повстання на Правобережній Україні 1768 – 1769 рр.» [45], рецензія О. І. Тереножкіна на статтю Г. Ю. Храбана «Чорноліська культура на Уманщині», надісланий до збірника «Археологія» [101], рецензія А. Г. Брайчевської на працю Г. Ю. Храбана «Уманщина у II – V ст. н. е.» [103, арк. 11].

Серед написаних Г. Ю. Храбаном: рецензія на історичний роман М. Глухенького «Коліївщина» [52], зауваження дослідника до праці Я. Шульгіна «Коліївщина» та монографії Ф. Равіта-Гавронського «Історія гайдамацьких рухів» [54], оцінка Григорієм Юхимовичем робіт про «Софіївку» О. П. Роготченка [71], оцінка ним історичної повісті П. Нанієва «Тричі продана» [83]. В окремий блок фонду виділено рецензії Г. Ю. Храбана й І. Кришовського на монографію О. П. Лоли «Гайдамацький рух на Україні 20 – 60 рр. XVIII ст.» [142] та рецензії на роботи окремих авторів з історії Уманщини [141 – 145].

Четверту групу утворюють джерела, що стосуються педагогічної та громадської діяльності дослідника. До першого блоку віднесено свідоцтва, довідки, листування [181], спогади про роботу в Уманському педагогічному технікумі, відомості про історію педучилища [180], програми та тексти виступів [186 – 187]. Більшу частину цієї групи документів представляють матеріали про громадську діяльність. Серед них – фонд Управління культури виконкому Черкаської обласної ради депутатів трудящих, в якому представлено звіти про роботу Уманського краєзнавчого музею за час перебування Г. Ю. Храбана на посаді директора (1956 – 1958 рр.) [201 – 202]. У фонді «Міністерства культури УРСР. Головного управління культурно-освітньої роботи. Управління музеїв» [10] дисертантом виявлено та опрацьовано стенограму наради працівників історичних і краєзнавчих музеїв, що містить виступ директора Уманського краєзнавчого музею Г. Ю. Храбана.

Цінними є матеріали фонду обласної редакційної колегії тому «Історія міст і сіл Української РСР. Черкаська область», членом якої був і Г. Ю.

Храбан [217 – 228]. У документах представлено організаційну діяльність, списки членів редколегії, нариси, написані Г. Ю. Храбаном, та зауваження до них. Особливо цінним є листування Григорія Юхимовича з Головною редакційною комісією та авторами про роботу над нарисами, їх доповнення й уточнення [220]. Певні етапи життєвих і творчих шляхів Г. Ю. Храбана відбивають опрацьовані дисертантом матеріали фонду Центрального державного архіву вищих органів влади і управління України (Київ) у фонді Головної редакційної комісії «Історії міст і сіл Української РСР» за 1962 – 1976 рр. [1 – 7], серед яких виявлено матеріали про роботу дослідника над написанням тому «Історія міст і сіл Української РСР. Черкаська область». У цьому ж архіві нами були опрацьовані матеріали фонду Українського товариства охорони пам'ятників історії та культури [8 – 9], делегатом І-го Республіканського Установчого з'їзду від Черкаської області був і Г. Ю.

Храбан. У контексті досліджуваної нами теми значний інтерес становить колекція архівних документів Управління культури виконавчого комітету Черкаської обласної Ради депутатів трудящих, де представлені звіти музеїв області [201 – 202].

П'яту групу джерел у вивченні громадської, наукової і просвітницької діяльності Г. Ю. Храбана представляють матеріали періодичних видань 1960-х – 1980-х років, адже дослідник співпрацював із редакціями багатьох газет і журналів, що виходили на території України, СРСР та Польщі. На їх шпальтах він уміщував свої наукові статті, історичні оповідання, краєзнавчі розвідки. Найбільш активно Г. Ю. Храбан друкував праці з історії, археології, краєзнавства в часописах «Український історичний журнал» [274; 291; 300; 326; 337; 343; 372], «Пам'ятки України» [353], «Археологія» [319; 334], «Советская археология» [299], «Материалы и исследования по археологии СССР» [371], а також у газетах «Наше слово» (Республіка Польща) [340], «Черкаська правда» [276; 290; 313; 321; 370], «Молодь Черкащини» [316], «Промінь комунізму» [262], «Уманська зоря» [253 – 375], «Соціалістичні лани» [293; 342]. Тут було видруковано значну кількість відгуків про його діяльність відомих учених В. Довженок [384], Є. В. Махно [384], Р. Юри [385], В. Круца [425], С. Рижова [448] та краєзнавців І. Гергеля [382], М.

Мельниченка [432], Г. Шквара [397], в яких ними охарактеризовано внесок дослідника в історико-археологічне вивчення, в музеєзнавчу справу, подано оцінку його наукових здобутків.

Отже, проведене нами корпусне вивчення джерел до життєпису та творчої спадщини Г. Ю. Храбана, засвідчило наявність величезного масиву документів, матеріалів та рукописів, пов'язаних з його життям і діяльністю. Уся опрацьована нами документальна база наукового дослідження дозволяє виконати поставлені мету і завдання, ввести в науковий обіг чимало невідомих і маловідомих фактів та свідчень, що з'ясовують різні аспекти науково-краєзнавчого руху, громадсько-культурного життя на Уманщині в другій половині ХХ ст., роль та участь у ньому Григорія Юхимовича Храбана

, а також значно доповнити й уточнити його біографічний опис, створити найбільш повну бібліографію наукових праць дослідника, показати вагомий внесок Г. Ю. Храбана в дослідження історії та культури України загалом і Черкащини зокрема.

Усього під час дослідження було використано більше 250 архівних справ. Їх аналіз дозволив доповнити біографію Г. Ю. Храбана, дослідити масив інформації, що дало змогу висвітлити різні аспекти його життя. Ці архівні документи допомогли встановити коло спілкування та наукові інтереси археолога, історика і краєзнавця. Опрацювання архівних джерел надало можливість дослідити не лише наукову, а й культурно-громадську та педагогічну діяльність Григорія Юхимовича. А головне, завдяки такому широкому колу неопублікованих джерел вдалося простежити всі етапи формування та еволюції світогляду й наукових уподобань Григорія Юхимовича, а також з'ясувати вплив різних осіб на ці процеси.

РОЗДІЛ 2

ФОРМУВАННЯ СВІТОГЛЯДУ ТА ГРОМАДСЬКО-ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ Г. Ю. ХРАБАНА

2.1. Життєпис Г. Ю. Храбана та становлення його громадянської позиції

Вивчення життєвого і творчого шляху вітчизняних учених, а також прискіпливе дослідження їхньої спадщини становить унікальний матеріал для відображення особистості в біографії. Поглиблюється розуміння їх внеску в досліджувану ними галузь науки.

Історик, відтворюючи життєпис визначних людей, повинен спиратися на достовірні джерела інформації, щоб уникнути прикрих помилок та необачних акцентів. Вигаданий факт спотворює реальність та історичність образу персоналії, сприяє її надмірній канонізації чи містифікації. Архівні документи допомагають зясувати не лише потаємні сторони біографії особистостей, а також виявити їхнє місце і роль у суспільстві, взаємини із собі подібними і владою [432, с. 21].

У своєму розвитку в умовах незалежності наше суспільство дійшло до тієї стадії розвитку, при якій ми можемо свідомо застосовувати загальнолюдські, загальноприйняті і загальновизнані критерії в оцінках історичних осіб, політиків, науковців. На основі численних і різноманітних джерел нами реконструйовано біографію Григорія Юхимовича Храбана, у якій умовно можна виділити шість основних періодів: новоградволинський (1902 – 1934), I-й уманський (1934 – 1938), пермський (1938 – 1946), II-й уманський (1946 – 1950), красnojарський (1950 – 1956), III-й уманський (1956 – 1990).

Народився Григорій Юхимович Храбан 9 травня (26 квітня) 1902 року в селі Великий Молодьків Пищівської волості Новоград-Волинського повіту Волинської губернії в сім'ї селянина-середняка. У великій родині було чотири сини (Григорій – молодший) та три доньки. Батьки – Юхим Мартинович Храбан (помер у 1933 р.) та Марфа Василівна (померла у 1919 р.) – родом із кріпосних селян. До 1917 року сім'я мала міцне середняцьке господарство: хату, господарчі споруди, 8 – 9 корів, 15 десятин землі, сільськогосподарський реманент, кінну молотарку, використовували як постійну, так і сезонну найману робочу силу [199, арк. 15].

Малий Григорій розпочав навчання з 7 років. У 1912 році закінчив початкову школу в рідному селі, у 1914 році – п'ятирічку у волосному центрі, у 1916 році – семирічку в м. Новоград-Волинську. Виписавши із Петрограда навчальний посібник товариства «Благо» – «Гімназія на дому», він самотужки почав опановувати навчальний курс гімназії, вивчав латинь,

французьку і німецьку мови, а за білопольської окупації опанував і польську. Наука давалося легко, юнак мав великі здібності до навчання, тому в 1917 році вступив до Новоград-Волинської чоловічої гімназії, де за успішність був звільнений від сплати, і закінчив її у 1920 році. У цей час він розпочинає свою трудову діяльність учителем початкової школи [177, арк. 2].

Процес національного відродження періоду Центральної Ради не обійшов стороною здібного й активного юнака. Він не залишився осторонь суспільних подій, став членом товариства «Просвіта», що об'єднувало прихильників українського національного відродження, брав участь у роботі драматичного гуртка та інших заходів просвітян [177, арк. 15].

Через проблеми зі здоров'ям (ще з дитинства хворів на сухоти) Григорій Юхимович до війська призваний не був [177, арк. 19].

2 лютого 1922 року Григорій Юхимович одружився з ровесницею, вчителькою природознавства та української мови Ярунської школи, Кошубською Марією Василівною, з якою був знайомий ще в гімназійні роки. Невдовзі молоді стали батьками двох синів – Олега (1923 р.) та Владлена (1925 р.) [194, арк. 3 зв.].

Популярний у 1917 – 1920 рр. серед національно-демократичних сил термін «українізація» після «завоювання України більшовиками» почав реалізовуватися. Для відновлення єдності країни у складі Радянського Союзу знадобилося надання певної компенсації республікам у вигляді радянської ідеї культурно-етнічної автономії. Крім того, за часів диктатури більшовицької партії сам хід етнічно-культурного відродження відкривав можливість поступової більшовизації сфери освіти, науки і культури, виховання «нової людини», виявлення національно «занадто заангажованих» громадян з метою подальшої їх ізоляції від суспільства [471, с. 364]. Практичні кроки РКП(б) у напрямі реалізації програми «українізації» імпонували молодому Г. Храбану, і у 1925 році Григорій Юхимович стає кандидатом, а в липні 1926 року членом КП(б)У.

Після вступу в партію перед здібним юнаком відкриваються нові можливості і перспективи кар'єрного росту. Однак невдовзі політичний курс ВКП(б) змінюється. Дехто з найактивніших українських партійних діячів періоду українізації закінчує життя самогубством, решту більшовицька репресивна машина або ліквідовує фізично, або ж відправляє в ув'язнення. Проблиски відродження української державності кремлівське керівництво знищує в самому зародку.

Восени 1930 року розпочинається друга хвиля розкуркулення. Навколо родини Г. Ю. Храбана ситуація стає загрозливою. За невиконання сільськогосподарської політичної компанії господарство було ліквідовано – розпродано. Дядька – Василя Храбана вислано органами НКВС. Другого дядька – Сазона Храбана та його синів було засуджено до 8 років позбавлення волі, і від того часу вони додому не поверталися [199, арк. 15].

У своїй трудовій діяльності Г. Ю. Храбан відзначався як людина принципова і пряма, що не всім подобалося. На початку 1933 року Григорій Юхимович, як член Коростенського райкому партії та завідувач культурно-

пропагандистського відділу, у виступі на районній конференції сільських кореспондентів піддав критиці бездіяльних редакторів стінних газет, наголосивши, що і самим сількорам слід добросовісно ставитися до виконання своїх обов'язків. Г. Храбаном було наведено факти і прізвища сількорів, у яких було не все добре в цьому відношенні. У тому числі був згаданий (як виявилось вже через декілька місяців лжесількор) учитель із села Горщика В. Чарівний. У відповідь він написав наклеп і послав його в «Правду» і секретареві ЦК КП(б)У П. П. Постишеву, особливою протекцією якого користувалися сількори. У цьому наклепі Г. Ю. Храбан звинувачувався в переслідуваннях сількора В. Чарівного. Наклеп цей розбирався Київською обласною партійною Контрольною комісією. Хоча не було ніяких фактів, що підтверджували наклеп, але комісія стала на захист сількора. 8 листопада 1933 року Г. Ю. Храбана було виключено з лав партії «за приховування соціального походження» та за втрату класової пильності у справі сількорів. «Моя робота в райкомі припинилася в листопаді 1933 р. Я залишився в Коростені і був призначений директором робфаку Київського інституту інженерів залізничного транспорту і за сумісництвом викладачем радпартшколи...» [177, арк. 24].

Але В. Чарівний, відчувши безкарність за наклеп, розпоясався до того, що подальша його «громадська» і «педагогічна» діяльність набула яскраво вираженого незаконного характеру, що було особливо неприпустимо, бо Коростенський район знаходився в прикордонній смузі (за 75 км проходив радянсько-польський кордон). А за два місяці було встановлено справжнє обличчя лжесількора, як і його фальшиве прізвище Чарівний. Ним виявився колишній поручик царської армії Павленко, який під час діяльності Тимчасового уряду командував каральними загонами для придушення селянських виступів на території Чернігівської губернії, а в 1919 – 1920 рр. був главарем банди, яка брала участь у захопленні Чернігова [177, арк. 24]. ЦК ВКП(б) у 1934 році відновив членство в партії Г. Ю. Храбана.

У ніч з 1 на 2 липня 1938 року Григорій Юхимович був заарештований органами НКВС по звинуваченню в членстві в «українській буржуазно-націоналістичній організації» [199, арк. 1].

Г. Ю. Храбан належав до категорії тих партійців, що зберігали відданість комуністичним ідеалам, незалежність мислення, здатність до конструктивної і принципової критики. Але до другої половини 1930-х років становище в Україні загострюється і «чистки» досягають низів.

Початком широких акцій 1937 р. стала телеграма наркома внутрішніх справ М. І. Єжова від 4 липня 1937 р. за № 00926, в якій говорилося: «Всім начальникам НКВС та начальникам УНКВС країв та областей. З отриманням цього візьміть на облік всіх у вашій області куркулів та кримінальних злочинців, які повернулися після відбуття покарання, втікачів з таборів та заслання; всіх врахованих куркулів поділити на дві категорії: 1. Найбільш ворожих елементів, що підлягають арешту і розстрілу в порядку адміністративного проведення справ через Трійки. 2. Менш активних, але все ж ворожих елементів, що підлягають висланню у північні райони за

вказівкою НКВС СРСР. До 8 липня 1937 р. телеграфом повідомте мені кількість осіб I та II категорій з визначенням окремо куркулів та кримінальних злочинців. Про час операції та порядок проведення вказівку дам окремо» [400, с. 5].

У наказі вказано і міри покарання. Ті, хто були віднесені до I категорії, підлягали негайному арешту і після розгляду їх справи на «трійках» – розстрілу.

Віднесені до II категорії підлягали арешту, засланню в табори на строк від восьми до десяти років, а «більш злісні та соціально небезпечні з них» – ув'язнення на той же строк у тюрми за визначенням «трійки».

Терор став всеохоплюючим і масовим. Репресії охопили всі категорії населення: представників партійного і державного апарату, військових, інтелігенцію, робітників, селянство. Вина їх слідством не доведена, але вони пройшли через приниження, ганьбу, фізичні тортури під час допитів, випробування камерним ув'язненням. Прикладом тому може стати і кримінальна справа Григорія Юхимовича Храбана за № 492, що знаходиться на збереженні в Державному архіві Черкаської області.

Жертвами масових репресій стали педагоги всіх категорій – від вихователя дошкільного закладу до професора, а також керівники освітніх установ. Навчання та виховання дітей вважалося пріоритетним ідеологічним та економічним напрямком внутрішньої політики радянської держави. Більшовицька модернізація суспільства за класовими, а не громадянськими ознаками, передбачала формування політичної свідомості, стереотипів мислення, радянського патріотизму, поширення різних міфологем про комуністичний рай [433, с. 3].

Г. Ю. Храбан був українцем, походив із середняків, мав освіту та ще й до того ж в юності своєю участю в діяльності «Просвіти» довів, що ідея відродження України йому була небайдужа. Тобто підпадав під ті критерії, за якими НКВС масово ліквідовував потенційно національно-свідомий елемент, стосовно якого виникала підозра, що при збігу певних обставин той чи той підозрюваний може продовжити боротьбу за українську ідею.

У Постанові до справи по обвинуваченню від 2 липня 1938 року вказувалося, що Г. Ю. Храбан «являється учасником контрреволюційної організації, за завданням якої здійснював контрреволюційну діяльність, спрямовану на ліквідацію влади». Цього ж дня прокурором міста Умані була надано санкцію на арешт Григорія Юхимовича і утримання його під вартою у в'язниці та проведено обшук в його помешканні по вулиці Спінози, 10. З протоколу обшуку стало відомо, що в числі вилучених речей були партквиток члена ВКП(б) № 0713371, паспорт, військовий квиток, листи до Й. В. Сталіна і М. І. Єжова [199, арк. 9 – 10].

13 вересня 1938 року відносно Г. Ю. Храбана, а також М. Н. Мартинюка та П. К. Степаненка Уманською міжрайонною оперативно-слідчою групою Київського обласного управління НКВС було ухвалено обвинувальний висновок. Зміст документу свідчить про те, що всі троє звинувачувалися в належності до української буржуазно-націоналістичної повстанської

організації, що діяла на території Уманського та прилеглих районів та ставила перед собою завдання відторгнення України від СРСР, реставрацію капіталістичного ладу за допомогою іноземних держав. Для здійснення своєї мети вони проводили широке вербування серед осіб, вороже налаштованих до існуючого ладу, головним чином із середовища білих офіцерів, куркулів і українських націоналістів. Зокрема Г. Ю. Храбан, за версією слідчих НКВС, був причетний до контрреволюційної діяльності з 1926 року, брав безпосередню участь в антирадянській роботі [Додаток А]. Засмічував педагогічні кадри буржуазно-націоналістичним елементом, компрометував нові радянські кадри, наповнював бібліотеку націоналістичною літературою, займався ворожими методами викладання соціалістичних наук [199, арк. 125].

Широко впроваджувалася так звана система фізичного впливу на арештованих. Робилося це за вказівками та з дозволу керівництва НКВС. За час перебування під арештом Г. Ю. Храбана тричі допитував слідчий. Зміст протоколів допиту свідчить про те, що підслідний спочатку категорично відкидав усі звинувачення, але через певний час під впливом незаконних методів слідства змушений був зізнатися у «своїй антирадянській діяльності»

До цього додамо, що у «власноручність» підпису під зізнанням важко повірити, бо під час допиту слідчі застосовували тортури, і Г. Ю. Храбану порозчавлювали кістки пальців рук (ознаки тортур залишилися на тілі до кінця життя) [402, с. 66].

Сам Григорій Юхимович про це згодом напише в одному з листів до Генеральної прокуратури СРСР, що «на следствии начальник РО НКВД и следователи применяли ко мне пытки, которым может позавидовать средневековая инквизиция. И я подписал протоколы следствия, в которых не было ничего существенного в действительности» [477, с. 399].

В одній із справ особового архівного фонду Григорія Юхимовича є опис допитів, що застосовувалися до нього, – «колективна» обробка перед слідством у 21-й кімнаті, в його присутності жорстоко били інших ув'язнених, а потім п'яні слідчі били і його. Били кулаками, носками чобіт, ніжками від стільців. Практикувалося стояння на ногах по десять годин підряд аж до втрати свідомості. Потім до десятка чоловік закривали на декілька діб в карцер без вікон. Було дуже спекотно, не вистачало повітря. Тут можна було знаходитися лише голим, підлога була мокрою від поту, тіло покривалося ранами [183, арк. 8].

В інкримінованому звинуваченні Г. Ю. Храбан повністю визнав себе винним. З довідки, підшитої до справи, дізнаємося, що речових доказів по справі не виявлено, є тільки зізнання, і цього було достатньо [Додаток Б].

Справи про політичні та контрреволюційні злочини громадян стали розглядати позасудові органи, які діяли при ОДПУ, НКВС. Постановою Президії ЦВК СРСР від 28 березня 1924 р. було затверджено положення про права ОДПУ. Згідно з цією Постановою, при ОДПУ було створено Особливу нараду для розгляду справ соціально-небезпечних осіб, які займалися контрреволюційною діяльністю, шпигунством, контрабандою, спекуляцією

валютою та золотом. На розгляд Особливої наради НКВС направлялися справи, за якими немає достатніх документальних даних для розгляду в судах. Ці позасудові органи мали право визначати міру покарання аж до смертної кари, і, як видно, були злагодженим механізмом, зорієнтованим на проведення масових каральних заходів. І якщо до цього додати те, що ними грубо порушувалися юридичні норми та до мінімуму були спрощені процедурні питання, стає зрозумілим, якою грізною і безконтрольною зброєю політичної системи вони були. Доказом цього є статистичні дані про кількість репресованих.

Тому і справу Г. Ю. Храбана, М. Н. Мартинюка та П. К. Степаненка було направлено на розгляд Особливої наради при Народному комісарі Внутрішніх справ СРСР.

В архівній справі є витяг з протоколу цієї наради від 5 жовтня 1938 року: «Храбана Григорія Ефимовича за контрреволюционную деятельность заключить в исправтрудлагерь сроком на восемь лет, считая срок с 2.VII. 1938 г. Дело сдать в архив» [199, арк. 130].

За подібними типовими звинуваченнями, віддрукованими для всіх однаково, тисячі людей були відправлені в концтабори Норильська і Печори – як дармова робоча сила для освоєння багатств Півночі. Їх гірку долю розділив і Григорій Юхимович Храбан.

Людині з нормальною психікою, не заідеологізованій, важко зрозуміти, як можна планувати арешти та знищення людей. Але факт є фактом. Не можна без жаху читати рядки документів, які вражають своїм неприхованим цинізмом щодо долі тисяч людей, злочин яких полягав лише в тому, що в анкеті, у графі соціальне походження, стояло «із куркулів» або мав необережність висловити якесь незадоволення наявними порядками.

Вісім років покарання Григорій Юхимович Храбан відбував в Усольтабі на території сучасної Пермської області (Росія), працював заступником начальника планової частини окремого табірної пункту. Навіть у тих важких умовах він не втратив обличчя відданого комуніста. За рішенням Центрального штабу трудового змагання Усольтабу НКВС СРСР в 1943 році йому була видана «Книжка відмінника» [177, арк. 25].

У 1939 р. старший син Григорія Юхимовича Олег закінчив школу, вступав до електротехнічного інституту в Ленінграді. Сину відмовили, мотивуючи, що до вишів приймають з 18 років (Олег закінчив школу у 16 років), а насправді він був сином «ворога народу». Молодший син Владлен залишився з матір'ю [194, арк. 13].

Не змирившись із долею та незаконними звинуваченнями, Григорій Юхимович неодноразово направляє заяви до установ та вищих посадових осіб з проханням переглянути вирок. Так, зокрема, була направлена заява комісії Партійного контролю при ЦК ВКП(б), датована 21 серпня 1940 року: «...свое «признание» я дал под воздействием антисоветских методов следствия... Мне, больному туберкулезом, не было физической возможности перенести изощренных методов пыток...». Скаргу було розглянуто, опитано свідків, які спростували звинувачення, але Особлива нарада при НКВС СРСР

1940 р. дійшла висновку: «...заявления осужденных и их жен о пересмотре решения по их делу оставить без удовлетворения» [460, с. 9].

Листи до різних інстанції направляла і дружина заарештованого, починаючи від райвідділу НКВС і до «вождя народів» Й. Сталіна, в яких вона в категоричних формах заперечувала причетність свого чоловіка до політичних злочинів.

З початком війни Марія Василівна Кошубська-Храбан працювала в дитячому будинку вихователькою. Сина вдалося вберегти від вивезення до Німеччини. Потім він потрапив на фронт. 9 травня 1944 р. Владлен загинув біля м. Ясси на території Румунії. Мати отримала про це звістку із військкомату в червні. Про старшого сина Олега та про чоловіка Марія Василівна не знала нічого з початку війни [194, арк. 15].

Лише 2 липня 1946 р. Г. Ю. Храбана було звільнено від ув'язнення. Попрацювавши ще місяць за вільним наймом, 18 серпня він повернувся до Умані [199, арк. 136]. Тут дізнався про долю синів-червоноармійців: Владлен загинув у боях під Яссами; Олег захищав Ленінград, після важкого поранення довго перебував на лікуванні в Читі, залишився інвалідом [194, арк. 13].

З відомих причин влаштуватися на попереднє місце роботи Григорію Юхимовичу не вдалося, його було прийнято старшим бухгалтером промислової шевської артілі «Коопремонт». Попередні керівники довели артіль до того, що пропили все, навіть власний фонд. З приходом Г. Ю. Храбана в артілі змінили і правління. Уже з вересня 1946 р. завдяки новому правлінню та налагодженню оперативної бухгалтерії збитки відразу припинилися. У 1947 р. артіль вийшла з прибутком 100 тисяч карбованців [177, арк. 22].

Опинившись на волі, Г. Ю. Храбан з характерною для нього відповідальністю і сумлінністю ставиться до покладених на нього обов'язків. Але у вищих міських колах він був «ворогом народу». Річ у тім, що під час війни на Уманщині і в самій Умані діяло досить значне націоналістичне підпілля, і увага всюдисущого МДБ до поведінки людей, які вже мали конфлікти з більшовицькою владою, була прискіплива [402, с. 66].

20 січня 1950 р. під час службового відрядження до Києва його було знову заарештовано Київським обласним відділом міністерства держбезпеки. На слідстві якихось нових фактів звинувачення пред'явлено не було, а обласний прокурор пояснив це черговою перевіркою раніше засуджених. І хоча за результатами перевірки по всіх питаннях було дано негативні відповіді, ніхто не звернув уваги на вимоги «винного» провести справжню перевірку методів допитів у 1938 р. І на цей раз справу направили на Особливу нараду Міністерства державної безпеки. «...Мне сказали, что даже если я не был виноват в 1938 году, но я обижен Советской властью, а значит — теперь уже настроен контрреволюционно». 29 липня 1950 року було винесено рішення: «...за принадлежность к контрреволюционной организации сослать в Красноярский край на вечное поселение» [199, арк. 162 – 163]. Як згадує Марія Кошубська-Храбан: «Довезли його по Єнісею тільки до Єнісейська, бо далі річка замерзла» [194, арк. 27].

Репресивна машина працювала на повних обертах, і їй потрібні були жертви. Обвинувальний вирок слідчий переписав з архівної справи 1938 року, нічого не змінивши. Термін заслання не було вказано. Людину покарано подвійно за неіснуючі «злочини», які нібито були викрито в 1938 році.

Переживши страшні 18 років поневірянь, сам зазнавши репресій, Г. Ю. Храбан залишився вірним комуністом. Але і ця драма не зламала, а тільки зміцнила віру Григорія Юхимовича в «СРСР, як ударну силу світового пролетаріату» [477, с. 398].

З 8 жовтня 1950 року Григорій Юхимович працював на обліковій роботі у Холівському лісопункті, а з 1 червня 1954 року старшим бухгалтером Зирянського лісопункту Єнісейського ліспромгоспу. Не маючи надії на повернення чоловіка, в липні 1951 року до Сибіру переїжджає Марія Василівна Кошубська-Храбан, за що її колеги по школі називали другою Марією Волконською. Їм дали кімнату. Подружжя завело город, навіть вирощували помідори і картоплю [199, арк. 279].

Його протести і звернення в різні інстанції, в тому числі й до Й. В. Сталіна, до Генеральної прокуратури СРСР, на які приходила одна і та ж відповідь: «Ваша жалоба Прокуратурой СССР проверяется. Результаты проверки будут сообщены дополнительно». Та всякому терпінню буває межа. У заяві на ім'я Прокурора СРСР з м. Єнісейська Красноярського краю Г. Ю. Храбан пише: «Скоро исполнится два года от начала этой проверки. Я уже 17 лет жду этого радостного дня...» [183, арк. 1 – 6].

Також ним було направлено лист до Міністерства внутрішніх справ на ім'я Л. П. Берії, в якому Г. Ю. Храбан напише, що думав, що під тиском допитів підпише протокол, а тоді, коли стане перед судом, скаже правду. Але суду не було. Йому навіть не дали прочитати справу в 1938 році, але вже у 1950 р., коли проводилося слідство за матеріалами 1938 р. для направлення його на заслання, він дізнався, що одним із головних пунктів його обвинувачення було записано, «что будто бы я завербовал в контрреволюционную организации неких Малого и Щербину. Странно, эти люди не были не только арестованы с 1938 г. до настоящего дня, но даже не были вызваны для допроса» [Додаток В].

Дещо змінилася ситуація зі смертю Й. В. Сталіна. Відповідно до Указу Президії Верховної Ради СРСР від 13 вересня 1953 року про ліквідацію Особливої наради при Міністерстві внутрішніх справ СРСР скарги, що надійшли від засудженого Г. Ю. Храбана, було передано до Прокуратури СРСР. У березні 1954 року від Григорія Юхимовича було направлено заяву прокурору відділу зі спецсправ Прокуратури СРСР. Це фактичне звинувачення в злочинній діяльності органів прокуратури та слідства. «Я лично не присутствовал ни перед какими-либо судебными органами. Особое совещание не видело меня, ни я его не видел. Я был лишен права защиты, права ознакомиться с материалами моего обвинения и рассказать судебному органу о том, как велось следствие, кто его вел. Возможно, я поменялся бы ролями со своими следователями» [199, арк. 171].

У вересні 1954 р. Храбан надіслав заяву на ім'я Першого секретаря ЦК КПРС М. С. Хрущова та голови комітету партійного контролю при ЦК КПРС М. М. Шверника, в якій докладно описує свій незаконний арешт, методи слідства, що застосовувалися до нього, та просить допомоги в якнайшвидшій реабілітації: «Хочу умереть на боевом посту, без незаслуженого мною пятна и ярлыка, прикрепленного мне врагами народа» [184, арк. 3].

Г. Ю. Храбан належав до категорії тих людей, які в будь-якій ситуації залишаються принциповими, чесними, справедливими, порядними і відповідальними. У характеристиці, наданій директором Єнісейського ліспромгоспу, зазначається, що «Храбан Г. Е. работает в Енисейском леспромхозе с 8 октября 1950 г. До 1 июля 1954 г. работал на счетной работе на Холовском лесопункте, а с 1 июля 1954 г. старшим бухгалтером Зырянского лесопункта. За все время своей работы в ЛПХ т. Храбан Г. Е. к работе относился добросовестно. Проявил себя как энергичный и инициативный работник. Борется за улучшение экономических показателей в выполнении плана лесопункта» [177, арк. 44].

Наполегливість дала свій результат. Після тривалих зволікань скарги Григорія Юхимовича було нарешті взято до уваги [Додаток Д].

За цим була Постанова Президії Черкаського обласного суду від 26 листопада 1955 року [Додаток Е].

Тільки у квітні 1956 року Григорій Юхимович одержав постанову Черкаського обласного суду. У червні 1956 року Красноярський крайком партії відновив членство Г. Ю. Храбана у лавах КПРС без перерви в партійному стажі. Партквиток йому видав Єнісейський райком партії 24 липня 1956 року. Григорій Юхимович залишив роботу старшого бухгалтера Зирянського лісопункту Єнісейського ліспромгоспу і повернувся до Умані [177, арк. 25].

З усього видно, що Г. Ю. Храбан представив спецорганам вагомі докази своєї лояльності щодо радянської влади, бо тоді, незважаючи на те, що в політиці СРСР відчутно почалася «хрущовська відлига», не всім звільненим політв'язням-українцям дозволяли повертатися в Україну.

«Коли ми поверталися додому, поїзд із Києва на станцію Умань прибував удень. На момент приїзду на станцію прибули майже всі вчителі школи № 2. Люди дивувалися: кого це так зустрічають? Був навіть шкільний автобус для нас», – згадувала Марія Василівна [194, арк. 13].

Позитивним змінам у суспільно-політичному житті середини 1950-х років сприяла розпочата після XX з'їзду КПРС часткова реабілітація потерпілих від сталінських репресій. Справило вплив на оздоровлення духовної атмосфери і утвердження демократичних засад у середовищі інтелігенції міста повернення до Умані після багаторічних ув'язнень і заслань Г. Ю. Храбана і Н. В. Суровцевої.

17 вересня 1956 року Г. Ю. Храбана було призначено директором Уманського краєзнавчого музею. Його рівень освіти, ерудиція, працездатність, прагнення самореалізації і довіра місцевої партійної влади виявилися сприятливими умовами для здобуття авторитету в галузі краєзнавства.

Григорій Юхимович чудово розумів, що рівень довіри влади можна підтримувати лише конкретними практичними справами, які треба виставляти напоказ, бо більшовицький режим передусім робить висновки з потенційних можливостей людини і визначає ступінь імовірності інакодумства. При найменшій підозрі на виникнення ознак інакодумства з цією людиною репресивна комуністична машина ніколи не церемонилася. Отож Г. Ю. Храбан ретельно дбав, щоб знову не потрапити під колеса репресивної машини, демонструючи зразки політичного конформізму.

Оскільки вище висловлено судження про Г. Ю. Храбана як про людину, зломлену тоталітарною системою, то доцільно пояснити, на чому ґрунтується такий висновок. «У кінці 1971 р. мені довелося зустрічатися з Григорієм Юхимовичем. Знаючи в загальних рисах його біографію і уподобання, я запропонував йому подивитися «самвидавську» наукову працю М.

Брайчевського «Приєднання чи возз'єднання». Він з просвітленим лицем декілька хвилин проглядав її, а потім з болісною гримасою на обличчі тремтячою рукою віддав і ламаним голосом сказав: «Це не для мене». Якщо брати до уваги постійне декларування Г. Ю. Храбаном своєї відданості комуністичним ідеалам, то він мав би про цей випадок донести в КДБ, але він не доніс», – згадує Б. Д. Чорномаз [402, с. 68].

«Одного разу, – згадує Л. О. Цимбровська, – мені довелося побувати вдома у Григорія Юхимовича по вулиці Пролетарській. Звичайна двокімнатна квартира. Я була вражена великою кількістю документів, книг, рукописів. Фабричні і саморобні стелажі, шафи заповнювали обидві кімнати і частково коридор. Мене зустріла Марія Василівна Кошубська-Храбан, дружина краєзнавця, колишня вчителька. Вона була привітною, досить комунікабельною і зацікавленою у справах чоловіка» [403, с. 72].

Його подвижницька діяльність відзначалася державою. Рішенням виконкому Черкаської обласної Ради народних депутатів від 10 серпня 1979 року за № 417 Г. Ю. Храбану була призначена персональна пенсія місцевого, а з 1 листопада 1987 року – республіканського значення [177, арк. 51]. Усього в особовому фонді Г. Ю. Храбана зберігаються понад 50 грамот та дипломів, якими його було нагороджено за період з 1960 по 1984 рр. від підприємств, навчальних закладів, військових частин, редакцій газет [Додаток Ж].

Помер Г. Ю. Храбан 30 січня 1990 р. У некролозі, розміщеному в газеті «Уманська зоря», відзначалося, що до останніх днів свого життя Григорій Юхимович брав активну участь у громадсько-політичному житті міста. З 1975 до 1989 року був незмінним головою ради ветеранів партії при міськкомі партії. Проводив велику історико-краєзнавчу роботу [462, с. 1].

«Похорони були людні, – згадує Лариса Олександрівна Цимбровська, – всі клопоти по їх влаштуванню взяло на себе партійне та радянське керівництво міста. Попрощатися з відомим краєзнавцем прибули численні делегації від установ і підприємств Умані» [403, с. 73].

Поховано Григорія Юхимовича Храбана на Міщанському кладовищі в Умані, де знайшов останній притулок і прах дружини.

Життя та дослідницька діяльність Григорія Юхимовича є прикладом працездатності, цілеспрямованості, вміння зосередитися на головному, зразком досконалого вивчення історії рідного краю через досконале вивчення історії «малої Батьківщини» [477, с. 397].

Григорій Юхимович пішов із життя, залишивши велику творчу спадщину в галузі археології, краєзнавства, історії України. Усі його роботи є живим доказом глибокої любові до науки, історичного і культурного минулого краю і не просто любові, а любові плідотворної, що дає корисні наслідки та інших кличе до такої самовідданої роботи, незважаючи на тягар життя.

Підсумовуючи вищесказане, маємо визнати, що ми мусимо розглядати постать Г. Ю. Храбана не тільки як історика-краєзнавця, але і як людину з проявом її якостей в умовах тоталітарного режиму. Особиста драма Г. Ю.

Храбана полягала в тому, що, сповнений творчої енергії, інтелекту та сил, він так і не зміг зреалізувати себе як дослідник-науковець, теоретик і залишився істориком «другого плану», офіційно не визнаним і не титулованим. Недостатня самореалізація переважної більшості інтелігенції радянської доби стала нормою тоталітарної системи. Сучасники Г. Ю.

Храбана вважали, що він міг стати неперевершеним дослідником української історичної науки. Шкала цінностей тоталітарного імперського режиму була нав'язана цій людині. Ідеологічна більшовицька машина підім'яла під себе людину, громадянина, патріота. Життєпис Г. Ю. Храбана – це не просто біографія яскравої особистості. Це інтелектуальна біографія непересічного дослідника періоду української радянської історичної науки. Його біографію потрібно вивчати, розуміти і оцінювати його як особу, яка вимушена була жити за брутально нав'язаними правилами в умовах поневолення і фізичного винищення потенційних носіїв національної ідентичності.

За довге важке життя він жодного разу не змінив своїх переконань, не зрікся своєї віри в добро і справедливість, залишався вірним Україні, науці, людям. Визначальними складовими його життя були постійний потяг до знань, відверті і чесні людські стосунки, самовідданість у кожній справі, за яку брався.

2.2. Організатор музейної, краєзнавчої та пам'яткоохоронної роботи

Попри існування досить значної за обсягом історіографії, присвяченої Г. Ю. Храбану як особистості і дослідникові, комплексного аналізу його діяльності на посаді директора Уманського краєзнавчого музею досі не здійснювалося. Одним із завдань нашого дослідження є вивчення багатопланової діяльності Григорія Юхимовича на посаді директора музею: як господарника, адміністратора, науковця, популяризатора діяльності музею та будівничого експозицій.

Після повернення до Умані із заслання у 1956 р. для Г. Ю. Храбана розпочинається період життя, в якому розкрилися його широкі наукові

інтереси і який завершився становленням його як дослідника історії України, краєзнавця, археолога. У вересні 1956 р. він був призначений директором Уманського краєзнавчого музею. Незважаючи на існуючу тоді жорстку ідеологічну регламентацію, музей активізував роботу із розгортання на його базі широкого краєзнавчого руху, а в процесі збору матеріалів краєзнавці набували досвіду і навиків самостійної пошукової роботи, бо саме музеї Г. Ю. Храбан вважав осередками активної науково-дослідної і просвітницької діяльності, що виховують високі почуття патріотизму, відповідальності за долю країни.

Музейна діяльність Г. Ю. Храбана здійснювалася паралельно за кількома напрямками: науково-організаторська діяльність, організація археологічного вивчення краю, формування фондової колекції музею, робота в архівах для поповнення науково-допоміжного фонду, переклади, зустрічі з працівниками науки, культури, ветеранами Великої Вітчизняної війни, відомими людьми краю. Окрім безпосереднього керівництва діяльністю музею, він також проводив екскурсії, збирав і досліджував експонати, популяризував діяльність музею у періодичних виданнях, брав участь у археологічних розкопках.

У жовтні 1956 р. Г. Ю. Храбана було запрошено на нараду-семінар працівників історичних та краєзнавчих музеїв республіки, що проводилася Головним управлінням культурно-освітньої роботи та Управлінням музеїв при Міністерстві культури УРСР. Стенограма наради зафіксувала у виступі Григорія Юхимовича ряд пропозицій та критичних зауважень. Він приділяв увагу трансформації музею як соціокультурного інституту, основою діяльності якого вважав звернення до історичних витоків і духовних цінностей народу, відновлення традицій, надання музеям статусу наукових установ. Серед багатьох актуальних питань, піднятих Храбаном на цій нараді, йшлося, перш за все, про експозиції, систему музейного показу матеріалів, обов'язкову науково-дослідну роботу, залучення висококваліфікованих працівників, обов'язкову краєзнавчу тематику, обмін досвідом, мовне питання. Не погоджувався Г. Ю. Храбан і з тим, що в багатьох музеях України робота ведеться російською мовою. Питання про українську мову – це одне з питань ліквідації наслідків «культу особи». Г. Ю. Храбан вказував на неприпустимість нехтування українською мовою в закладах України і бачив це як перекручення національної політики.

Прозвучала критика на адресу керівництва Управління музеїв за відсутність конкретних рекомендацій щодо їх діяльності. Г. Ю. Храбан не погоджувався із зауваженням у доповіді начальника Управління музеїв про відсутність в експозиціях музеїв культу мас. Він наголошував, що за представленими в експозиціях героями стояли маси, які цих героїв і породили. А те, що історію творять маси, – це всім відомо. Та й не було вказано, як відбивати роль мас в експозиціях музеїв.

Не залишилося поза увагою директора Уманського музею й оформлення зали клубу Ради Міністрів України, де проходила нарада-семінар. «Делегати з усієї України приїхали до столиці, щоб побачити і навчитися чогось нового, а

тут побачили старі цитати і оформлення, яке було десять років тому», – зазначав Г. Ю. Храбан [10, арк. 31 – 34].

За короткий термін перебування на посаді директора Уманського краєзнавчого музею Г. Ю. Храбан налагодив науково-дослідну роботу колективу установи. Велися дослідження і систематизувалися археологічні матеріали, знайдені під час розкопок, а також випадкові знахідки на території краю. Директором складалися археологічні карти з відповідним текстом і фотографіями; здійснювалися наукові відрядження співробітників музею до сусідніх з Уманським районів для вивчення стану розвитку промисловості, сільського господарства, діяльності новаторів виробництва, щоб відобразити це в експозиціях сучасного періоду і в лекціях екскурсоводів; збиралися матеріали з усіх 14 районів, що їх обслуговував музей, для складання економічної карти краю; створювалися довідники, що відображали історію підприємств та характеризували їх роботу. Також було розроблено методичні вказівки до написання історії села і надіслано їх до райвідділів народів.

Пропаганда комуністичної, партійної ідеології як основний вид діяльності музеїв призвела не тільки до однобічності комплектування фондів, а й до вилучення з музейних колекцій матеріалів, що не відповідали політичним догмам. Під керівництвом Г. Ю. Храбана відновлювалися експозиції згідно з тематично-експозиційним планом з урахуванням постанов XX з'їзду КПРС, а також було знято з експозиції всі матеріали, пов'язані з культом особи Й. Сталіна. За активного наполягання директора вживалися заходи до перебудови експозицій: вони мали стати цілковито краєзнавчими і відображати економіку, природу та історію Уманщини.

Відбувається нова, якісна зміна експозиційної роботи при розширенні сфери музейної діяльності, розробляються нові програми культурно-освітньої діяльності, вдосконалюється зовнішній вигляд експозицій. На замовлення музею була виготовлена діарама «Взяття міста Умані радянськими військами 10 березня 1944 р.».

Ефективність музейної діяльності Г. Ю. Храбан значною мірою вбачав у професійній діяльності кадрового складу. Обов'язковою умовою для співробітників музею було здобуття вищої освіти. При музеї була створена науково-методична рада, яка ставила за мету здійснювати заходи, що нададуть установі краєзнавчого характеру. На засіданнях розглядалися теми з проблем розвитку музею, обговорювався досвід роботи інших музеїв. Директор зумів залучити співробітників до пошукової і творчої діяльності. Під його керівництвом краєзнавці Уманщини працювали над поглибленням пізнання історії краю, вивченням його природи, комунального будівництва. Уманський краєзнавчий музей у цей період нагромаджував у своїх фондах історичні цінності та визначні реліквії. Виникла потреба познайомити і громадськість із матеріалами науково-дослідницької роботи. Колектив музею робив спроби організувати видання «Наукових записок», які були розраховані на участь у них не тільки працівників музею, а й тих дослідників, які мали написані праці на краєзнавчі теми, висвітлювали історію, етнографію, культуру, побут, економіку і природу Уманщини. У «Наукових записках»

публікувалися дані про археологічні пам'ятки, випадкові архівні знахідки, експозиції Уманського краєзнавчого музею, статті про минуле краю, також умішувалися спогади старожилів міста Умані та сіл про давні події, про події часів Великої Вітчизняної війни та ін. [315, с. 3].

У цей час музей починає встановлювати зв'язки з іншими музеями СРСР, зокрема з Коломенським (Росія), з яким було здійснено обмін тематичними лекціями та фотоілюстративним матеріалом. Краєзнавчий музей м.

Владивостока прислав колекцію фотографій морських тварин в обмін на фотографії «Софіївки» та лекцію з історії парку.

Важливою складовою Уманського краєзнавчого музею Г. Ю. Храбан вважав бібліотеку, яка обслуговувала потреби науковців і доповнювала музейні відділи. Завдяки старанням директора було налагоджено роботу і бібліотеки музею. Раніше книги розміщувалися в комірчині і працювати з ними не мали змоги навіть співробітники, хоча серед книг була велика кількість методичної, археологічної, історичної літератури. Багато видань давно вже стали раритетами, але при такому відношенні книги псувалися. Г. Ю. Храбан виділив для бібліотеки кімнату. З метою використання фондів Публічної бібліотеки УРСР в (Київ) було встановлено зв'язок з її міжбібліотечним абонементом і музей почав одержувати книги за замовленням працівників.

Для поліпшення роботи музею Г. Ю. Храбан виходив із пропозиціями до Управління культури виконкому Черкаської Ради депутатів трудящих та Міністерства культури УРСР про організацію семінарів для працівників музеїв, видання методичного журналу з музейної роботи, відрядження співробітників відділу природи й історії на Всесоюзну сільськогосподарську виставку, які б одночасно побували і в музеях Москви. Музей займався популяризацією історії Уманщини та парку «Софіївка», рекламував свою діяльність, удосконалював форми і методи роботи з відвідувачами [201, арк. 17 – 22].

Г. Ю. Храбан дійшов висновку про брак системності в археологічному дослідженні краю і поставив собі за мету – провести суцільне археологічне обстеження Уманщини. Ця титанічна, неймовірна для однієї людини робота була виконана протягом майже десяти років. Насамперед потрібно було систематизувати всі відомості про археологічні пам'ятки Уманщини, що їх мав у своєму розпорядженні музей. Григорій Юхимович згадував про тодішні проблеми музею – не паспортизовані знахідки, відсутність картотеки. Тому перед співробітниками музею, його директором було поставлено такі завдання:

1. Кожна виявлена археологічна пам'ятка повинна бути прив'язана до карти Уманщини.
2. На кожен пам'ятку потрібно мати археологічний паспорт.
3. Слід налагодити організоване археологічне вивчення краю, провести обстеження в кожному селі на всій його території.

Результати цієї роботи представлені у фондах музею щоденниками археологічних розвідок, археологічними картами й археологічними

знахідками, відбитками його публікацій у наукових журналах. Крім того, Григорій Юхимович особисто проводив детальне обстеження всіх котлованів, ровів, траншей при будівництві в м. Умані (особливо в районах історичної забудови), провалів підземних ходів чи погребів і завжди здавав у музей знайдені пам'ятки, додаючи до актів докладний опис та визначення знахідки з планом-схемою прив'язки до місцевості.

Здійснюючи велику організаційну роботу в музеї, Г. Ю. Храбан цікавився і його історією. Серед матеріалів особового фонду дослідника є стаття «Археологічне вивчення краю» з оглядом історії виникнення та діяльності Уманського музею. Дослідивши фонди Центрального державного історичного архіву УРСР в місті Києві, історик встановив, що Уманський краєзнавчий музей виник наприкінці 1917 року як музей археологічний, а також простежив усі етапи його становлення, втрату фондів у період нацистської окупації [203, арк. 22].

Результативність впровадження інновацій у діяльність музею залежала від освоєння ним технологій налагодження зв'язків із громадськістю, що передбачала взаємовигідну співпрацю установи з відвідувачами. Початком організації масового залучення до участі в краєзнавчій роботі можна вважати 1956 рік. За ініціативою Г. Ю. Храбана музей надрукував і розіслав у вигляді афіш звернення: «Бережіть археологічні знахідки!» [Додаток К].

Працівники музею виступали на учительських конференціях, нарадах із доповідями про завдання і способи археологічного вивчення населених пунктів. У газеті «Шлях до комунізму» (м. Монастирище) було опубліковано статтю «Про що розповідають археологічні знахідки» [332, с. 4]; у «Соціалістичних ланах» (м. Тальне) – «Тальне і Гордашівка 4000 років тому» [351, с. 4], «Сива давнина Мошурівська» [342, с. 4]; в «Промені комунізму» (сmt Маньківка) – «Маньківка і Дзенгелівка 4000 років тому» [305, с. 4].

В Уманському краєзнавчому музеї було організовано позаштатний відділ археологічного вивчення краю. За короткий час, що музей очолював Г. Ю. Храбан, було зібрано й описано велику кількість знахідок епохи палеоліту, трипільської, давньоямної, середньодніпровської культур, пам'ятки віку бронзи, білогрудівської культури, пам'ятки скіфсько-сарматського періоду, слов'янські пам'ятки VIII – XIII ст., античні монети [95, арк. 22].

Дослідником було створено «Бібліографічний покажчик про археологічні пам'ятки на території краю Уманського краєзнавчого музею (станом на 1 січня 1961 року)», де подано список наукових праць, у яких описано або згадано археологічні пам'ятки Уманщини, а також додано список скорочень [95, арк. 50].

З метою привернення уваги до пам'яткоохоронної роботи працівниками музею під керівництвом Г. Ю. Храбана було створено плакати-звернення до правлінь колгоспів, колгоспників, трактористів, сільської інтелігенції, учнівської молоді під назвою «Зберігайте археологічні знахідки», в яких закликали передавати в музей і старовинні книги, документи, матеріали дореволюційних часів, періоду громадянської війни чи передвоєнних років. Усі вони мали вагу у зв'язку з тим, що під час Великої Вітчизняної війни

деякі архіви знищено.

З призначенням Г. Храбана директором формування фондової колекції музею йшло за кількома напрямками. Це і здача в музей предметів старовини населенням міста, і систематизація та інвентаризація залишків довоєнної колекції, і плановий систематичний збір штатними працівниками музею матеріалу про поточне життя міста, і пошукова робота як наукових працівників музею, так його громадського активу з найбільш актуальних на той час тем: період революції та громадянської війни, Великої Вітчизняної війни. Написано тисячі листів в архіви, військкомати, військові частини, ветеранам і родичам загиблих. У своїй роботі Григорій Юхимович приділяв велику увагу усній історії. Були зібрані спогади і мемуари учасників подій, за допомогою документів, фотоматеріалів, речових експонатів відтворено події початку війни, оточення під Уманню частин 6-ї та 12-ї армій, періоду окупації, підпільної боротьби і визволення міста в 1944 році [179, арк. 2].

За два роки перебування Григорія Юхимовича на посаді директора вся робота була спрямована на надання установі справжнього краєзнавчого характеру. Списано непридатні експонати, фонди поповнювалися за рахунок передачі активістами археологічних матеріалів та історичних документів, бюстами керівників селянського руху на Уманщині XVIII ст. Максима Залізняка та Івана Гонти, виробами місцевої промисловості. На збереження в музей було передано прапор Уманського інституту соціального виховання 1930 р., викрадений німцями і знову повернутий радянськими військами, надавалася допомога кімнатам-музеям по селах [202, арк. 126].

Працівники музею проводили лекції, організовували пересувні виставки, етнографічні експедиції по селах. У цей час експозиції музею поповнюються раритетами XVII – XVIII ст. [379, с. 4].

Праця в архівах різних рівнів є важливим джерелом формування фондової колекції. І саме в цьому напрямку в 50 – 70-ті роки минулого століття найбільший внесок у фондове зібрання музею зробив Г. Ю. Храбан. Результати архівних досліджень включаються до науково-допоміжного фонду музею у вигляді фотокопій, ксерокопій, мікрофільмів, витягів з важливих документів, мемуарів, листів тощо. Наукові праці, розвідки, написані в результаті цих досліджень, як авторські тексти включаються до основного фонду. Простий перелік тем, що досліджував краєзнавець, свідчить про широту його наукових інтересів – від археологічного дослідження Уманщини до побудови соціалізму на території краю. Усі, хто знайомий з роботами Г. Ю. Храбана, відзначають досконале володіння ним науковими методами дослідження. Йому особливо притаманні системність, глибина проникнення в матеріал, критичність, виняткова добросовісність, акуратність до педантизму в оформленні наукового апарату. Немає голосливих тверджень, поверхових оцінок, дешевих сенсацій. Усі його твердження, припущення спираються на міцну джерельну, документальну базу.

Працюючи в архівах і натрпляючи на матеріали, що стосувались Уманщини, Григорій Юхимович передавав музею точні координати – фонд, опис, сторінка документу, щоб музей мав змогу замовляти фотокопії та

мікрофільми. Таким чином було отримано копії документів про передачу Уманської «пустині» В. А. Калиновському (1609 р.), копії документів родинного архіву Потоцьких і документів про будівництво парку «Софіївка», фотокопії документів про повстання «Коліївщину», про декабристів в Умані, укази Миколи I про передачу Умані військовому міністерству і створення в місті Управління військових поселень Київської і Подільської губерній, карти військових округів, сіл і лісів Уманщини періоду військових поселень, фотокопії архівних матеріалів про революційні події на Уманщині 1905 – 1907 років, з історії Уманської організації РСДРП [442, с. 34].

Наступний, дуже важливий для музею, напрямок роботи Г. Ю. Храбана – переклади. Адже більшість архівного матеріалу з історії Уманщини XVII – XVIII століть – це рукописи, переважно старопольською мовою. Переклади таких текстів – досить складна робота, і тим більша його заслуга у введенні їх до наукового обігу. У перекладах Григорія Юхимовича багато документів з родинного архіву Потоцьких, переклади унікального путівника Теодора Темері по «Софіївці» (1846 р.), поеми Станіслава Трембецького «Софіївка» (1805), статті про Умань із географічного словника королівства Польського, переклади-конспекти книг Крашевського «Старостіна Белзька» (про Гертруду Комаровську, першу дружину Ф. Щ. Потоцького) і Ежи Лоека «Історія прекрасної бітинки» про Софію Потоцьку та багато іншого. Г. Храбан читав ці документи мовою оригіналу й організував вивчення польської мови працівниками музею [202, арк. 115].

З метою популяризації історії рідного краю та краєзнавчого і патріотичного виховання, директор музею звертався до директорів шкіл Уманського та навколишніх районів із пропозицією організації учнівських екскурсій до Уманського краєзнавчого музею, «Софіївки» та тематичних по місту [203, арк. 25].

Зміни, що відбулися в суспільно-політичному житті в період хрущовської «відлиги», зумовили необхідність змінити характер і зміст традиційної діяльності музею. Директор розумів, що назріла потреба у формуванні музею нового типу, який би відповідав вимогам часу. Хоча в тодішніх умовах панування тоталітарної системи Григорій Юхимович як переконаний комуніст не міг повністю уникати класового підходу до формування експозицій, однобічності в комплектуванні фондів відповідно до постулатів партійної ідеології. Діяльність Г. Ю. Храбана на посаді директора Уманського краєзнавчого музею створила передумови для інноваційних перетворень, здійснення яких вимагало вдосконалення системи управління, урізноманітнення форм і методів роботи з відвідувачами.

На жаль, окремого, особистого, цілісного фонду Г. Ю. Храбана в музеї немає. Різномірні і різноманітні матеріали надходили протягом багатьох років, і специфіка фондового обліку не дозволяла виділити їх в окремий фонд. Матеріал у музеї сконцентрований переважно в речовій і документальній групі збереження.

Після виходу на пенсію у 1958 році Г. Ю. Храбан ще працював деякий час у музеї, виконував обов'язки завідувача відділу історії, був членом ради

музею [229, арк. 3].

У 1960 році, після опрацювання архівних справ у Центральному державному історичному архіві УРСР (Київ), що стосувалися підпільної типографії газети «Искра» в м. Умані, Г. Ю. Храбан не тільки широко дослідив її діяльність, але і знайшов будівлю з приміщеннями, де працювала ця типографія. У 1967 році за його пропозицією вулиця Пролетарська, на якій розміщувалася типографія, була перейменована у вулицю «Ленінської «Искры» [177, арк. 27].

За участі і наполягання Григорія Юхимовича 12 квітня 1970 року було відкрито музей підпільної типографії газети «Искра». Його заслуги в цьому відзначені в газеті «Правда», в журналах «Вітчизна» і «Знамя».

У 1998 р. у приміщенні колишнього музею газети «Искра» відкрито прекрасний музей діячів літератури та мистецтва Уманщини. Ми не заперечуємо проти його існування. Земля Уманщини породила справжні таланти, визнані далеко за її межами. Але чи потрібно змітати все, що стосується історії нашого народу радянської доби?

«Сьогодні багато говориться про переосмислення нашої історії, про «нове бачення» історії українського народу. Часто під виглядом «нового бачення» історичного процесу відкидається все, що здійснене нашими українцями в той чи інший період історії і, таким чином, фальсифікується сама історія українського народу. Особливо це стосується історії повоєнного періоду. Це, безумовно, завдає непоправної шкоди у вихованні нашого народу, особливо молоді» [396, с. 3].

У багатогранній громадській діяльності Г. Ю. Храбана особливе місце посідала робота зі збереження, охорони та використання пам'яток історії та культури. Тому, коли з ініціативи інтелігенції, визначних учених, письменників, діячів культури та громадськості України, яку підтримали ЦК КП України і Рада Міністрів Української РСР, 21 грудня 1966 р. було засновано Українське товариство охорони пам'яток історії та культури, він активно включається в його роботу.

У грудні 1966 року Г. Ю. Храбан став делегатом установчого республіканського з'їзду Товариства охорони пам'яток історії та культури в м. Києві [8, арк. 128]. На з'їзді було прийнято Статут Товариства, обрано Правління і Ревізійну комісію.

Саме з цього часу пам'яткоохоронна робота на Черкащині, як і в інших областях, набула певних організаційних засад. Створені в 1967 р. обласна, міські та районні організації товариства на більш системній основі продовжили роботу з охорони пам'яток, яка велася в попередні роки. Г. Ю. Храбана було обрано першим головою Уманської районної організації цього товариства [177, арк. 39 – 40].

Важко переоцінити виховне значення історико-культурної спадщини. Тому невід'ємною ланкою роботи Уманського районного товариства була широка популяризація пам'яток історії та культури і поширення наукових знань про них шляхом усної і друкованої пропаганди, проведення екскурсій і подорожей, читання лекцій, доповідей, організація виступів у пресі, на радіо,

видання наукових і науково-популярних праць, художніх листівок, туристично-екскурсійних путівників тощо.

Отже, науково-організаторську діяльність Г. Ю. Храбана на посаді директора Уманського краєзнавчого музею, а з часом і на посаді голови Уманської районної організації Українського товариства охорони пам'яток історії та культури важко переоцінити. Уманський краєзнавчий музей завдяки плідній роботі його директора та наукових співробітників швидко перетворився на значний науковий і культурний осередок, де працювали науковці, проводилися екскурсії, читалися лекції, проходили засідання і конференції, відбувалося чимало різноманітних виставок. Г. Ю. Храбан на всіх посадах, що обіймав, був компетентним фахівцем, високоосвіченим науковцем та патріотом, гарним організатором, який залучав до співпраці представників усіх верств українського суспільства. Саме у 1950-х роках, в умовах деєталінізації та лібералізації суспільного життя через різні форми музейної, пам'яткоохоронної та пошукової роботи, завдяки діяльності Григорія Юхимовича Храбана на Уманщині відбулося відродження громадського вивчення історії краю.

2.3. Участь Г. Ю. Храбана у підготовці матеріалів до написання тому «Історія міст і сіл Української РСР. Черкаська область»

У час становлення незалежної Української держави нам украй необхідно зайнятися відновленням історичної пам'яті, духовності через вивчення минушини кожного куточка рідної землі, створення вичерпних літописів усіх регіонів, великих і маленьких населених пунктів, промислових і сільськогосподарських підприємств, висвітлення маловідомих сторінок, пов'язаних із героїчною історією нашого народу.

У зв'язку з цим першочерговим, найголовнішим стратегічним завданням краєзнавчого загалу, завданням, породженим часом, є видання на основі нових документальних джерел правдивого й об'єктивного літопису – багатотомної «Історії міст і сіл України». Видання цієї праці дало б могутній поштовх для розвитку краєзнавства в Україні, його наукових, громадських і шкільних форм, сприяло б відродженню багатьох сторінок історичної пам'яті і духовності нашого народу. П. Тронько підкреслює, що підготовку до видання цієї багатотомної роботи розпочинаємо не на порожньому місці. Ми маємо великий досвід у підготовці цієї роботи. В архівах і бібліотеках зберігаються десятки тисяч матеріалів і документів про історії міст і сіл, розробки, інструкції, наукові розвідки, залишені нам у спадок попередниками [395, с. 2].

Важливе значення для збагачення знань із регіональної історії України, розвитку краєзнавчих досліджень мало створення «Історії міст і сіл Української РСР». 29 травня 1962 року Президія ЦК Компартії України прийняла постанову «Про підготовку і видання на громадських засадах праці «Історія міст і сіл Української РСР». Для керівництва підготовкою матеріалів

26-томного видання в усіх областях створювалися редакційні колегії [1, арк. 1]. Видання цієї унікальної колективної праці значною мірою пов'язане з великою науково-організаторською діяльністю тогочасного заступника голови Ради Міністрів УРСР П. Т. Тронька – визначного українського історика-краєзнавця, нині – академіка Національної академії наук України, голови правління Всеукраїнської спілки краєзнавців. Очолюючи Головну редколегію багатотомного дослідження, він зумів долучити до його створення, окрім професійних істориків Інституту історії АН УРСР і вищих навчальних закладів, майже 100 тисяч місцевих аматорів-краєзнавців, працівників архівів та музеїв, учителів, зусиллями яких за короткий час було підготовлено першу у світовій практиці друковану історію населених пунктів. У 1976 році вона була відзначена високою нагородою – присудженням Державної премії Союзу РСР у галузі науки і техніки. Це була єдина й остання премія в галузі історичної науки в Україні [395, с. 2].

Насиченістю документів і матеріалів про краєзнавчу роботу в 1960 – 1970-х рр. під кутом зору участі краєзнавців у підготовці та написанні історико-економічних довідок та історичних нарисів про минуле населених пунктів області виокремлюється фонд обласного архіву “Обласна редакційна колегія тому «Історія міст і сіл Української РСР. Черкаська область»” (Ф. Р – 4178). У ньому вміщено протоколи засідань обласної редколегії, міських та районних комісій, прийняті ними постанови, плани роботи, звіти, переписка. Особливий інтерес викликає листування уманського краєзнавця Г. Ю. Храбана з обласною редколегією, з науковцями академічних інститутів і Головною редколегією видання, що містить аналітичні рецензії, висновки і критичні зауваження та пропозиції дослідника, висловлені в процесі роботи над томом.

Безпосереднє керівництво підготовкою тому «Історія міст і сіл Української РСР. Черкаська область» здійснювала обласна редакційна колегія, яку створив обласний комітет Компартії України на чолі з секретарем обкому О. Л. Стешенком. Одночасно було підібрано і затверджено авторський колектив. У містах і районах також діяли редакційні комісії, які допомагали авторам і краєзнавцям у їх роботі.

Саме в процесі роботи над матеріалами тому «Черкаська область» сповна розкрилися науково-краєзнавчі здібності Григорія Юхимовича Храбана. Він був членом обласної редакційної колегії, автором нарисів сіл Бабанка, Ладизинка, нарису про Уманський район, редагував довідки про всі села району, брав активну участь у збиранні архівних матеріалів [3, арк. 79, 108]. Разом зі старшим науковим співробітником Інституту археології АН УРСР Є. В. Махно та краєзнавцями Черкащини опрацьовував матеріали з археології, що надходили до редколегії тому, а також був відповідальним за написання історії Умані та Уманщини, консультантом для інших районів [221, арк. 5].

Завдяки копіткій діяльності Г. Ю. Храбана, 21 нарис було своєчасно ним прорецензовано, зроблено кардинальне редагування з погляду відповідності фактичній історії і забезпечено належний науковий апарат цих нарисів. Для

зразка на сторінках газети «Черкаська правда» з ініціативи обласної редколегії було вміщено «Нарис історії села Бабанки Уманського району» Г. Ю. Храбана [219, арк. 2 – 8]. Головна редколегія дала високу оцінку роботі, проведеної Григорієм Юхимовичем. Написані ним нариси були визнані найкращими, відрізнялися великою кількістю фактичного матеріалу, архівних джерел, використанням краєзнавчої та мемуарної літератури [5, арк. 120].

Старший науковий співробітник Інституту археології АН УРСР, кандидат історичних наук Є. В. Махно у «Зауваженнях до археологічної частини нарисів тому «Історія міст і сіл Української РСР. Черкаська область» зазначала: «Розділ з археології редагували в достатній мірі підготовлені спеціалісти, ентузіасты-краєзнавці Г. Ю. Храбан і М. Ф. Пономаренко, яким належить честь багатьох археологічних відкриттів на території області. Обидва автори багато працювали і зібрали великий матеріал. В нарисах і довідках Уманського району археологічний матеріал подано кваліфіковано і в достатньому обсязі» [228, арк. 47].

Григорій Юхимович Храбан з відповідальністю науковця ставився до завдань, які на нього покладалися. У фонді обласної редакційної колегії тому «Історія міст і сіл Української РСР. Черкаська область» відклалося більше півсотні його листів до редколегії та відповідальних осіб із пропозиціями та критичними зауваженнями. У листі-зверненні до відповідального секретаря редакційної колегії О. А. Червінського він пропонував скликати нараду авторів нарисів з історії сіл, визначив і коло питань, що виникли в ході досліджень. Вважав за необхідне обговорити проблему загальнорайонного нарису, доцільності залишення основних посилань на джерела та літературу в нарисах. Через велику кількість зауважень до тому пропонував перенести друк із запланованого 1969 р. на 1971 р. та зобов'язати міськкоми і райкоми партії створити належні умови для роботи авторам нарисів в архівних установах [220, арк. 16 – 48].

Г. Ю. Храбан висловлював і ряд критичних зауважень про роботу працівників, відповідальних за написання тому. У листі до завідувача відділу історії міст і сіл Інституту історії АН УРСР, кандидата історичних наук І. С. Слабеєва він, зокрема, висловлював незадоволення роботою рецензентів, які спростовують факти, взяті дослідником з архівних документів. Рецензії часто були суперечливими, і цим був не задоволений краєзнавець [220, арк. 50]. «Людина, яка вносить поправку, повинна бути впевнена в тому, що робить правильно. А мені вже надокучило виправляти рецензентів. В нарисі йде мова про римські гроші і до того ж в науковій транскрипції, а не так, як приміром писалося в Євангелії або сучасна назва грошових одиниць. Треба писати не «динаріїв», а «денарів» (denarius)». Для підтвердження цього Григорій Юхимович посилається на джерела, праці науковців Інституту археології АН УРСР. «Є грошова одиниця в Югославії, зветься динар. Але вона не має відношення до римського денарія», – дописує дослідник [223, арк. 79 зв].

Історик мав власне бачення написання тому «Черкаська область». У своїх нарисах він подавав історію населених пунктів у контексті загальноукраїнських процесів та в контексті розвитку того регіону, до якого вони належали, але з цим не завжди погоджувалися редактори.

Упродовж усієї роботи в складі обласної редакційної колегії Григорій Юхимович плідно співпрацював із такими відомими вченими, як Г. К. Макаренком, Є. В. Махно, О. А. Пересуньком, І. С. Слабесвим та ін.

Том «Історія міст і сіл Української РСР. Черкаська область», як відомо, вийшов з друку в 1972 році як видання АН УРСР. За активну участь у написанні історії міст і сіл уманського краєзнавця було нагороджено грамотою Черкаського облвиконкому [177, арк. 29].

Підготовка багатотомної «Історії міст і сіл Української РСР» стала важливим імпульсом у розвитку регіональних досліджень як у республіці загалом, так і на Черкащині та Уманщині зокрема, значною мірою активізувала дослідження з історії населених пунктів, промислових і сільськогосподарських підприємств, пам'яток історії та культури, сприяла якісному і кількісному зростанню краєзнавчих видань. У «Стенограмі наради по написанню «Історії міст і сіл Української РСР» зазначалося, що це оригінальне видання, справжня енциклопедія населених пунктів. Такої багатогранної праці не випускали в нашій країні. «Історію міст і сіл Української РСР» писали переважно самі творці історії – робітники, селяни, інтелігенція [1, арк. 78].

Звичайно, в такому великому за обсягом і складному за змістом виданні є й недоліки. З погляду сьогодення багатотомна «Історія міст і сіл України» не була позбавлена саме тих недоліків, що були породжені умовами тоталітарної системи, яка зробила свій відбиток на всю історичну літературу і які були характерними для історичної науки того періоду. Актуальна проблематика обмежувалася вузьким колом питань. Вона включала боротьбу різних угруповань за владу, зміст внутрішньої політики партії і уряду й аналіз факторів, які вплинули на зміну внутріполітичних пріоритетів, основні політичні інститути та їх функціонування в суспільстві тощо. Вивчаючи політичну систему, історики мали розкривати керівну роль у ній комуністичної партії; досліджуючи соціально-класову структуру суспільства, показували провідну роль робітничого класу; розробляючи проблеми культурної сфери, висвітлювали утвердження комуністичної ідеології [476, с. 401].

Та все ж багатотисячному авторському колективові у процесі підготовки видання довелося йти новими шляхами, піднімати майже недосліджену наукову цілину і бути фактично першопрохідцем у цій галузі історичної науки. Тому недоліки, притаманні цьому виданню, повинні бути усунуті при перевиданні томів цієї роботи [394, с. 4].

Таким чином, виключно важливе значення для становлення Г. Ю. Храбана як науковця і громадського діяча мала робота з підготовки матеріалів з історії населених пунктів області для тому «Історія міст і сіл Української РСР. Черкаська область». Як член обласної редакційної колегії,

він був автором ряду нарисів до цього видання, редактором археологічної частини тому, консультантом для інших районів, активним дослідником археологічних матеріалів. У процесі роботи над матеріалами видання Григорій Юхимович зарекомендував себе як самовідданий дослідник місцевої історії, який, набувши дослідницько-пошукового й організаторського досвіду, в майбутньому багато зробив для розвитку краєзнавчого руху в області.

2.4. Педагогічна діяльність Г. Ю. Храбана

Багатогранна діяльність Григорія Юхимовича Храбана, його внесок у розвиток української історичної науки все більше привертають увагу сучасних дослідників. Однак не менш важливим був його внесок і на педагогічній ниві – як педагога-наставника, поширювача історичних знань, блискучого лектора. З утвердженням на Волині радянської влади Г. Ю.

Храбан активно включається в педагогічну діяльність. 1 жовтня 1920 року його було призначено вчителем початкової школи в с. Середня Деражня Пищівської волості. У цей період стали в нагоді і міцні знання іноземних мов. Уже 1 лютого 1921 року він був переведений у рідне село для викладання німецької мови у 7-річній школі. Роботу поєднував із навчанням на заочному відділенні викладацького факультету Київського педагогічного інституту [177, арк. 1].

Відданість роботі, компетентність і принциповість молодого людини були помічені керівництвом. Тому вже з 1 вересня 1921 року Григорій Юхимович був призначений завідувачем семирічки в с. Ярунь Жолобенської волості. Одночасно він виконував обов'язки волосного інспектора з політосвіти, а з грудня 1921 року, після обрання членом Жолобовського волосвиконкому, на нього поклали обов'язки завідувача волосного відділу народної освіти без звільнення від обов'язків завідувача Яруньської школи. Після закінчення навчального року Г. Ю. Храбан був призначений інспектором політосвіти Новоград-Волинської волосної інспектури народної освіти.

З 1 жовтня 1922 року Григорія Юхимовича було переведено на посаду завідувача навчальної частини Новоград-Волинської школи робітничої молоді. Цю школу в кінці січня 1924 року при проведенні адміністративної реформи було об'єднано з однопрофільною школою в м. Житомирі, а Григорія Юхимовича було переведено в розпорядження новоствореної Коростенської окружної інспекції народної освіти. З лютого по липень Г. Ю. Храбан працював завідувачем дитячого будинку в с. Бабани, а після переведення дитбудинку до м. Коростеня працював учителем 7-річки в с. Нові Вороб'ї Базарського району.

У 1925 році родина Храбана переїхала до новоутвореного окружного центру м. Коростеня. Дружина вчителювала, була обрана делегатом Всеукраїнського та Всесоюзного учительських з'їздів. 7 жовтня 1925 року

Григорія Юхимовича призначили окружним інспектором соціального виховання Коростенської окружної інспекції народної освіти. Про цей період він написав в автобіографії: «Мені доводилося інспектувати вчителів з університетською освітою, а я закінчив тільки середню школу. Звичайно, за вісім років після закінчення гімназії я багато встиг у підвищенні свого освітнього рівня, але мені потрібно було це оформити документально. Робота в ОкрІНО була пов'язана з безперервними роз'їздами по округу, територія якого майже рівнялася нинішній Черкаській області. А якщо взяти до уваги транспорт того часу, у мене не було фізичної можливості виконувати завдання заочного інституту. Моє прохання задовольнили і 15 березня 1928 року я був переведений завідувачим 7-річки (в м. Коростень тоді не було ні одного середнього навчального закладу). Я вступив до Всеукраїнського заочного інституту народної освіти». У той час Г. Ю. Храбана було призначено за сумісництвом головою Окружної комісії у справах неповнолітніх [177, арк. 23].

У 1931 році Григорій Юхимович закінчив Київський інститут соціального виховання (нині Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова). Тоді ж його призначено завідувачем кабінету політичної освіти Коростенського райкому партії. Він читав лекції з політичної економії та діамату в новоутвореному місцевому педагогічному технікумі. За сумісництвом Г. Ю. Храбана було призначено завідувачем вечірнього робфаку Київського інституту інженерів залізничного транспорту. Постійний потяг до знань, прагнення підвищення свого інтелектуального рівня і постійний науковий пошук спонукали Григорія Юхимовича в 1932 р. вступити до заочної аспірантури столичного Харківського інституту червоної професури (Всеукраїнська асоціація марксистсько-ленінських інститутів) на відділення філософії. Навчання закінчити не вдалося, тому що в 1934 році інститут було розформовано [177, арк. 2].

25 березня 1934 року Григорія Юхимовича за пропозицією Київського обкому партії призначено директором Уманського педагогічного технікуму. В Умані йому довелося за сумісництвом викладати політекономію в педагогічному інституті. «Асистентом моїм був нинішній доцент педінституту Б. М. Товбіс», – згадує Григорій Юхимович, життя якого не дало можливості реалізуватися здібностям [177, арк. 24].

Часта зміна роботи Г. Ю. Храбаном зовсім не була ознакою недобросовісного відношення до справи. Його направляли завжди туди, де потрібно було виправляти ситуацію, поліпшувати роботу. Так, у колективі Уманського педтехнікуму склалася вкрай нездорова морально-психологічна атмосфера, що негативно позначалося на роботі навчального закладу. Після призначення Григорія Юхимовича на посаду директора відразу з'явився результат: уже за підготовку до початку нового 1934 – 1935 навчального року Уманський педагогічний технікум було визнано переможцем у Всесоюзному конкурсі, оголошеному «Учительською газетою», відзначено і премійовано. Це підняло авторитет технікуму в облвно, в наркоматі освіти, в очах самого педтехнікуму. У спогадах про цю подію у своєму житті, написаних у 1967 р.,

Григорій Юхимович згадує: «Про місто Умань я знав тільки з поеми Т.

Шевченка «Гайдамаки». Правда було ясно, що майже перед кінцем навчального року не з добра туди посилають директора. Що ж до Умані, то вона зовсім не та, що тепер. Уманщина тільки що оправлялася від страшного голоду, пережитого в 1932 – 1933 роках, це накладало свій відбиток на житті міста» [180, арк. 3].

Багато зусиль докладав Григорій Юхимович до виховання молодого покоління. Директор особисто контролював навчальний процес у навчальному закладі. Потрібно було виправляти багато негараздів: майбутні вчителі мали поганий почерк, тому було запроваджено уроки каліграфії. Студенти не вміли розв'язувати арифметичних задач, зокрема з курсу початкової школи, тому були запроваджені додаткові заняття з математики. Директором було наведено дисципліну серед студентів, налагоджено виховну роботу в гуртожитках, почала працювати пральня, їдальня. Зверталася увага на обладнання навчальних кабінетів, комплектування бібліотеки, використання сучасних методів і засобів навчання, практикувалися екскурсії студентів з метою вивчення рідного краю. З ініціативи Г. Ю. Храбана було дещо змінено навчальний план, більше стали звертати уваги на естетичне та музичне виховання студентів. Ефективно проводилася боротьба і з тютюнопалінням як серед викладачів, так і серед студентів, ситуація з яким була дуже гострою в технікумі [180, арк. 8].

Оцінюючи діяльність педагогічного технікуму, Григорій Юхимович виділяв такі складові, як моральне виховання, організація самоосвіти студентів, обговорення рефератів, бесіди на різноманітні теми у формі публічних зборів, екскурсії, розвиток студентського самоврядування. Завдяки самовідданій та наполегливій праці директора та педагогічного колективу навчально-виховний процес у технікумі перебував на високому рівні.

Залюблений в історичну науку, Г. Ю. Храбан прищеплював любов до неї і своїм вихованцям, використовуючи весь арсенал методичних прийомів і засобів. Доктор історичних наук, професор П. М. Шморгун писав: «Мені пощастило слухати змістовні і цікаві лекції Г. Ю. Храбана в Уманському педагогічному технікумі, коли він уже був його директором. Важкі то були роки, і учні педтехнікуму, за невеликим винятком діти колгоспників, нерідко терпіли нужду, тож директор піклувався про їхній добробут. Його поважали і любили» [347, с. 173].

Велику підтримку і моральний вплив на Григорія Юхимовича мала дружина. Вона була справжнім другом, радником, сприяла у формуванні його як талановитого керівника, організатора, а з часом і науковця. Після переїзду до Умані і сама Марія Василівна покращує свій професійний рівень. У 1934 році вступила на хіміко-біологічний факультет Уманського педагогічного інституту, працювала вчителькою природознавства та хімії школи № 2 [194, арк. 7].

У квітні 1936 року вийшла постанова ЦК ВКП(б) про школу, згідно з якою було організовано атестацію вчителів. Григорія Юхимовича було призначено наркоматом освіти головою атестаційної комісії. Комісія провела

величезну роботу, але вона була марною: оголосили, що робота була проведена «ворогами народу», і відмінили все зроблене комісією [180, арк. 7].

Уманським райкомом партії Г. Ю. Храбана було призначено на посаду завідувача Уманського райвідділу наросвіти, яку він обіймав протягом 1936 – 1937 рр. [Додаток А]. У той час Григорій Юхимович неодноразово виступав з лекціями перед учителями на різні педагогічні теми, організовував педагогічні конференції, розумів, що поширення педагогічного досвіду має неабияке значення в освітньому процесі.

У 1938 році він підвищує кваліфікацію як студент-заочник історичного факультету Київського педагогічного інституту. Тоді ж його призначають заступником директора Уманського учительського інституту (із заочної освіти) [177, арк. 9, 13 зв].

Незаконний арешт у липні 1938 р., а потім довгі роки заслання і поневірянь надовго відірвали Григорія Юхимовича від улюбленої справи.

Технологія і механізм терору в управлінській структурі наросвіти був доволі відпрацьованим: висвітлення недоліків роботи в персі, засідання комісії по «чистці», виключення з партії, арешт, вирок. Так чинили «над своїми», тобто членами партії, а з «позапартійними» значно простіше: арештовували за «доносом», враховуючи соціальне походження і політичне минуле [433, с. 55].

Пройшовши через усі поневіряння, бажання займатися педагогічною діяльністю не полишало Григорія Юхимовича всі ці роки. Віра, що правда колись запанує, підштовхнула Г. Ю. Храбана до написання заяви до Міністерства освіти УРСР 27 травня 1955 р., в якій він не сумнівався в тому, що його повинні реабілітувати, а тому просив Міністерство освіти дати можливість працювати в школі, оскільки добре знає і любить цю роботу. Відповідь міністерських чиновників була невтішною: «Ваше письмо Управление кадров Министерства просвещения УССР получило и советует Вам работать на непедagogической работе» [181, арк. 16].

Після повернення із заслання Г. Ю. Храбан обіймає посаду директора краєзнавчого музею. Але й цю посаду Григорій Юхимович використовує для підтримування тісних зв'язків зі школою. Історичне краєзнавство в Україні відроджується лише після здобуття нею незалежності. Випереджуючи час, Г. Ю. Храбан уже тоді вказував на роль і значення історичного краєзнавства як засобу освіти та виховання молоді. Найважливіше значення має, на його думку, вивчення місцевої історії, бо саме вона готує учнів до історії загальної. Головним завданням школи Григорій Юхимович вважав виховання в учнів високих почуттів любові до рідного краю. Проте мало любити свій рідний край – його ще треба знати. Знання рідного краю, вважав Г. Ю. Храбан, не просто збагачує і звеличує людину, воно служить своєрідним містком, що поєднує покоління.

У питанні археологічного вивчення краю Григорій Юхимович насамперед звертав увагу на школи, бо саме звідти можна сподіватися на допомогу у справі археологічного вивчення населених пунктів. «Якщо ще не кожна школа проводить краєзнавчу роботу, то в цьому вина не тільки самих

шкіл, а також й історичних факультетів вищих навчальних закладів, органів народної освіти, винні в цьому і музеї. Винен в цьому і Інститут археології АН УРСР: його спеціалізовані видання читає тільки вузьке коло археологів, а науково-популярна література відсутня. А чи в багатьох школах, і взагалі, в масових бібліотеках, можна знайти «Нариси стародавньої історії Української РСР», виданої невеликим тиражем. Вона ж навіть і не появлялася в книгарнях на периферії, – пише Г. Ю. Храбан. – А як оживає виклад історії там, де вчителі організували серед учнів краєзнавчу роботу!» [95, арк. 4].

Г. Ю. Храбаном було розроблено «Вказівки по збору музейних матеріалів та вивченню історії свого села (міста) шкільними краєзнавчими (історичними) гуртками», що склалися із 61 пункту, анкети, в яких пропонувалося зібрати відомості про археологічні пам'ятки села, про старовинні поселення, які знаходилися на території населеного пункту, про випадково виявлені стародавні поховання, і розіслано по школах території, що входила у відання Уманського краєзнавчого музею. Наслідком вивчення історії села, вважав дослідник, має стати написана його історія. Він підкреслював, що історичний нарис набуде наукової ваги, коли у процесі вивчення історії населеного пункту будуть зібрані речі, документи, фотокартки, книги, що підтверджують написане. Для практичної допомоги вчителям музей надавав консультації у справі методики організації краєзнавчої роботи в навчальних закладах. По школах стали відкривати музеї, було засновано і районні музеї – Монастирищенський і Звенигородський, в яких немало археологічних експонатів [203, арк. 16 – 19].

Щоб привернути увагу громадськості, учнівської молоді до вивчення археології рідного краю, краєзнавець Г. Ю. Храбан часто виступав із статтями та нарисами в районних газетах, обласній пресі та на радіо. Він проводив велику роз'яснювальну роботу серед населення, переконував початківців-археологів у тому, що виявляти і збирати пам'ятки археології можуть усі, а проводити розкопки тільки спеціалісти.

Велику увагу надавав він ретельно продуманим екскурсіям і пропонував ввести їх до навчального плану. На основі досліджених матеріалів Г. Ю.

Храбаном було розроблено маршрути поширених у той час літніх походів місцями революційної, бойової і трудової слави: «Боротьба за владу рад», «Шляхами громадянської війни», «Шляхами священної війни з фашистськими окупантами», «Герої Радянського Союзу – уродженці Уманського району», «Визначні місця Уманщини» [131, арк. 17].

Своєю змістовністю відзначалися лекції Григорія Юхимовича, які він читав студентам Уманського педагогічного інституту з курсу археології та історії первісного суспільства. Він був талановитим педагогом, його лекції мали успіх серед слухачів. Невичерпна ерудиція поєднувалась у нього з прекрасною формою викладу матеріалу, умінням сформулювати думку, витонченістю літературного стилю. Численні наукові дослідження Григорія Юхимовича завжди знаходили відображення в його лекціях. Як практичні завдання, студенти заочної форми навчання проводили археологічні розвідки [22, арк. 5].

Без сумніву, життєвий шлях Григорія Юхимовича Храбана заслуговує уваги дослідників не тільки як історика-краєзнавця, але і як діяча у громадсько-педагогічній царині, бо історична наука сама по собі несе освітньо-виховний потенціал і активно впливає на формування людського світогляду. А Г. Ю. Храбан був активним лектором товариства «Знання», близько десяти років читав лекції з історії дендрологічного парку «Софіївка» на курсах екскурсиводів, залюбки виступав на теми археології та краєзнавства перед школярами і студентами, тобто мав безпосередній вплив на формування громадської думки і всього того, що ми нині називаємо громадянською свідомістю [177, арк. 27].

Незвичайна ерудованість Григорія Юхимовича, знання матеріалу до найточніших деталей викликали захоплення та повагу до нього. «Вперше Григорія Юхимовича я побачила напровесні 1968 року, будучи ученицею 9го класу Уманської середньої школи № 1. Його запросила на виховну годину керівник класу Галина Іванівна Запорожець. Цей, вже немолодий чоловік, вразив мене своєю худорлявою постаттю. Здавалося, що там ніде й душі триматися, але коли він почав говорити, розповідати історію нашого краю, ми забули про його зовнішність і, як заворожені, вслухалися у кожне слово. Говорив він із запалом, з пристрасстю, яка притаманна лише людям, одержимим справою, якій присвятили своє життя. Згодом я стала звертати увагу на його публікації в газеті «Уманська зоря», а у 1972 році слухала лекції на курсах екскурсиводів з історії міста Умань та дендропарку, що розпочали свою роботу у січні місяці в «Софіївці». Практично, до 1989 року, історію краю та «Софіївки» на курсах незмінно викладав Григорій Юхимович», – згадує Л. О. Цимбровська [403, с. 72].

Г. Ю. Храбан був частим гостем міських комсомольських конференцій, звертав увагу на виховання у молоді високих моральних якостей, дисципліни, прагнення берегти і примножувати народне багатство, любити працю. Під час підготовки до святкування 50-річчя ВЛКСМ та у зв'язку з 50річчям піонерської організації Григорієм Юхимовичем було підготовлено «Заповітне слово до молоді». У цьому зверненні на історичному прикладі він закликав молодь бути гідними синами своїх батьків і дідів. Прикладом є подвиги героїв-визволителів міста Умані, славних земляків – Героїв Радянського Союзу, учасників підпілля [187, арк. 13 – 14].

В цілому варто відзначити, що наукову і педагогічну діяльність Г. Ю. Храбан поєднував із плідною громадською працею. Великих зусиль він докладав для популяризації краєзнавства, для організації та проведення наукових конференцій, лекцій, дискусій, семінарів, виставок, громадського обговорення проблем краєзнавства, активізації туристсько-екскурсійної роботи по рідному краю. Для пропаганди «малої історії» Григорій Юхимович широко використовував засоби масової інформації, перш за все пресу та радіо .

Принагідно зазначимо, що все свідоме життя Григорій Юхимович залишався неперевершеним педагогом, щиро закоханим у справу навчання і виховання молоді. Будучи громадським кореспондентом газет «Уманська

зоря» та «Черкаська правда», Г. Ю. Храбан на сторінках цих видань звертав увагу і на роботу навчальних закладів, і відділу освіти в плані ґрунтовного засвоєння дітьми грамотного письма, особливу увагу приділяв правильності написання назв населених пунктів, їх відмінюванню та утворенню правильних прикметникових форм [272, с. 4].

Незважаючи на важкий життєвий шлях, Г. Ю. Храбан активно працював на педагогічній ниві, докладав неабияких зусиль для розбудови освіти. У своїй педагогічній діяльності Григорій Юхимович особливу увагу звертав на формування в молоді активної громадянської позиції, патріотичної свідомості. Виховання цих якостей особистості здійснював у процесі різноманітної пізнавальної і практичної діяльності учнів у навчально-виховному процесі. Найефективнішим засобом формування патріотичної свідомості і посиленого включення молодих людей в суспільне життя вважав краєзнавчу роботу. Приділяв велику увагу пошуковій діяльності учнів, їх самоосвіті. Використовуючи таку форму активного пізнання, як навчальна екскурсія, Г. Ю. Храбан намагався довести, що історія України не є чимось далеким, вона – жива частина світогляду. Робота з молоддю характеризує Григорія Юхимовича як природженого педагога-наставника, поширювача історичних знань, блискучого лектора.

РОЗДІЛ 3

НАУКОВА СПАДЩИНА Г. Ю. ХРАБАНА

3.1. Археологічні дослідження

Однією з корінних проблем гуманітарних наук донині залишається проблема ролі особистості в історії. Упродовж другої половини ХХ ст. поступ краєзнавства забезпечувала високоосвічена інтелігенція, яка прийшла в історичну науку свідомо і яка ставила своїм завданням збереження, примноження історичних досліджень, наближення науки до пересічного користувача, популяризацію місцевої історії. У цій когорті – Григорій Юхимович Храбан.

Наукова діяльність Г. Ю. Храбана з вивчення історичного минулого України та Черкащини розпочалася, в силу обставин, лише в другій половині 1950-х років. Арсенал наукових досліджень Григорія Юхимовича багатий на використання різноманітних галузей історичних знань. Вивчаючи той чи той об'єкт епохи або розглядаючи події на певному відрізку історичного минулого, дослідник використовував не тільки письмові джерела, а й послуговувався досягненнями археології, джерелознавства, історичної географії, топографії, топоніміки.

Наукова методологія історичних праць Г. Ю. Храбана побудована на емпіричних засадах: він збирав факти, які критично розглядав і відшукував у них головну думку як причину явища. Тому дослідник і поставив за мету вивчити історію краю від найдавніших часів до сьогодення.

Уже з перших днів перебування на посаді директора Уманського краєзнавчого музею Г. Ю. Храбан цікавився станом археологічного дослідження краю в попередні роки. Результати роботи дослідника з фондами Центрального державного історичного архіву УРСР (Київ) відображено у статтях «Земля стародавньої цивілізації» та «Археологічне вивчення краю» [203, арк. 22].

Григорій Юхимович дійшов висновку про брак системності в археологічному дослідженні Уманщини, тому поставив собі за мету провести суцільне археологічне обстеження західної частини Черкащини та історичної Уманщини. Його археологічна діяльність, розпочата в 1959 р., здійснювалася за кількома напрямками: дослідження давньої історії Уманщини та Черкащини; збір, обробка та видання історичних першоджерел; співпраця з науковими установами; підготовка науково-популярних статей та заміток для їх оприлюднення в періодичній пресі. Дослідником, з добрим знанням справи, було складено щоденники археологічних розвідок, систематизовано знахідки, створено карти стародавніх поселень. Усе це Григорій Юхимович

передавав до наукових фондів Інституту археології Академії наук УРСР, з яким він підтримував систематичний зв'язок. Кожний вид діяльності Г. Ю. Храбана мав певну цілеспрямованість, переважно проблемного значення [230, арк. 3].

Свої археологічні дослідження Г. Ю. Храбан здійснював тільки на основі збирання підйомного матеріалу і навіть не користувався шурфуванням. Такий спосіб розвідок надто обмежував можливості дослідника. Проте наслідки такої роботи давали йому те, на що можна було сподіватися, коли довелося б їх розкопувати. Зусилля дослідника не були марними.

Знайдені археологічні пам'ятки на території Уманщини за часом їх створення Г. Ю. Храбан поділяв на пам'ятки періоду палеоліту, трипільської культури, віку бронзи, білогрудівської культури, скіфського часу, зарубинецької культури, черняхівської культури, пам'ятки слов'ян VII – IX ст. [235, арк. 16].

На території Уманського та Маньківського районів дослідником були виявлені сліди перебування людей ще за часів палеоліту, тобто не менше, як вісім тисяч років тому, а в селах Громи, Танське, Папужинці Уманського району – сліди неоліту. Раніше подібних знахідок не було. Належність виявлених предметів до періоду неоліту підтвердили вчені Інституту археології Академії наук УРСР. Так на Уманщині вдалося заповнити прогалину в стародавній історії краю [103, арк. 4].

Близько трьох тисяч років до нашої ери територія України потрапила в орбіту найбільших цивілізацій світу. Тому важливим напрямком археологічних досліджень Г. Ю. Храбана була трипільська культура – культура ранніх землеробсько-скотарських племен епохи міді на території лісостепової частини України і Молдавії, одне з найбільш яскравих явищ у розвитку первісного суспільства. Попри широке вивчення її вітчизняними та зарубіжними вченими, дослідження нових матеріалів зумовлює завжди і нові проблеми. Однією з тих були проблеми поселень-гігантів.

Краєзнавець доводив, що на території краю існує понад 40 трипільських поселень, дослідження яких допомогло б глибше пізнати життя трипільців. Численні знаряддя праці, речі культу і побуту, моделі житла трипільців, знайдені під час розкопок спеціальними експедиціями Академії наук Української РСР, дадуть повне уявлення про життя людини того періоду [104, арк. 5].

В Уманському краєзнавчому музеї зберігаються 77 паспортизованих пам'яток трипільської культури. В археологічній літературі з них відомі лише 34, а 23 залишаються не відшуканими [95, арк. 13].

У статті «Собківка – стародавнє село Уманщини» Г. Ю. Храбан інформував читачів ще у 1960 р. про те, що на околицях цього села було знайдено черепки ліпного глиняного посуду, здебільшого цегляного кольору. Деякі черепки розмальовані чорною фарбою. Такі черепки, перепалену глину, вироби з глини та каменю виявлено на полях і городах в багатьох селах нашого району. Археолог приходить до висновку, що це сліди людських поселень, які існували тут понад 4 тисячі років [344, с. 4].

У 1961 – 1963 рр. під час археологічних розвідок у селах Доброводах Уманського, Легедзиному та Тальянках Тальнівського районів Григорієм Юхимовичем були виявлені на поверхні залишки трьох трипільських поселень. Аналізуючи знахідки, дослідник робить припущення, що, можливо, у Доброводах розміщені не три поселення, а лише одне, а в Легедзиному і Тальянках теж не п'ять поселень, як стверджували раніше, а тільки одне. Звичайно, довести правильність прогнозів археолога змогли б тільки розкопки. Припущення археолога були неймовірними. Якби його можна було підтвердити, то кожне поселення (одне в Доброводах, а друге – на тальянських полях) являли б собою коло діаметром близько двох з половиною кілометрів, тобто поселення площею понад 400 гектарів. Подібних відкриттів археологія ще не знала. Відзначимо, що передбачення уманського краєзнавця були зафіксовані в матеріалах розвідки Інституту археології Академії наук УРСР. Радусь те, що в 1970 р. ці припущення знайшли несподівану розв'язку. Знімки, зроблені з літака, підтвердили правильність передбачуваного Г. Ю. Храбаном, і в травні до Умані прибула археологічна експедиція Академії наук СРСР на чолі з археологом М. Штігліцем. За допомогою розвідувальних розкопок було доведено, що знахідки уманського краєзнавця і його припущення підтвердилися. Знайдені ним поселення мали справді площу понад 400 гектарів кожне. За підрахунками М. Штігліца, у кожному з цих поселень, які існували понад три тисячі років тому, могло мешкати близько 40 – 50 тисяч людей [103, арк. 41].

Ще в 1970 році Григорій Юхимович прогнозував, що археологічні дослідження на Черкащині повинні розкрити ще не відомі для світу сторінки історії і не виключено, що якраз на території нашої області був осередок такої ж високої цивілізації, як у Месопотамії. Якщо порівняти ці поселення з містами стародавньої цивілізації в Месопотамії, то, приміром, Ніневія займала лише 20 га. До подібних відомостей уже не можна було поставитися байдуже: для вчених вони були сенсацією. Тому АН СРСР та УРСР запланували розпочати з 1971 року археологічні розкопки в Уманському та Тальнівському районах [290, с. 4].

Поселення, виявлені Г. Ю. Храбаном на території цих районів, існували близько чотирьох тисяч років тому, відносяться до трипільської культури. Трипільці не знали металів, рідко в них трапляються мідні сокири без вуха, шила. На основі знайдених матеріалів Г. Ю. Храбан детально описує життя і побут трипільців, їх суспільний устрій [103, арк. 2].

На думку дослідника, близько чотирьох тисяч років тому з-за лівого берега Дніпра прийшли на землі трипільців скотарські племена, які знищили їх поселення, а поля перетворили на пасовиська. Після себе скотарі залишили чимало курганів. За черепками, знайденими в цих курганах, було встановлено, що їм близько 2,5 тисяч років і належать вони скіфам. Два кургани, що височать і нині біля села Собківки, за припущеннями Г. Ю. Храбана, залишили ці скотарі [103, арк. 3].

Зв'язок білогрудівської і чорноліської культури, які залишили предки слов'янського народу – праслов'яни, описав доктор історичних наук О. І.

Тереножкін. Він довів, що батьківщиною праслов'ян у першому тисячолітті до нашої ери була територія Правобережного лісостепу України. Вагомий внесок у вивчення цих двох культур зробив і уманський краєзнавець. Г. Ю. Храбан знайшов сліди чорноліської культури недалеко від Білогрудівського лісу, про що написав статтю «Чорноліська культура на Уманщині» для журналу «Археология» [319, с. 81 – 87].

У відгуку на цю статтю рецензент доктор історичних наук О. І.

Тереножкін писав: «До початку досліджень Г. Ю. Храбаном Чорноліської культури вважалося, що на Уманщині, де зосереджені поселення білогрудівської культури, не було поселень чорноліської культури, яка була генетично пов'язана з білогрудівською і являлася її продовженням. Залишалася невідомою доля місцевого білогрудівського населення, виникала думка про його зникнення до початку чорноліської пори. Відкриття Г. Ю. Храбана є важливим тим, що встановлено факт місцевого розвитку білогрудівської культури і перехід її в чорноліську до початку скіфського періоду. Прислані Храбаном малюнки були цінними для збірника «Археология» [97, арк. 16].

Автором виявлено також значну кількість нових білогрудівських поселень, більш віддалених від міста Умані, ніж відомі до цього часу.

Знахідки археолога Г. Ю. Храбана допомогли Академії наук України дати відповідь на питання: чому білогрудівці зникли з Уманщини? Наш дослідник довів, що білогрудівці нікуди не переселялися і що чорноліська культура існувала там же на Уманщині, але уже у VIII – VII ст. до н. е. Відкриття нашого земляка дозволило вченим зробити висновок, що чорноліська культура прийшла на зміну білогрудівській, що білогрудівці і чорноліські були народом одного племені [407, с. 52].

Г. Ю. Храбану вдалося знайти також близько десяти слідів поселень, які відносяться до зарубенецької культури (II ст. до н. е. – II ст. н. е.). Правильність визначення нашого краєзнавця підтвердив Інститут археології Академії наук УРСР [309, с. 4].

Рубіж і перша половина I тис. н. е. були одним із найважливіших етапів у соціально-економічному і культурно-історичному розвитку населення Східної Європи. Значення цього етапу визначалося, передусім, початком формування східнослов'янської етнічної спільності, яка визначала подальші історичні долі багатьох племен і народів, що мешкали на території Східної Європи. Саме наприкінці I тис. н. е. формування і розвиток відповідно зарубенецької та черняхівської культур заклали підвалини східнослов'янської державності. Процес оформлення її був затриманий політичною та економічною руйнацією Римської імперії та подією, відомою в історії під назвою «Велике переселення народів».

Ще одним важливим напрямком археологічних досліджень Г. Ю.

Храбана були пам'ятки ранньослов'янської культури. До початку його досліджень в археологічній літературі не були відомі на Уманщині сліди поселень ранніх слов'ян і періоду Київської Русі.

Археолог дійшов висновку про те, що серед пам'яток I тис. н. е. в Європі найпочесніше місце належить черняхівській культурі, а її носії за рівнем соціально-економічного розвитку стояли на тому рівні, коли ремесло виділялося в самостійну галузь, на високий рівень піднялася торгівля.

Г. Ю. Храбану вдалося зробити чимало відкриттів у вивченні західної частини Черкаської області. Дослідник поставив перед собою завдання виявити і пам'ятки черняхівської культури на Уманщині, яка мала велике значення в історії слов'янства як «виключно важливе історичне явище, без якого не можливо побудувати історію Східної Європи в I тис. нашої ери» [97, арк. 1].

У грудні 1961 року в Інституті археології АН УРСР науковий співробітник Інституту археології СРСР, доктор історичних наук Єраст Олексійович Симонович познайомився зі щоденниками археологічних розвідок Г. Ю. Храбана, які йому показала Є. В. Махно. Науковець написав листа уманському краєзнавцю з пропозицією про співпрацю. Результатом подальшого листування стала публікація дослідження Г. Ю. Храбана в «Материалах и исследованиях по археологии СССР». Крім цього, Григорій Юхимович отримав пропозицію від Е. О. Симоновича скласти список археологічних пам'яток всієї обстеженої ним західної частини Черкаської області. В Інституті археології АН УРСР було доручено підготувати таку інформацію доктору історичних наук Віктору Платоновичу Петрову. Є. В. Махно повідомила Григорія Юхимовича, що обидва його рукописи переслали в Москву в Інститут археології СРСР [99, арк. 1].

Г. Ю. Храбан вважав, що вирішення проблеми черняхівської культури вимагає більшого накопичення фактів. Вивчивши результати досліджень черняхівської культури на Черкащині М. А. Тихонової і Є. В. Махно, Григорій Юхимович прийшов до висновку, що науковці мало наводять фактів її існування на Уманщині. Наявні уже в розпорядженні дослідника матеріали давали йому можливість зробити висновки про те, що в черняхівський період територія Уманщини була густо заселеною [97, арк. 6].

У спільній праці Є. В. Махно і Г. Ю. Храбана «До питання про ранньослов'янські пам'ятки Черняхівської культури у верхів'ях Південного Бугу» Григорій Юхимович робить висновки про те, що здобуті матеріали незаперечно свідчать, що верхня частина басейну Південного Бугу належить до основного центрального середньодніпровського району черняхівської культури, який був місцем її формування. Він спільно з Євгенією Володимирівною уточнили межу цього району [460, с. 54].

Г. Ю. Храбан звертав увагу на часті знахідки залізного шлаку – кричного заліза. Дослідник припускав, що місцевість, очевидно, багата покладами болотної руди, із якої тут і виготовлялося місцевими майстрами залізо. Шлак знайдено на 23 поселеннях.

Ще одним напрямком археологічних досліджень Г. Ю. Храбана були економічні зв'язки народів, що населяли територію краю. На початку II ст. н. е. кордони Римської імперії після успішних завойовницьких війн в Європі та Азії простяглися від Британії до Каспійського моря. Після підкорення Дакії

кордони імперії наблизилися до Карпат і берегів Дністра. Римські гарнізони утвердилися в містах північного узбережжя Чорного моря і на його східних берегах. Римська імперія встановила із сусідніми державами, народами і племенами пожвавлені економічні зв'язки. Римські купці в пошуках екзотичних товарів здійснювали далекі подорожі. Вони проникали в недоступні раніше області Центральної і Східної Європи, вели торгівлю у віддалених від Середземномор'я азійських країнах. Слідами римської торгівлі на цих землях є різні вироби римського і провінційного ремесла і численні знахідки римських срібних монет [427, с. 5].

Про економічні зв'язки черняхівців з Римом і, можливо рідше, з Боспором свідчать часті знахідки монет. Римські срібні і мідні монети знайдено в 13 місцях Уманщини. Римські монети – переважно чеканки II ст. (переважно Антонія Пія, Марка Аврелія), але є монети і початку III ст. (Септилія Севера). Так, у селі Юрківці місцевою жителькою було знайдено срібну монету – динарій із зображенням Фаустіни, дружини римського імператора Антонія Пія, який помер у 161 р. Г. Ю. Храбан робить висновок про те, що тоді на цих землях уже жили люди. В Умані на поселенні Паланка-Умань знайдена одна мідна монета Костянтина Великого, боспорська монета – мідний статер Тейрана, чеканки 279 р. [341, с.4].

У фондах Уманського краєзнавчого музею зберігався скарб римських монет, тривалий час не визнаний, принесений до музею ще в 1952 р. Переважна більшість монет добре зберегли свою форму, написи, фігури з обох боків. Григорій Юхимович відносив їх до I – III ст. н. е. і доводив, що в III ст. н. е. населені пункти Уманщини мали економічні зв'язки з Римською імперією. Ці відомості були опубліковані Г. Ю. Храбаном в журналі АН СРСР «Советская археология». Скарб складався із 450 монет, до музею потрапило лише 330, доля решти не встановлена. Загальна ж вага знайдених монет становила 983 г. [343, с. 161].

Автор підкреслює, що скарб, знайдений у с. Погорілому, становить великий інтерес для науки, бо він у своїй значній частині надійшов на зберігання і його склад є аналогічним більшості скарбів, знайдених в області поширення так званої черняхівської культури. Порівняно задовільна збереженість найбільш пізніх монет не дозволяє далеко відсунути дату закриття скарбу від дати чеканки монет. Автор припускає, що скарб було закопано в землю в кінці II або на початку III ст. нашої ери, і підкреслює, що зв'язок скарбу з черняхівцями беззаперечний. А звідси висновок: готи рушили із пониззя Вісли в кінці II ст. Їх шлях лежав до Причорномор'я, в основному в межиріччі Дністра і Південного Бугу. Загони їх, мабуть, ішли і по лівобережжі Бугу, тобто і через Уманщину. Рятуючись від нашествия готів, люди ховали скарби. Таким чином, черняхівська культура на Уманщині існувала до приходу в Причорномор'я готів. Готи, підкреслює дослідник, не були творцями черняхівської культури на Уманщині [299, с. 252].

Після публікації статті в журналі «Советская археология» Г. Ю. Храбан отримав листа від професора Академії наук Німецької Демократичної Республіки доктора Ірмшера, адресованого «Професору, доктору Г. Ю.

Храбану», в якому той звертається до автора: «Вельмишановний пане колего ! Редакція «Східна класична бібліотека. Документація археологічної літератури» дозволяє собі просити Вас надіслати автореферат до Вашої праці «Скарб римських динарів із с. Погорілого». Передбачається, що в нашому журналі будуть друкуватися Ваші рецензії, які будуть вміщуватися Академією наук у виданнях країн. Сподіваючись на Вашу дружню підтримку наших заходів, що зв'язують народи, наперед висловлюємо подяку і чекатиму з задоволенням на надсилання Вашого резюме. Вітаю Вас, з щирою пошаною дуже зобов'язаний Вам професор, доктор Ірмшер» [96, арк. 4].

«У зв'язку з тим, що я не «професор» і не «доктор», я не став відповідати на листа. Коли б я туди написав (в АН НДР) і там дізналися, з ким мають справу, то для мене міг вийти конфуз або звідти й не відповіли б», – писав Г. Ю. Храбан [96, арк. 5].

Матеріал, уміщений Г. Ю. Храбаном у журналі «Советская археология», зацікавив доктора історичних наук В. В. Кропоткіна: «Я сейчас готовлю работу об экономических связях Римской империи и Византии с Восточной Европой. Мне все это очень интересно. Буду рад получить от Вас какие-либо новые известия, в том числе и о монетах, если возможно выслать карандашные притирки или слепки, то это было бы пределом моих мечтаний». Учений у листі закликає Григорія Юхимовича до подальшої співпраці з журналом, особливо статтями про черняхівську культуру [96, арк. 8].

З цієї теми В. В. Кропоткиним була написана праця «Клады римских монет на территории СССР», в якій автор дякував Г. Ю. Храбану та іншим особам, від яких були отримані відомості для цієї роботи. В описі науковцем були використані повідомлення Григорія Юхимовича про обставини знахідок, їх склад, місце зберігання, інвентарні номери та література, яка слугувала джерелом для характеристики знахідки. За повідомленням Г. Ю. Храбана, монети було знайдено біля сіл Погорілого на Вінниччині, Антонівки, Дмитрушок, Полянецького на Уманщині [427, с. 51, 86, 88].

Г. Ю. Храбан, провівши археологічні розвідки в 112 населених пунктах Уманського, Маньківського, Тальнівського, Христинівського районів, виявив 186 поселень черняхівської культури. Найповніше йому вдалося дослідити Уманський район, де в 49 селах було виявлено 99 поселень, а в м. Умані – 4.

На високому науково-методичному рівні автор дав опис усіх відомих на Уманщині черняхівських пам'яток. Назви пам'яток даються тільки за назвою існуючих нині сіл. Якщо пам'ятки знаходили на полі, їх відносили до села, якому належить поле. Назви невеликих річок взято з місцевих назв, а якщо таких немає, то назви використовувалися дослідником із географічного словника XIX ст. і частково з архівних матеріалів XVIII ст., що зберігаються в Центральному державному історичному архіві УРСР у місті Києві [97, арк. 15].

Науково-дослідницька робота Григорія Юхимовича Храбана з історії м. Умані й Уманського району II – V ст. н. е. має велике значення для історії України, історії східних слов'ян, для історії всієї Східної Європи. Над

роботою «Черняхівські пам'ятки Уманщини» дослідник працював два роки. «Можу сказати, – писав Г. Ю. Храбан, – що тільки пройти пішки по городах і полях району для знайдення слідів археологічних пам'ятників мені довелося не менше 3000 км» [97, арк. 81 зв.].

У березні 1962 р. науковим співробітником Інституту археології АН УРСР, кандидатом історичних наук А. Г. Брайчевською було написано рецензію на працю Г. Ю. Храбана «Уманщина у II – V ст. н. е. (пам'ятки Черняхівської культури)». Рецензент відзначає, що дослідник на основі археологічних матеріалів у популярній формі відтворює історію Уманщини в II – V ст. н. е. Усього за півтора роки автор зібрав матеріалів із сотні пам'яток черняхівської культури, які послужили джерелом для написання роботи про одну зі сторінок історії Уманщини. Автор удаю пов'язує виявлений ним матеріал із рядом важливих питань з історії східних слов'ян у перші століття нашої ери. У популярній формі Г. Ю. Храбан розповідає про значення археологічних матеріалів для відновлення стародавньої історії та про черняхівську археологічну культуру, залишки якої він зібрав на Уманщині в багатьох пунктах. У роботі подано загальну характеристику черняхівської культури і різних сторін життя населення Середнього Подніпров'я перших століть нашої ери (поселення, господарські, соціальні відносини). Автор правильно інформує читача про дискусійність питання етнічної належності населення, що залишило черняхівську культуру, розповідає про різні погляди окремих дослідників та про рішення спеціальної наради 1957 року з цього питання [103, арк. 42].

Що ж стосується основного носія черняхівської культури на Уманщині, то такими тут були анти. Дослідник стверджує, що в II – V ст. н. е. на території області поселень антив було більше, ніж тепер є сіл. Анти мешкали в наземних житлах, займалися хліборобством, землю обробляли ралами із залізними наконечниками, виробляли залізо з болотяних руд, мали високу культуру. Краєзнавець робить припущення, що в той час на Черкащині жило 300–400 тисяч осіб.

Про те, що ці народи продавали хліб Римській імперії, грецькій колонії Ольвії, Боспорському царству, свідчать численні знахідки римських грошей в Умані та одинадцяти селах району [315, с. 62].

Завдяки дослідницьким старанням Г. Ю. Храбана на початку 1960-х років на Уманщині було відкрито 16 ранньослов'янських пам'яток, про які в літературі не було жодних відомостей. У журналі «Археологія» Г. Ю. Храбаном було опубліковано статтю «Ранньослов'янські пам'ятники на Уманщині», в якій автор детально описував кераміку племен, місце розташування їх поселень. Не випадковим, на думку дослідника є і той факт, що з 16 виявлених пам'яток шість розміщені на місці білогрудівських або чорноліських поселень [334, с. 216].

Ще у 1963 р. науковці Інституту археології АН УРСР відзначали, що на території Умані раніше було відомо лише десять випадкових археологічних знахідок. Григорій Юхимович у місті й на околицях виявив і описав ще двадцять сім слідів стародавніх поселень, 23 пам'ятки знайшов він на

території Дмитрушок, по десять у Мошурові, Рижавці, Тальянках та інших селах Уманського району. Виявив він у Маньківці двадцять пам'яток, дев'ять – у Христинівці, двадцять – в Орадівці. Загалом на території Уманського та сусідніх Жашківського і Христинівського районів Г. Храбан знайшов і описав понад 350 не відомих історичних пам'яток. Провідні фахівці Інституту археології АН УРСР підкреслювали, що дослідницька робота Г. Ю. Храбана має вагу не тільки для історії Уманщини. Вона далеко виходить за межі краєзнавчої роботи і має велике наукове значення [384, с. 4].

Усього за період з 1959 по 1967 рр. Григорієм Юхимовичем було виявлено 748 нових археологічних пам'яток, 59 було досліджено повторно. Серед цих пам'яток лише 32 згадувалося в літературі до 1958 р., а решта 716 дослідником було виявлено вперше. Повторні розвідки також були корисні. Вони допомогли датувати низку пам'яток, час існування яких раніше встановити не вдалося. Були корисні розвідки і навіть для такої відомої пам'ятки, як трипільське поселення в селі Сушківці. Це поселення згадувалося в підручниках археології. Воно розкопувалося ще в 1916 і 1925 рр. Проте розміри цього поселення до Г. Ю. Храбана не були описані [23; 24].

Г. Ю. Храбан підтримував систематичні зв'язки з Інститутом археології Академії наук УРСР, виступав на засіданнях відділу слов'янської археології з важливими повідомленнями про результати своїх розвідок. Наукові щоденники та речові пам'ятки, зібрані Григорієм Юхимовичем, систематично передавалися ним до наукових фондів Інституту археології АН УРСР. Усі ці матеріали будуть якнайповніше використані в підготовленій Академією наук багатотомній праці «Зведення археологічних пам'яток України» [384, с. 4].

Та попри всі досягнення в археологічному дослідженні краю Григорій Юхимович бачив ще досить багато проблем у написанні повної і вичерпної історії регіону. Ніхто не може певне щось сказати про заселення його від X до XVII ст. У поодиноких випадках трапляються знахідки наконечників стріл цього часу, на передмісті Новій Умані знайдено золотоординську монету. Але цього ж занадто мало, щоб позбутися понад півтисячолітньої «білої плями» в історії цієї землі. А це, на думку Г. Ю. Храбана, не має вузько місцевого значення. Виявлення матеріальних пам'яток цього періоду на Уманщині збагатило б історію України, точніше встановило б південні межі Київської Русі і дало б відповідь на багато нерозв'язаних питань. Ніхто з археологів не проводив розкопки в самій Умані. А вона забудовується, безповоротно знищується культурний шар, тобто «документи», які б могли пролити світло на початкову, досить загадкову історію міста. Провалюються і зникають підземні ходи, які й до нині залишаються нерозвіданими [107, арк. 3].

Не терпів Г. Ю. Храбан недобросовісного ставлення до історичної спадщини народу, жорстко критикував археологічну роботу Уманського краєзнавчого музею, зауважував, що розкопки ведуться цією установою з порушенням елементарних вимог методики розкопок курганів. Бачив намагання тих, хто проводить розкопки, швидше добратися до поховання і знайти там якісь речі. Як справжній науковець, Григорій Юхимович був

певний, що речі на розкопках мають чимале значення, проте не тільки в них суть розкопок могил, а й у всебічному висвітлені поховального ритуалу, що може пролити світло на етнічну належність похованого [231, арк. 23].

Загалом відзначимо, що досягнення Григорія Юхимовича Храбана в археологічному дослідженні області і далеко за її межами, знахідки багатьох поселень, їх паспортизація, виготовлення карт розміщення знайдених слідів поселень, забезпечення необхідним матеріалом Уманського краєзнавчого музею та Інституту археології Академії наук УРСР, презентація результатів досліджень у засобах масової інформації поставили нашого земляка в ряд найвідоміших археологів України, що було високо оцінено науковцями Інституту археології УРСР та СРСР, закордонними інституціями. Ім'я дослідника занесено до всіх бібліографічних покажчиків з археології, які друкувалися в Україні, починаючи з 60-х років ХХ ст. [466, с. 218 – 219].

Заслуга любителя-археолога полягає насамперед у тому, що він допоміг дослідити безперервність у заселенні рідного краю з дуже давніх часів. Його розвідки, проведені в західній частині області, дозволили прийти до науково обґрунтованого висновку, що вся нинішня Черкащина в першій половині I тис. н. е. була густо заселеною територією.

3.2. Народно-визвольне повстання 1768 – 1769 рр.

у дослідженнях Г. Ю. Храбана

До історіографічних набутків належать лише справді новаторські дослідження, які містять істотне прирощення наукових знань, несуть у собі незнану раніше інформацію або її оригінальне тлумачення, мають неординарні висновки. А відтак на роль таких історіографічних явищ, подій, віх із величезного моря різноманітних публікацій поправу претендують не так уже й багато [456, с. 138]

Творча спадщина Григорія Юхимовича Храбана надзвичайно велика, різноманітна і багата. Та є одна праця з особливою долею і надто непростим до неї ставленням – «Спалах гніву народного». Мало хто з наших співвітчизників не чув про неї, не подибував на неї посилянь при вивченні теми антифеодального народно-визвольного повстання 1768 – 1769 рр.

Цінність праць істориків прийнято визначати не їх обсягом, не часом виходу, не загальними заслугами й авторитетом автора. Найважливіше в їх оцінці – наскільки та чи та публікація наближає суспільну свідомість до істини, правди життя, наскільки об'єктивно відтворює минуле, неупереджено його інтерпретує.

Саме до таких творінь, які навічно влилися до процесу пізнання сутності Коліївщини, належить і монографія Г. Ю. Храбана. Близько тридцяти років свого життя Григорій Юхимович витратив на глибоке дослідження повстання 1768 – 1769 рр. в Україні, яке увінчалось виданням монографії «Спалах гніву народного» об'ємом 173 сторінки, хоча в особовому архівному фонді

Григорія Юхимовича відклалося 32 справи, а це близько двох тисяч машинописних аркушів. У Державному архіві Черкаської області робота дослідника «Селянська війна на Україні в 1768 – 1769 рр.» представлена у двох машинописних варіантах. Уперше в українській історіографії ми маємо повне найбільш правдиве висвітлення подій народно-визвольного повстання із залученням широкої джерельної бази. У ході дослідження Г. Ю. Храбаном було використано понад 500 друкованих джерел і близько 200 архівних справ [66, арк. 10]. Праця Г. Ю. Храбана заповнює прогалину в історії цього повстання сповна. У випадку не скороченого, а повного видання вона стала б зразком усебічного вивчення історії цього руху.

Жодна сторінка історії українського народу не зазнала такого пристрасного, нагального й послідовного приниження і плюгавлення з боку наших національних ворогів, поляків і москалів, і з таким недооцінюванням, а то й знеціненням з боку деяких українських істориків, а під впливом цього й загалу українців, як та, що їй дано назву Коліївщина, тобто повстання гайдамаків 1768 р. [435, с. 11]

Особливе місце в історії народів Європи займає XVIII ст. Саме йому судилося стати рубежем двох епох, коли у великих муках відбувався надзвичайно складний процес відмирання феодально-кріпосницького ладу і народження, становлення нового капіталістичного суспільства. Боротьба, яку вели прогресивні сили проти феодального гніту за суверенність нації, в кожній країні відбувалася за своєрідних умов, проявлялася в специфічних рисах, хоч зумовленість і закономірність їх була одна.

Повстання, які мали місце в Україні у XVIII ст. уже давно привернули до себе увагу, і про них написано багато, хоч ряд питань цієї важливої теми ще потребує досліджень. Те, що вийшло до революції, а також і в наш час, стало бібліографічною рідкістю. Якщо не рахувати небагатьох сторінок у двотомній «Історії Української РСР», ми не маємо ще такої монографії, де б висвітлювалися рухи гайдамацький, опришків, повстання на Лівобережжі та Запоріжжі [337, с. 147].

Селянське повстання 1768 – 1769 рр., що вибухнуло на Правобережній Україні, не було «білою плямою» в історії. Але багаторічна копітка робота Г. Ю. Храбана над архівним матеріалом та зіставленням його з уже відомою літературою з цієї теми переконала дослідника в тому, що проблема потребує поглибленої розробки. Григорій Юхимович поставив собі за мету дати найдокладніший, по можливості повний, усебічний виклад перебігу досліджуваних подій; на основі документів, значна частина яких уперше вводиться до наукового вжитку, спростувати вигадки, перекручення, фактичні помилки. У листі до відомого публікатора мемуарів про повстання 1768 р. І. В. Шпитковського Григорій Юхимович писав: «Я досліджую історію повстання не тому, що потребую вченого звання. Коли я щільно взявся до матеріалів повстання, то побачив, що правда про нього потребує своїх дослідників. Мені хотілося б сказати і своє слово, яке допомогло б зняти з повстання криваве покривало, яким воно безпідставно вкрите» [149, арк. 9]. Григорій Храбан продемонстрував блискучі зразки справжніх наукових

підходів до об'єкту, обраного для дослідження.

Праця Г. Ю. Храбана висвітлює одну з важливих подій визвольної боротьби українського селянства, недостатньо висвітлену в історичній літературі. Коли у 1968 р. громадськість відзначала 200-річчя великого народно-визвольного повстання в Україні 1768 – 1769 рр., Ф. П. Шевченко наголосив, що досі немає монографічного дослідження, присвяченого подіям цього буремного року. Ще не знайшло висвітлення й питання про міжнародне значення повстання [465, с. 11].

Сам Григорій Юхимович із цього приводу в листі до доктора історичних наук В. В. Грабовецького писав: «Мені болить, що минуло вже 200 років від початку повстання, минуло 50 років радянської влади, є безліч докторів і кандидатів наук, а досі ще не знайшлося серед них такого, що сказав би правдиве слово про історію великого народного повстання, селянську війну» [149, арк. 103].

Зазначимо, що до Г. Ю. Храбана не була розкрита конкретна історія повстання і зовсім не розроблена його хронологія та залишалися дискусійними важливі події. Багато істориків, навіть українських, ставилися до повстання невиразно, вважали його стихійним і безпрограмним рухом, без державного характеру.

При вивченні історіографії цієї проблеми Григорій Юхимович указував на багату дореволюційну історичну та художню літературу російською, польською, українською мовами. Особливо багато написано польською шляхтою та католицьким духовенством, їх записи переповнені здебільшого вигадками та нісенітницями, які потім лягли в основу історичних нарисів та художніх творів спочатку дворянських, а потім і буржуазних істориків та письменників. Григорій Юхимович приходить до висновку, що в усій цій літературі навіть справжні події сплутані в часі, подані без усякої хронології. В історіографії селянської війни в Україні в дореволюційний період Г. Ю.

Храбан виділяв два напрямки: дворянсько-буржуазний, реакційний, і народний, прогресивний. На боці першого був апарат держави: цензура, поліція влада, наукові установи. «Голос правди був за кількома замками. Тому і ширилися небилиці» [28, арк. 10 – 11].

Дослідник відзначав внесок українських істориків радянської доби в розробку окремих проблем історії селянського повстання в Україні 1768 – 1769 рр., особливо у вивченні соціально-економічного стану селянства на «польській Україні» XVIII ст. Завдяки їм, на думку Храбана, в історичній науці стало загальноновизнаним, що в 1768 р. в Україні відбулося велике селянське національно-визвольне повстання. У науковий обіг було введено велику кількість архівних першоджерел. Було, зокрема, опубліковано два великих збірники важливих документів під назвою «Коденська книга судових справ» (1930) і «Гайдамацький рух на Україні в XVIII ст.» (1970) [28, арк. 12].

Та непоодинокими були випадки, коли на їх сторінках усе ще побутували традиційні й аж ніяк не новаторські думки та оцінки такого складного соціального явища, як Коліївщина. Щоб краще зрозуміти сутність цього суспільного феномена, Григорій Юхимович спробував простежити його

еволюцію, зосередитися на рубіжних віхах і найбільш принципових питаннях його історії. Г. Ю. Храбан зробив удачу спробу заповнити існуючі прогалини в спеціальній історичній літературі. Дослідження історика може служити за зразок усебічної історії цього періоду. Ним у різний час уже були опубліковані праці з історії Коліївщини, якими він заявив про себе, як про вдумливого дослідника. Полемічні замітки Григорія Юхимовича вже викликали значний резонанс серед наукової громадськості. Дослідження побудовано переважно на матеріалах Центрального державного історичного архіву України (Київ) із фондів Київської губернської канцелярії, Коша Нової Січі, з колекції матеріалів до історії повстання, з архівів Київської та Переяславської консисторій, Мотронинського монастиря, гродських і земських книг, магнатів Потоцьких. У фондах зосереджено протоколи допитів, нотаріальні записи скарг і судові матеріали про дії повстанців, інвентарні описи повинностей закріпачених селян, контракти на корчемну оренду та інше. Дослідником також було використано матеріали слідства, що містяться у відділі рукописів Центральної наукової бібліотеки Академії наук України (Київ). Використано документи та копії, зібрані колекціонерами й дослідниками і які зберігаються у відділі рукописів Наукової бібліотеки АН України у Львові, зокрема у фонді Оссолінських. Крім цього, широко використані видані в різний час документальні збірники, в першу чергу «Архив Юго-Западной России», «Український архів», «Гайдамацький рух на Україні у XVIII ст.», «Коденська книга судових справ» тощо.

26 – 27 червня 1968 р. відбулася ювілейна наукова сесія Спеціальних суспільних наук Академії наук УРСР та Міністерства вищої і середньої спеціальної освіти УРСР, присвячена повстанню 1768 – 1769 рр. На засіданнях сесії, які проходили в Києві та Умані, було прочитано ряд наукових доповідей. Матеріали цього наукового форуму з критичними зауваженнями Г. Ю. Храбана містяться в окремій справі в особовому архівному фонді дослідника. У наукових статтях, доповідях, дослідженнях історик не терпів загальних фраз або висловлювань, не підкріплених фактами

Вивчено також численні документи й матеріали, опубліковані в різних археографічних збірниках, у періодичних виданнях на різних мовах. Автор ознайомився з мемуарами й піснями, де описуються події 1768 – 1769 рр., не міняв і художньої літератури, що стосувалася теми [347, с. 19 – 20].

Звичайно, в мемуарних творах багато суб'єктивного. У багатьох випадках сприйняття, оцінка подій прямо запозичена. Користуватися мемуарами можна тільки з великою обережністю, піддаючи їх глибокому критичному аналізу. Але після цього від них дослідникові мало що залишається.

Досить довгий час мемуари польської шляхти були майже єдиним джерелом, на підставі якого писалася історія визвольного повстання 1768 р. на Правобережній Україні. Немає потреби доводити, що події повстання шляхта висвітлювала з ворожих українському народу позицій і не тільки

перебільшувала розправи з гнобителями, але навіть вдавалася до різних вигадок.

Вивчення численних публікацій документів, офіційного і приватного листування, а також неопублікованих джерел дало змогу Г. Ю. Храбану зробити глибокий аналіз мемуарної спадщини та встановити, що з неї можна використати і від чого треба очистити все, що досі було написано про повстання 1768 р. [306, с. 134 – 146].

До таких історичних джерел Г. Ю. Храбан відносив і спогади П. Младановича, сина уманського губернатора, який перебував у місті під час його захоплення повстанцями. Написані ним спогади видано під назвою «Уманська різанина чи історія повстання, піднятого Залізником і Гонтою, написана ретельно, правдиво і докладно наочним свідком цього жахливого повстання». Вивчаючи історіографію повстання, Г. Ю. Храбан відзначив, що мемуари П. Младановича дослідники використовували часто. Ці мемуари зробили помітний вплив на історичну та художню літературу. Вплинули вони і на «Наезды гайдамак» А. Скальковського, і на «Гайдамаччину» Д.

Мордовцева. Часто посилається на Младановича в біографії І. Гонти і В. Антонович та ряд інших дослідників.

При цьому Г. Ю. Храбан задався питанням про наукову цінність написаного П. Младановичем. На його думку, мемуари Павла Младановича не заслуговують схвальної оцінки. Вони майже нічого не дають для дослідника. Історик встановив, що на час повстання П. Младановичу було 10 років. Звідси випливає, що мемуари сина уманського губернатора значною мірою не розповідь очевидця, а переказ почутого хтосьна від кого і коли. Докладний аналіз спогадів дозволяє Григорію Юхимовичу припускати, що значною мірою вони являють собою не опис подій, побачених автором-очевидцем, а запис поширених свого часу серед польської шляхти сумнівних відомостей про Уманщину і чуток, у яких перекручувалися події повстання. Майже все написане П. Младановичем як очевидцем є вигадкою [329, с. 47 – 65].

Григорій Юхимович дуже уважно і критично сприймав усі матеріали, що стосувалися питання повстання. Твором без історичного ґрунту називав він роман М. Глухенького «Коліївщина». Історичний роман не історична монографія, вважав Г. Ю. Храбан. Проте навряд якісним можна назвати його зміст, коли в ньому всі події переміщено в часі або подано з грубими помилками. Відомо, що при написанні кращих історичних романів їх автори опрацьовували ще не опубліковані й невідомі навіть історикам архівні першоджерела, чим робили неоцінений внесок в історичну науку [327, с. 4].

Хоч у середовищі трудового народу не знайшлося письменних людей, що залишили б свої мемуари, та все ж Г. Ю. Храбану вдалося довідатися про повстання з усної народної творчості. Це історичні пісні та перекази, які свого часу були записані й опубліковані. Пісень, у яких оспівуються події 1768 р., небагато. Вони мають більшу вагу, бо саме в них у віках зберігся погляд народу як на саме повстання, так і на його героїв. Пісні, вважав Григорій Юхимович, можуть познайомити дослідника не тільки з поглядами

народу на історичні події; за ними можна вивірити і навіть встановити дати подій, яких не дають архівні документи. В архівному фонді Григорія Юхимовича зберігається його рукописний варіант «Про пісні народні і так звані «гайдамацькі», а також подається аналіз уживання терміну «гайдамаки» в народних піснях. Дослідивши книгу «Пам'яті Т. Г. Шевченка. Збірник статей до 125-річчя з дня народження» 1939 року видання та збірник «Історичні пісні» із серії «Українська народна творчість» 1961 року видання, Григорій Юхимович у жодній із цих пісень не засвідчив слова «гайдамаки», «гайда», «гайдамацька ватага». Тут до керівників повстання вживалися слова «козак», «батьку козацький», «полковнику Максиме». І це не випадково, вважає дослідник, бо повстанці 1768 р. проголосили себе «запорозькими козаками», а не «гайдамаками», «коліями». Навіть у ненародній пісні «Збунтувалась Україна, попи і дяки» І. Гонту називають «уманським сотником». У цій пісні вжитий термін «бунтівники» Г. Ю. Храбан вважає справедливим, бо навіть керівництво Барської конфедерації назвало події 1768 р. «хлопським бунтом» [46, арк. 2].

Г. Ю. Храбан поділяє думку М. Максимовича, висловлену у примітках до виданого ним в 1834 р. у Москві збірника «Украинские народне песни», де той указує, що «гайдамаками» називали себе запорожці, що означало «бродяги». Опісля назва «гайдамаки» закріпилася за тими ватагами вояків, які не становили Війська Запорізького, займалися розбоєм. Усіх же запорожців «гайдамаками» називали тільки поляки в «бранном смысле», подібно до того, як і слово «козак» було лайливим, особливо в турків. Тому М. Максимович пісні про Залізняка, Гонту, Швачку, Шила, Дзюму відносив не до пісень «гайдамацьких», а до пісень «задніпровських» [46, арк. 4].

Щодо часу виникнення, становлення і розвитку селянського руху XVIII ст. та й самої їх назви, і по нині існує чимало різних думок. В історичних піснях Г. Ю. Храбан не зафіксував дефініцій «гайдамачина», «коліївщина». Не вживав їх і жоден з учасників повстання 1768 – 1769 рр., яких допитували в Києві [372, с. 155].

У рецензії на книгу О. П. Лоли, опублікованій в «Українському історичному журналі», Г. Ю. Храбан указує на позитивні і негативні моменти. Позитивними моментами дослідник визнає введені в науковий обіг нові джерела, наведено багато нових фактів антикріпосницької боротьби на всій території України. Григорій Юхимович погоджується з думкою автора, що визискувачами українського селянства були не тільки польські поміщики, а й поміщики-українці, козацька старшина Лівобережжя та Запорожжя. В основі гайдамацького руху лежала не боротьба за православну віру, не релігійні утиски, а соціально-економічне гноблення. Це була класова боротьба, яка в умовах феодалізму виступала в релігійній оболонці.

Особливу увагу рецензент звертав на недоліки дослідження О. П. Лоли, щоб у майбутньому позбутися їх. Серед них Г. Ю. Храбан виділяв нічим не обґрунтовану періодизацію, не вказані причини втеч селян Лівобережжя на Правобережжя. Жодного слова не вказано про провокаційні та віроломні дії царського уряду Росії щодо гайдамаків і всього українського населення, що

перебувало під владою Польщі. Часто назви населених пунктів подавалися автором перекручено або без зазначення їх належності за адміністративним поділом XVIII ст. Не відповідають дійсності або суперечливо подано дати подій, не зазначено стиль, часто трапляються перекручені прізвища.

Працюючи над темою селянської війни в Україні у XVIII ст., Храбан склав карту охоплення повстанням території Правобережної України. Карту, подану О. П. Лолою у своєму дослідженні, Григорій Юхимович вважав такою, що не відповідає справжньому поширенню повстання й не узгодженою з текстом. Помилкою автора рецензент вважав і те, що автор досліджує гайдамацький рух на всій території України, а карту подає лише Правобережжя. Та й на ній позначено не всі повстання. Не видавалися в Умані газети у 1736 р., як це помилково зазначає автор. Не завжди виклад матеріалу в О. П. Лоли послідовний, є ряд фактичних помилок, стилістичних погрішностей. У багатьох випадках це наслідок поганого перекладу з польської мови [337, с. 148 – 149].

У рецензії кафедри історії Уманського педагогічного інституту на монографію Г. Ю. Храбана кандидат історичних наук, доцент В. Т. Феценко відзначав: «Потрібно визнати позитивним фактом глибоке знання автором літератури на кількох мовах. Це дало йому можливість критично використовувати величезний фактичний матеріал, ввести в науковий обіг нові відомості, отримані з архівних документів» [45, арк. 5].

Знайомлячись з історіографією питання, Г. Ю. Храбан не брав на віру чийсь посилання, бо нерідко виявлялося, що на деякі деталі, іноді досить важливі, попередні дослідники не звертали уваги.

Про колосальну роботу, здійснену дослідником на високому науковому рівні, свідчить і той факт, що розділ «Примітки. Література» виділено в окремий том, що становить 114 машинописних аркушів. При цьому автор добре усвідомлював, що його положення, оцінки, висновки не обов'язково мають збігатися з думкою інших дослідників, із загальноприйнятими точками зору; будь-які дискусії, викликані його дослідженням, підуть лише на користь науці, всім, хто прагне знати історичну правду [32].

Та все ж, незважаючи на досягнення українських істориків, на думку Г. Ю. Храбана, конкретна історія селянського повстання на Україні не розроблена, не визначена хронологія подій 1768 – 1769 рр., навіть чітко не встановлено хронологічні рамки повстання. Дослідник вносить значні корективи в традиційну схему висвітлення соціальних причин виникнення повстання, в категорії, що вживалися очевидцями й істориками при поясненні селянських війн XVIII ст. У науково-популярній літературі повстання неправомірно розглядається за епізод гайдамаччини, описуються події як напади загонів біглих селян, а не боротьба селянських осілих мас. Ця література не позбавлена вигадок шляхетської і дореволюційної історіографії, історики байдуже ставляться до термінології, а тому й досі вживаються образливі для повстанців слова «коліївщина», «колій». Тому як наслідок – не спромоглися відзначити 200-річчя селянської війни науково-обґрунтованим монографічним нарисом [28, арк. 13].

Як справжній учений-історик Г. Ю. Храбан запропонував не тільки внутрішню, сутнісно обґрунтовану періодизацію історичного відтинку, який став об'єктом дослідження, а й розглядав його в контексті всесвітньої історії.

Повстання 1768 – 1769 рр. було не тільки складовою ланкою селянського руху в Україні другої половини XVIII ст., воно стало елементом загальноєвропейської історії, набуло великого міжнародного значення.

У вступній частині до першого тому дослідження «Селянська війна на Україні в 1768 – 1769 рр.» автор оцінює історичну долю українського народу – від розпаду Київської Русі українські землі були предметом постійних загарбань з боку сильних сусідів. Народні маси, роз'єднані кордонами кількох держав, проводили титанічну боротьбу проти феодалної експлуатації, проти різних форм гноблення, відстоюючи свою землю і право на життя. Причини народного повстання другої половини XVIII століття, на думку Г. Ю.

Храбана, були породжені ще національно-визвольною війною, коли лише Лівобережній Україні пощастило позбутися польського ярма. Тому на Правобережжі не припинялася боротьба.

У роботі історик приділяє велику увагу і повстанню 1702 – 1704 рр., очоленому фастівським полковником Семеном Палієм, як перехідному елементу від козаччини до гайдамаччини, під час якого склалися передумови для об'єднання українських земель [106, арк. 19].

Соціально-економічний та релігійний гніт породжували в народних масах справедливий гнів та жадобу помсти. Досить виразно ці настрої виявилися в діях гайдамацьких загонів, що особливо активізувалися в середині XVIII ст. У 1759 р. виникла можливість об'єднання опришківського руху з гайдамацьким. Поодинокі напади гайдамацьких загонів відбувалися на Правобережжі протягом 1761 – 1764 рр. [347, с. 36 – 37].

Творчо застосувавши диференціацію форм класової боротьби селян за феодалізму, автор переконливо довів, що селянське повстання і гайдамацький рух – не одна, а дві різні форми класової антифеодальної боротьби в Україні XVIII ст. Цьому питанню в особовому фонді Г. Ю. Храбана присвячена неопублікована праця під однойменною назвою [43].

Боротьбу українського селянства проти польського феодалного гніту в історіографії названо «гайдамаччиною», з чим Г. Ю. Храбан категорично не погоджувався. Пояснював це тим, що боролися не тільки селяни-втікачі, тобто гайдамаки, але й осілі селянські маси, і використовували найвищу форму боротьби – збройне повстання. Але в шляхетській Польщі цю боротьбу шляхта називала розбоем, гайдамаччиною [28, арк. 6].

Повстанці прагнуть знищити владу поміщиків, захищають визволену територію зі зброєю в руках, встановлюють на ній свої порядки, тоді як опришки і гайдамаки задовольняються скороминущим успіхом; здійснивши помсту на захопленій території, одразу ж залишали її, знову переховувалися, загублювалися серед гулящого люду або готувалися до нового нападу. Тому дослідник підкреслював, що гайдамацький рух виник на українських землях ще до початку XVIII ст., тобто не був для України якоюсь новою формою боротьби. Новою була тільки назва учасників руху – «гайдамаки», як цих

народних месників, здебільшого пов'язаних із Січчю, почали називати у XVIII ст. шляхта та кошова старшина. Але визнавати гайдамаччину нижчою, порівняно з повстаннями, формою боротьби не означає, що дії народних месників були чимось другорядним, малозначущим. Кожна з цих форм мала своє місце, відігравала свою роль у народному русі [347, с. 6 – 7].

Причини, які призвели до виникнення повстання, на думку Г. Ю.

Храбана, мали комплексний характер. До них він відносить економічні, політичні, військово-стратегічні, соціальні, релігійні чинники. Ігнорування чи, навпаки, гіперболізоване виопуклення будь-якого з них, призводить до спотвореної, деформованої реконструкції обставин зародження й розвитку цього руху. Історичні реалії, що спричинили появу цього руху, далеко не завжди вкладаються у найпереконливіші теоретичні постулати і положення, висвітлені як авторитетними вченими, так і менш відомими дослідниками. Ознайомившись з усіма обставинами, що створили ситуацію для всенародного повстання, Г. Ю. Храбан робить висновок про те, що в 1768 р. в Україні спалахнула селянська війна, а не гайдамаччина [29, арк. 2 – 12].

У той період Г. Ю. Храбан виокремлює і різноманітні форми боротьби населення «польської» України проти феодальної експлуатації. Це гайдамацький і опришківський рух, боротьба осілого селянства, бунти, повстання [29, арк. 4].

Г. Ю. Храбан неодноразово наголошував, що гайдамацький рух, який особливо активізувався в середині XVIII ст., носив стихійний, часто локальний, суто месницький характер. Але саме гайдамацький рух на Правобережжі, на думку дослідника, став своєрідною прелюдією і поштовхом до розгортання визвольної боротьби осілого селянства проти соціально-економічного та національно-релігійного гноблення.

Іншим важливим фактором, що забезпечив рухові швидку еволюцію, було те, що він розвивався на широкій соціальній базі, яка постійно оновлювалася і динамічно змінювалася. У другому розділі «Загострення антифеодальної боротьби селян у 60-ті роки XVIII ст.» Г. Ю. Храбан дає оцінку ролі православного духовенства в народному русі. У вересні 1761 р. переяславський єпископ Гервасій Лінцевський призначив ігуменом Мотронинського монастиря Мелхіседека Значка-Яворського. Так розпочалося відновлення православ'я. Це була сторінка класової боротьби українського селянства, вважає Г. Ю. Храбан, коли воно відстоювало свої земні інтереси під релігійним прапором. Але дослідника не цікавила сама по собі історія боротьби між православ'ям та унією. Його цікавила участь у цій боротьбі селянських мас, бо маси вчаться у процесі боротьби [30, арк. 14].

Автор приходить до висновку, що рух за православ'я, розпочавшись ледь помітно у 1758 р., через три роки набирає вже масового характеру. Суворі уроки стихійної боротьби українського селянства під релігійним прапором у 1761 – 1766 рр. теж багато чому навчили його. Особливо повчальним, на думку історика, був 1766 р. Жорстокі репресії уніатів, на допомогу яким було дано державне військо, не залякали селян. Вони ще виразніше відчули ворожу суть унії і дійшли до розуміння того, що досягти успіху вони зможуть

тільки силою зброї [30, арк. 26, 102]. Соціальні процеси в Україні не були відірвані від загальноєвропейських, а були їх логічним продовженням. Селянським війнам та революціям багатьох європейських держав передував рух релігійний.

На думку П. Мірчука, дуже цікаве становище в оцінці Мелхіседека Значка-Яворського і його дій зайняли советсько-українські історики. Відомо, що крайня ворожість до релігії як «опіуму народу» та до священства належить до основних принципів комунізму. Але історик Г. Ю. Храбан дивиться на справу зовсім інакше. Для нього основним і вирішальним є стосунки з Москвою. Звідси й оцінка Храбана: архімандрит Мелхіседек Значко-Яворський – визначний борець українського народу. Але все ж Храбан підкреслює, що дія Мелхіседека зі збройним повстанням українського народу нічого спільного не мала [435, с. 263 – 264].

З позиції людини, яка добре усвідомлює історичну закономірність, детермінованість суспільних явищ, Григорій Юхимович підходить до з'ясування причин повстання 1768 – 1769 рр. Він зовсім його не вважав випадковістю, примхливим збігом обставин, а пояснював глибинною дією чинників, які з неминучістю породжували визвольні тенденції, а накопичена енергія мала з невідворотністю вибухнути у відповідний момент.

На відміну від шляхетських мемуаристів, які вбачали причини повстання не в нечуваному соціальному і національному гнобленні українського селянства, а в інтригах агентів царизму, причому першим із них називався ігумен Мелхіседек Значко-Яворський, Г. Ю. Храбан проаналізував умови, що склалися у 60-ті роки XVIII ст. У той час ускладнюються міжнародні відносини. У 1764 р. польський трон зайняв Станіслав Август Понятовський, який відразу ж розпочав запровадження прогресивних реформ. Проти них виступили як реакційна польська олігархія, так і уряди Австрії, Пруссії, Росії. З містечка Бара на Поділлі пролунав заклик створеної 18 лютого найреакційнішим угрупованням магнатів конфедерації до всіх шляхтичів-католиків – рятувати католицьку віру та шляхетські свободи від дисидентів, короля та Росії.

У дослідженні Г. Ю. Храбан наголошує, що в 1767 р. з'являються нові явища в народному русі. Саме тоді селянська боротьба під релігійним прапором розгоряється з новою силою. Великий вплив на населення мають заклики єпископа Гервасія до відповіді насильством на насильство та Торчинський маніфест, який закликав селянство до радикальних дій. Саме в цей момент, на думку Храбана, в селянському русі народжується прогресивна думка. Автори документів визнавали потребу загальноселянського виступу і вдавалися до погроз на адресу тих громад, які залишалися осторонь боротьби. Мелхіседек організував селян на релігійну боротьбу з уніатами, згуртував їх під ідеологічним прапором, що мав релігійну оболонку. Відстоюючи православ'я, селянство боролось не за богословські, а за свої земні інтереси: геть панщину, геть шляхетське гноблення. У специфічних умовах Правобережжя переслідуване православ'я стало ідеологічним прапором визвольної боротьби [306, с. 141].

Та все ж, як зазначає дослідник, виключно релігійна мета, якої хотіли досягти Гервасій із Мелхіседеком, та їхня тактика завели антифеодальний рух у тупик. Цей період Г. Храбан окреслює травнем 1767 – лютим 1768 рр.

Утворена 18 лютого 1768 р. Барська конфедерація посилила і до того тяжкий соціально-економічний і національний гніт, загострила релігійні утиски. Цими факторами була створена ситуація для селянської війни [31, арк . 97].

На рахунок повсталих українських селян польські мемуаристи віднесли також утрату шляхетською Польщею державності. Але Г. Ю. Храбан стверджує, що антифеодальна боротьба на Правобережній Україні збігалася з інтересами покріпаченого польського селянства, допомагала йому боротися з визискувачами, розхитувала феодальний лад і торувала шлях прогресивнішим, капіталістичним суспільним відносинам, проте не ставила своєю метою знищення польської держави [306, с. 145].

Коли і хто вжив вперше назву «Коліївщина» для повстання українського народу проти польського гноблення у 1768 р. й чому саме таку назву – невідомо. Г. Ю. Храбан відмовився застосовувати її до повстання 1768 – 1769 рр. Історик вважав це недоцільним, бо термін «Коліївщина» був придуманий не самими повстанцями, а уніатськими ксьондзами. У сприйнятті масового народно-визвольного руху «розбійницької» «різні-коліївщини» відбилися жах і ненависть гнобителів перед спалахом народного гніву, бажання всіляко принизити значення подій 1768 – 1769 рр. для подальшого розвитку визвольної боротьби, зганьбити славні імена селянсько-козацьких отаманів. На думку дослідника, поширенню вигадок про «різную-коліївщину», яку нібито вчинили українські селяни, сприяв вихід друком у 1807 р. «Історії Польщі» Клода Рюльєра, який у 1768 р. був співробітником французького посольства в Петербурзі. Григорій Юхимович відзначив у цій роботі вигадки автора про історію виникнення Запорозької Січі та фальсифікацію подій народного повстання 1768 – 1769 рр. Оскільки «Історія Польщі» неодноразово перевидавалася і розповсюджувалася за межами Франції, то і стала джерелом для створення європейськими дослідниками перекрученої історії повстання [347, с. 10].

Цьому питанню Григорій Юхимович присвятив статтю «Чи слід користуватися терміном «Коліївщина», надруковану в «Українському історичному журналі». Автор доводить, що «Коліївщина» являє собою термін не тільки не вдалий, але навіть і образливий для пам'яті учасників великого народного повстання. У народі не побутувала ця назва. Під час усіх повстань, як і воєн, не обходилося без жертв, без убитих. Проте жодна селянська війна чи повстання не називаються різнею. Для переможеного народу суть усієї трагедії полягає не в назві. Тому цей термін повинен лишитися тільки історичним фактом [373, с. 154 – 158].

Не всі історики схвально сприйняли таке трактування. Зі згаданою статтею Г. Ю. Храбана ознайомився Петро Мірчук при написанні дослідження «Коліївщина. Гайдамацьке повстання 1768 р.». Він не бачить потреби міняти назву «Коліївщина», яка, на його думку, устійнена самими

повстанцями і прийнята в історіографії. На відміну від «советського історика» Г. Ю. Храбана, він нічого принизливого в цій назві не бачить [435, с. 287].

Заперечували Г. Ю. Храбанові й І. Гуржій та В. Кулаковський на сторінках «Українського історичного журналу» [413, с. 63].

У листі до В. О. Титаренка з приводу цієї статті Г. Храбан не погоджувався з тим, що його докази науковці не взяли до уваги. «Хіба історична термінологія визначається законами словотворення, граматиною, а не історичною методологією? Проблема терміну не граматична, а історична. Історичний термін повинен відбивати суть історичної події з погляду інтересів пригнобленого народу, а не з погляду його ворогів. Для подій 1768 – 1769 рр. в Україні існує справді науковий термін – селянська війна. Я Америки не відкриваю. Цей термін уже вжито у фундаментальних працях», – зазначав дослідник [149, арк. 120 – 121].

Доктор історичних наук Я. Сергієнко вважав, що Г. Ю. Храбан без достатньої наукової аргументації виступив проти історичного терміну «Коліївщина», який відобразив зміст боротьби народних мас. На це Г. Ю. Храбан категорично зауважив: «Коліївщина – масове колоття шляхти, тобто, інакше, вбивство, різанина. В цьому зміст 1768 р.» [52, арк. 7].

Отже, українські історики погоджувалися з поширеною в літературі назвою повстання 1768 р., мотивуючи це усталеністю та існуванням в українській мові слова «колоти». Натомість Г. Ю. Храбан переконливо доводить, що таку назву не вживали самі учасники руху. Відповідно, вона не має право на існування.

Давно вже доведена очевидна відмінність організованого руху 1768 – 1769 рр. від стихійних дій «розбійних людей» – опришків, гайдамаків та інших народних месників. Рушійними силами і тактикою воно нагадує повстання попередніх епох, але метою, розмахом і наслідками докорінно відрізняється від них, посідаючи в історії особливе місце [347, с. 17].

«У нас є вчені з ім'ям, історики і літератори. Вони й досі дуже вільно орудують «коліївщиною» і «коліями». Визначити тепер, що вони прогледіли таку просту істину, що цей матеріал плямує велике народне повстання, що він є образою для пам'яті мучеників за волю, не так просто. Як же часто правді доводиться поступатися, щоб часом не кинути тіні на авторитет когось із «заслужених». Тому й правда народна схиляється перед нікому не потрібним авторитетом одного чи групи людей», – писав Г. Ю. Храбан [149, арк. 17].

У поясненнях до рукопису «Рукотворна поема», що були надіслані до Б. Т. Карапиша, Г. Ю. Храбан також підкреслював своє негативне ставлення до терміну «Коліївщина», застосовуючи замість нього назву «селянська війна». Уживав його автор не самовільно. Над такою назвою подій 1768 – 1769 рр. дослідник почав замислюватися ще в 1964 р., коли тільки розпочинав працювати над архівними першоджерелами та літературою і був певен, що він спроможеться замінити образливу «Коліївщину». Але сумніви розвіялися, коли Григорій Юхимович натрапив на таку ж назву в першому томі «Історії

селянства Української РСР», виданій у 1967 р. «Отже, зі свого боку я ніякої ересі не впроваджую в українську історіографію», – писав Г. Ю. Храбан [66, арк. 35].

Автор вважає повстання в Україні подібним до селянських війн у Німеччині, Росії та інших країн. Подібними з селянською війною в Німеччині події в Україні були не тільки своїм класовим спрямуванням і тим, що вони велися під релігійною оболонкою, але навіть і багатьма подробицями перебігу військових дій. Були в цих воєн і свої особливості. До складу німецького війська входило багато не закріпачених селян, і тому вони нерідко йшли на угоди з феодалами; Україна ж перебувала на становищі колонії Польщі. У селянських війнах у Росії брало участь російське козацтво і навіть січові козаки. Селянські війни в Росії, як і в Україні 1768 р., зароджувалися на окраїнах, де адміністративно-поліцейський апарат був слабким, а селяни були також з утікачів, відзначалися вільнолюбивим духом. З другого і третього етапу в Україні війна набрала характеру боротьби локальних партизанських загонів, що мало місце, наприклад, і після загибелі Пугачова в Росії.

Можливо, й парадокс, на думку Г. Ю. Храбана, але факт, що селянську війну О. Пугачова 1773 – 1775 рр. в Росії радянською історіографією визнано визначною сторінкою народної боротьби, а декретом радянського уряду в 1918 р. на Лобному місці в Москві планувалося встановити пам'ятник керівникові цього руху. Натомість величезною ненавистю і презирством до селянства, яке задумало скинути зі своїх плечей паразитів-панів, дихають спогади польської шляхти, католицьких ксьондзів [38, арк. 5 – 7].

Г. Ю. Храбан був переконаний, що це повстання мало всі ознаки селянської війни з чіткою програмою та державницькими планами: певна організація підготовки і здійснення повстання; існування продуманого плану дій на перспективу; непогана організаційна структура війська з належним рівнем дисципліни і підпорядкованості всіх його ланок централізованому керівництву; виразна антифеодална спрямованість дій повстанців; не «розбій», а планомірне встановлення на визволеній території народного самоврядування; не «грабіж», а експропріація панського і церковно-католицького майна з подальшим його розподілом серед справжніх виробників матеріальних благ; боротьба проти релігійного гніту за скасування уніатства і відновлення віри батьків і дідів; втягнення до орбіти повстанців величезних соціальних сил, що свідчить про врахування повстанцями інтересів широких народних мас. Саме Г. Ю. Храбан документально довів відсутність у ході повстання «звірячої жорстокості» та підхід до людей не за національною, а за майновою ознакою. Дослідник стверджував, що всі ці факти свідчать про відмінність між діяльністю повстанців і гайдамаків.

Своїм дослідженням Г. Храбан довів, що це була вища форма селянської збройної боротьби [38, арк. 5].

Беззастережно визначивши головними причинами повстання 1768 – 1769 рр. економічний, національний та релігійний гніт і основну рушійну силу – селянство, яке на Правобережній Україні у XVIII ст. було єдиним

носієм народності, він був переконаний, що селянська війна мала не тільки антикріпосницький, а й національно-визвольний характер. Автор підкреслював, що повстання 1768 – 1769 рр. – це добре організований рух, що мав певні політичні цілі. У рукописі повстання 1768 р. подається не як стихійний, раптовий вибух лише у відповідь на знущення барських конфедератів, а як повстання, підготовлене боротьбою селян у попередні роки. Характерним для дослідження є те, що тут перед читачем повстанське військо постає не розпорошеним на незалежні один від одного загони гайдамацьких ватажків, рівнозначних Залізняку або нижчих від них, а як організоване на запорозький зразок народне повстанське військо, очолюване обраним на першому етапі повсталими в Холодному Яру полковником М. Залізняком. Автор зауважував, що це військо ні гайдамаками, ні коліями себе не називало, а прибрало для себе назву Війська Запорозького, всі називали себе тільки козаками. Цим військом командували не «ватажки», а отамани або сотники, які визнавали себе підлеглими полковника М. Залізняка [45, арк. 3].

Г. Ю. Храбан першим запропонував періодизацію антифеодального народно-визвольного повстання, в ході якого виділяв три етапи. Перший етап окреслював періодом другої половини травня – першої половини липня 1768 р.; це був період, коли повстання очолював Максим Залізняк. Дослідник переконливо довів, що селянська війна не закінчується після захоплення ватажків – М. Залізняка й І. Гонти, а переходить у другий етап, який припадає на липень – грудень 1768 р., і третій – на січень – квітень 1769 р. [33, арк. 156].

Хронологічні рамки всіх трьох періодів умотивовані і не викликають заперечень. Його періодизація досить сутнісна і переконлива.

Селянська війна, на думку Г. Ю. Храбана, що відбулася в Україні в 1768 – 1769 рр., є важливим елементом всесвітньої історії. Замислюючись над періодизацією всього національно-визвольного руху в Україні, дослідник підкреслював, що це була вже третя селянська війна в історії українського народу XVII – XVIII ст. У той час, коли в Західній Європі визрівала Англійська буржуазна революція, а на північноамериканському континенті – війна проти англійських колонізаторів, в Україні відбулися три подібних процеси: Національно-визвольна війна 1648 – 1657 рр., повстання 1702 – 1704 рр. під проводом С. Палія як перехід від козаччини до гайдамаччини і антифеодальне народно-визвольне повстання 1768 – 1769 рр. Війна ця стала останньою селянською війною на «польській» Україні, бо перший поділ Польщі та ліквідація Запорозької Січі звузили сили опору селянських мас, унаслідок чого повторення нової селянської війни стало неможливим. Потенції антифеодального народно-визвольного повстання на середину 1769 р. були практично вичерпані і, незважаючи на нереалізацію національно-визвольних цілей, перспектив для їх досягнення ближчим часом уже не існувало [38, арк. 32].

На думку дослідника, селянська війна другої половини XVIII ст. за своїм ідеологічно-політичним змістом продовжила традицію, яка не припинялася ще від національно-визвольної війни під проводом Богдана Хмельницького і

мала стати її завершальним етапом [28, арк. 8].

Г. Ю. Храбан вважав, що повстання мало чітку мету, було спрямоване на ліквідацію панування шляхти, проти корчемної оренди, як одного із знарядь експлуатації, на знищення унії, возз'єднання з Лівобережною Україною. Організаторами повстання виступила невелика група запорізьких козаків, яка восени 1767 року оселилася в монастирях Придніпров'я під виглядом «послушників».

На шляхах історичної еволюції цього руху відзначимо, як мінімум, два аспекти, повз які не міг пройти Г. Ю. Храбан як дослідник. Перший стосується державотворчої функції учасників руху. Феномен цього явища історик убачав у тому, що вкотре ставилося питання про безпосередній перехід державотворчої функції до рук представників народу. Даючи високу оцінку організації влади повстанцями, Г. Ю. Храбан заперечує багатьом авторам, що в М. Залізняка не було ніякого плану ведення боротьби. Основною ознакою руху, як відзначав автор, було те, що «Військо Запорізьке» завжди діяло відкрито, не ховаючись, подібно до гайдамаків, по лісах та ярах. Похід Залізняка мав блискавичний і тріумфальний характер: відкритий похід, як у регулярного війська, усунення всіх попередніх органів влади, зміна ідеологічного апарату. Перед кожним населеним пунктом визволителів зустрічали з хлібом-сіллю. З поклоном виходили і представники громад із сіл, розташованих за кілька верст від маршруту повстанців. Залишаючи якусь місцевість, повстанці розміщували там озброєну варту, підвладну народові. Повстанська старшина поширювала серед посполитих відозви і накази не коритися надалі панській адміністрації, відновлювалося православ'я. При захопленні панських маєтків частина майна конфісковувалася на користь повстанців, а решта розбиралася місцевим населенням. Максим Залізняк та інші отамани надавали перепустки на право проїзду купцям. Керівники повстанням вели переговори з російськими та турецькими властями і навіть відряджали представників до турецького каймакана в Балту – далеко не повний перелік діяльності повстанців 1768 р. [38, арк. 8]. Цим фактом дослідник ще раз підкреслював відмінність між гайдамацьким рухом і селянським повстанням.

Щодо території, охопленої повстанням, то Г. Ю. Храбан вказував майже на всю ту територію Правобережної України, на якій не перебували російські та польські королівські війська. Отже, влада шляхти була ліквідована на території близько 35 тис. кв. км. Дослідником було створено «Картосхему охоплення повстанням території «польської» України» [33, арк. 125].

Григорій Юхимович докладно вивчав і аналізував усе, що з'являлося в дослідженнях, літературі стосовно повстання 1768 – 1769 рр. У листі до редактора журналу «Пам'ятки України» Я. П. Петрусенко дослідник висловлював зауваження з приводу вміщеної статті Л. Кожушка «Давній Тульчин». Вигадками автора вважав історик те, що підземні ходи в місті зроблені під час повстання. Опираючись на архівні джерела, Г. Ю. Храбан вказував, що повстанців у Тульчині не було, загін М. Залізняка далі Гайсина не дійшов. А в Тульчині тоді вже стояла головна квартира командуючого

корпусом російських військ генерала П. М. Кречетникова [71, арк. 50].

Аналізуючи наявну літературу з історії повстання, історик виявив, що й досі існують розбіжності в датуванні його подій. Проблему початку повстання за друкованими джерелами він зводив до трьох версій: на свято Маковія (1 серпня ст. ст.), у квітні і в травні. Дослідивши ряд архівних матеріалів, автор прийшов до висновку, що початком повстання слід вважати 26 травня 1768 року [291, с. 96].

Також дослідником спростовується твердження деяких авторів про те, що перед повстанцями виголошував промову ієромонах. Ніхто не освячував ножів. У документах немає й згадки про те, що ножі та дерев'яні кілки були озброєнням повстанців. Усе це – вигадки шляхетської історіографії. Автор відкидає як вигадку й існування так званої «Золотої грамоти», в якій нібито до повстання закликала цариця Катерина II як «захисниця» православного люду. Повстанське керівництво, зі своїм наївним світоглядом і недосвіченістю в дипломатії, безумовно розраховувало, що переможців не судять, а українські землі позбудуться навіки шляхти та орендарів. І той «указ», на який посилався Максим Залізняк, не існував на папері, а лише в ідеї. До сьогодні жодного примірника не знайдено, бо ніхто не писав тієї «Золотої грамоти». Ця помилка часто повторюється в історіографії [31, арк. 157].

Г. Ю. Храбан, посилаючись на матеріали допитів повстанців, повністю спростовує вигадки, поширені в польсько-шляхетській історичній та художній літературі, що нібито збунтовані холопи здобули штурмом і зруйнували Черкаський замок. З цього приводу слід відзначити, що за короткий термін – з 26 травня (початок повстання) і до 9 червня (прибуття до Умані) – повстанці пройшли такий довгий шлях, практично не зустрічаючи опору від населення.

Тривалий час дискусійним у літературі було питання про дату взяття повстанцями Умані. У Центральному державному історичному архіві УРСР (Київ) Г. Ю. Храбану вдалося виявити два документи, які до нього ще не були відомі. Один із них – протокол допиту козака уманського полку Стецька Нечипоренка, а другий – протест графа Потоцького проти претензій колишнього полковника уманських козаків Обуха-Воштинського, що передав командування полком сотникові І. Гонті, а сам утік до Росії. У цих документах зазначено, що 10 (21) червня 1768 р. Умань була захоплена повстанцями [50, арк. 2].

На сторінках «Українського історичного журналу» розгорілася дискусія між Г. Ю. Храбаном та С. Я. Боровим про датування початку повстання. У своїй замітці С. Я. Боровий твердив, що датою здобуття Умані загонами гайдамаків слід вважати 18 червня (ст. ст.) 1768 р., і звинувачував Г. Храбана в тому, що той не згадав про єврейську мартирологічну літературу, в якій ця дата вказана [401, с. 117].

Г. Ю. Храбан нагадав авторові про труднощі переведення дат з єврейського на юліанський чи григоріанський календар, у чому С. Я. Боровий помилився. Однак для датування здобуття Умані не це джерело, і взагалі не

мемуари були взяті Григорієм Юхимовичем за безсумнівний аргумент. Ці дані обґрунтовано дослідником за архівними документами 1768 р., що знаходилися в рукопису. Усі документи настільки переконливо датують день здобуття повстанцями Умані – 10 (21) червня 1768 р, що ніяких сумнівів не виникає [300, с. 104 – 105].

Однак Умань було взяти нелегко. У Потоцького був полк надвірних козаків та інші збройні сили. На чолі полку стояв шляхтич Ян Обух-Воцатинський, а сотниками – українці Іван Гонта, Ярема Панко, Власенко. Іван Гонта користувався пошаною серед козаків, сам теж був кріпаком Потоцького. Він і вирішив повернути уманський полк проти польських поневолювачів, маючи при собі близько півтисячі уманських козаків [106, арк. 21 – 22].

Спростовуючи масу домислів, що супроводжують усі дослідження історії повстання без виключення, Г. Ю. Храбан не залишив і питання «уманської різни» та нечуваних жертв серед населення. Дані про вбитих коливалися від декількох сотень до кількох сотень тисяч. Щоб поставити останню крапку і покінчити з плутаниною, Григорій Юхимович дослідив масу архівних документів, протоколів допитів учасників повстання, спогадів. У Державному історичному музеї м. Москви Г. Ю. Храбан вивчав, зокрема, зарисовки Умані з текстом до них офіцера Г. Мюнца, який пише про 5 тис. убитих. Хоча дослідник вважає, що точною цю цифру вважати не можна, бо Мюнц хоч і був через 13 років в Умані, але пише з переказів і навіть неправильно вказує роки подій, а саме – 1772 і 1773 рр. Протоколи допитів М. Залізняка вказують на кілька сотень загиблих. Приблизно таке число називає і один запорожець, що торгував в Умані і свідчив, повернувшись на Запоріжжя. Не треба випускати з уваги, зазначав дослідник, що Залізняк і Гонта, щоб уберегти від зайвого винищення католиків і євреїв, організували колективне хрещення жінок і дітей. Крім того, багато євреїв і шляхти втекло.

Розкриває Г. Ю. Храбан і таємницю колодязя біля ратуші, до якого нібито вкидали трупи. За різними даними дослідників, глибина його сягала від 30 до 427 метрів. Справа в тому, що Григорій Юхимович у рамках археологічного вивчення краю досліджував провалля, ходи, котловани під будівництво, що знаходилися на території Умані. Досліджував він і котлован біля ратуші, що готувався під будівництво заводу «Мегомметр». Будівельники натрапили на цей колодязь, розчистили його до дна, глибина ями сягала 15 метрів. Далі йшов товстий шар граніту, який за тих технічних умов пробити було неможливо. Ці та інші факти дали нашому досліднику підстави стверджувати, що різанина під стінами Умані – суцільна вигадка [149, арк. 13].

Науковцям Г. Ю. Храбан зауважував, що вони не повинні навмисно применшувати якісь цифри, але ж і не повинні вдаватися до гіперболізації. Світова історія свідчить: кожне без винятку селянське повстання супроводжувалося розправами над поміщиками та їхніми поплічниками. Тож слід розважливо, без зайвих емоцій підходити до цього неприйняттого для сучасної людини історичного факту й не збочувати на його довільну

інтерпретацію в тому чи тому випадку [347, с. 73].

Ліквідація повстанського табору, що розташувався під Уманню, відбулася російськими військами 26 червня. Повстанці не чинили ніякого опору. Вони щиро вірили, що їхня боротьба є допомогою царським військам. Адже однією зі своїх цілей повстання бачило возз'єднання Правобережної України з Росією. Але не судилося Україні возз'єднатися з Росією, не захотіла Катерина II приєднати цей край. А їй було чого боятися. Не минуло і трьох років після Коліївщини, як донський козак О. Пугачов підняв повстання. Усе це вона відчувала задалегідь і тому надала військову допомогу польській шляхті [106, арк. 22].

Протягом двох тижнів царські карателі розгромили основні повстанські сили, очолювані Залізняком та підлеглими отаманами, однак селянський рух після цього не згас. Розпочинається другий етап повстання (липень – грудень 1768 року).

Факти, наведені в монографії показують, як відрізняється достовірна історія повстання від того, що було відомо до Г. Ю. Храбана. Дослідник докладно висвітлив роль царизму в придушенні повстання 1768 р. та жорстокість розправ польської шляхти над переданими царськими властями регіментареві Браницькому полонених повстанців, показав, як після розгрому основних сил, очолюваних Залізняком та підлеглими йому отаманами, піднялася могутня хвиля селянського повстання, що викликала серед шляхти паніку ще більшу, ніж за діяльності М. Залізняка [45, арк. 4].

Повстання було настільки масштабним, що для його придушення було розподілено функції між польськими військами, які карали ув'язнених повстанців і беззахисних селян, та царизмом, який узяв на себе знищення повстанських вогнищ.

Для спростування ряду неправильно вказаних дат Г. Ю. Храбан робив фотокопії багатьох документів. Так, у фонді збереглася фотокопія універсалу Ю. Степковського, виданого в Кодні 30 серпня 1769 р. Значення цього універсалу полягає в тому, що його датували 1768 р., а це приводить до великої помилки про початок катівської діяльності регіментаря Кодні на рік раніше [41, арк. 90].

Історія завжди персоніфікована. Тому Григорій Юхимович не залишив поза увагою такі постаті, як єпископ Гервасій та ігумен Мелхіседек, біографічні відомості про яких теж можуть пролити світло і на їх роль у селянському русі [30, арк. 14].

У праці краєзнавець докладно досліджує історичні портрети керівників та учасників цього повстання. Велику увагу Григорій Юхимович приділив дослідженню біографії одного з ватажків руху – Максима Іововича (Ієвлевича) Залізняка. Опрацювавши фонди Центрального державного історичного архіву УРСР в місті Києві, автор встановив, що М. Залізняк був обраний повстанцями полковником у віці 28 років. Досліднику вдалося скласти портрет ватажка і довести, що в науковій літературі, підручниках тощо ще й досі побутує відомий широкому загалові портрет Максима, на якому зображена зовсім інша людина.

Насправді, на думку Г. Ю. Храбана, це портрет селянина з Полтавської губернії, намальований художником К. О. Трутовським і вигравіюваний художником В. В. Верещагіним. У січневому номері «Киевской старины» за 1889 р. Г. Ю. Храбан знаходить відомості, що цей портрет фальшивий і названо його «Псевдо-Железняк» [41, арк. 89].

Г. Ю. Храбан дослідив біографію ватажків повстання, причини, що спонукали їх очолити народний рух та долю, яка їх спіткала після розгрому повстання [106, арк. 22].

Після розправи над керівниками повстання селянський рух на Правобережній Україні не припинився. Ґрунтовно опрацювавши архівні першоджерела, критично проаналізувавши численну літературу, Г. Ю. Храбан у співавторстві з В. С. Кришовським у монографії «Гайдамаччина» в доступній для широкого кола читачів формі, але з належним науковим обґрунтуванням розкрив історію недостатньо висвітленого періоду повстання – після розгрому загонів М. Железняка під Уманню аж до травня 1769 р. На основі документів встановлено точну хронологію подій, описано діяльність численних загонів повстанців. Книга не йде второваним шляхом у традиційному зображенні діяльності ватажків повстання, а на підставі нововиявлених і вже відомих документів подає факти, що вносять суттєві доповнення і зміни до характеристики народних героїв. Автори висвітлюють об'єктивні і суб'єктивні передумови повстання, його характер і рушійні сили [44].

Вивчення численних документів дозволили Г. Ю. Храбану стверджувати, що шляхетські мемуари, буржуазно-дворянська історіографія та література безпідставно звинувачували народних повстанців у масовому пролитті крові, накопичили безліч різноманітних вигадок, позбавлених фактичної основи, про виявлення народом нестримних диких інстинктів, про розгул кривавого терору, вчиненого повстанцями. На жаль, цей твір досі не побачив світ.

Даючи оцінку подіям 1768 – 1769 рр. на Правобережній Україні, Г. Ю. Храбан підкреслював, що хоча повстання зазнало поразки і не досягло своїх цілей: соціально-економічне становище та національно-релігійний гніт ще більше погіршився, проте це не свідчить про безрезультатність селянської війни. Здобутки її треба шукати не в найближчих роках після поразки. Боротьба не була марною. Вона стала складовою ланкою селянського руху в Європі у другій половині XVIII ст., загальноєвропейської історії, набула великого міжнародного значення, вплинувши, зокрема, на політичну ситуацію в Польщі. До 1793 року, тобто до другого поділу Польщі, Правобережна Україна залишалася тим вогнищем у Речі Посполитій, яке запалювало до бунту польських селян, спонукало прогресивну польську громадськість до створення публікацій антикріпосницького характеру.

Селянська війна другої половини XVIII ст. в Україні вийшла далеко за рамки українсько-польських відносин, ставши подією великого міжнародного значення. Вплинула вона і на міжнародну політику багатьох держав – Росії, Польщі, Франції, Туреччини, Пруссії, Австро-Угорщини та інших, не кажучи вже про таке державне утворення, як папство – світовий центр католицизму.

Селянська війна вплинула і на революційно-демократичну думку прогресивної польської еміграції в ХІХ ст. У 1836 р. на острові Джерсей (Англія) була заснована громада «Умань», яка мала секцію «Люду польського» – революційно-демократична організація польських емігрантів, які проповідували повстання і проголошували союз із народом України [38, арк. 17 – 35].

Повстання, як вважав Г. Ю. Храбан, розпочате в 1768 р. під проводом Максима Залізняка і продовжене його соратниками до травня 1769 р., по праву посіло помітне місце не тільки у вітчизняній, але й у зарубіжній історії.

Г. Ю. Храбан підкреслював, що ми, українці, по праву маємо пишатися тим, що наші предки вписали до всесвітньої історії яскраву сторінку – селянське повстання 1768 – 1769 рр., величезний міжнародний резонанс якого дослідник також довів у монографії.

Позначена тут у загальних рисах схема Храбанового дослідження виконана в неповторному до цього часу ключі. Це не стільки сухий, скрупульозний виклад подій, фактів, цитат, документів. Це передусім блискучий аналіз суспільних процесів, що захопили Україну в буремну добу, це проникнення в їх сутність, у дію їх механізмів. Це блискуче поєднання знання, розуміння кожної конкретної ситуації «зсередини» з філософським баченням, осмисленням місця будь-якого явища, події в широкому, аж до глобального, контексті, це вміння піднятися від споглядання окремих проявів життя до їх сприйняття в усіх щонайскладніших взаємозв'язках, взаємовпливах, у всій масштабній сукупності дії різновекторних тенденцій. Одним словом, це той рівень по суті історіософського осмислення минулого, на який здатний далеко не кожен науковець, а лише справжній учений-мислитель.

Монографія Г. Ю. Храбана мала великий резонанс у наукових колах. Доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії України Київського державного університету Л. Г. Мельник писав: «Повстання 1768 р . чи окремі його епізоди описувалися або ж досліджувалися Г. Ю. Храбаном з самого його виникнення. Однак досі не було зроблено всебічного, точного, достовірного, джерельного підтвердження викладу ходу цього повстання. Це зумів зробити Г. Ю. Храбан своєю монографією» [45, арк. 24].

Доктор історичних наук, професор П. М. Шморгун у післямові до монографії Г. Ю. Храбана «Спалах гніву народного» зазначав: «Читаючи Г. Ю. Храбана, розумієш, що він – не краєзнавець-аматор, а фахівець-дослідник , який добре знається на архівних першоджерелах та літературі з ХVІІІ ст. і до наших днів. Автор уточнює, доповнює своїх попередників, спростовує багато помилкових оцінок і висновків, що й досі побутують в історичних публікаціях. По суті, ця книжка – перша на сьогодні найповніша, найдетальніша, документально обґрунтована розповідь про повстання українських селян, відоме під назвою «Коліївщина» [347, с. 174].

Щодо питання наукової новизни праці і її значення для української історіографії, то в рецензії до неї доктор історичних наук, завідувач відділу Інституту історії АН УРСР, а нині директор цієї установи, Валерій

Андрійович Смолій писав: «В такому обсязі питання Коліївщини розглядається вперше. Автор провів структурний аналіз джерел та літератури з цієї проблеми і прийшов до ряду самостійних узагальнень і висновків. Насамперед, він розширив хронологічні рамки повстання (1768 – 1769 рр.). По-друге, він називав Коліївщину селянською війною, тобто, вищим проявом класової боротьби за доби феодалізму. По-третє, автор виступає проти терміну «Коліївщина», який традиційно вживається щодо подій 1768 р. По четверте, він заперечив зв'язок цього повстання з гайдамацьким рухом» [45, арк. 9].

Протягом багатьох років, здійснюючи дослідження визначної події в історії українського народу, Григорій Юхимович знайомив співвітчизників із результатами своїх пошуків через публікації в «Українському історичному журналі», на сторінках обласних і місцевих газет. До 200-річниці в газеті «Черкаська правда» протягом травня 1968 р. було опубліковано матеріали під назвою «Народно-визвольне повстання 1768 р.» та в газеті «Уманська зоря» протягом березня – травня – «Умань і повстання 1768 р.».

Рецензенти відзначали високі професійні якості дослідника, його широку ерудицію, вміння глибоко аналізувати факти, робити аргументовані висновки й узагальнення.

Близько тридцяти років свого життя Г. Ю. Храбан досліджував народно-визвольне повстання 1768 – 1769 рр. в Україні. «Жаль буде й на тому світі, коли те, над чим працював стільки часу, стане просто макулатурою», – писав невтішні рядки до краснезнавця В. С. Кришовського Григорій Юхимович [149, арк. 17]. Добитися видання свого унікального дослідження Г. Ю. Храбану було надзвичайно важко через репресоване минуле, через комуністичну заангажованість видавництв, через «незручні» для багатьох науковців відкриття історика.

Та попри все, «Спалах гніву народного» і донині залишається неперевершеною працею, яка має величезне значення для подальшого вивчення теми селянської війни XVIII ст. в Україні.

Сьогодні ми маємо можливість порівняти дві праці про повстання 1768 – 1769 рр. – Петра Мірчука і Григорія Храбана, а порівнявши, приходимо до висновку, що багато спільного мають обидва історики в трактуванні подій того часу з тією тільки різницею, що Г. Ю. Храбаном було опрацьовано набагато більше архівних джерел та літератури, бібліографія міститься в окремому томі в особовому архівному фонді дослідника. Але за об'ємом сторінок та сміливістю трактування окремих положень видання П. Мірчука переважає. Г. Ю. Храбан більш був схильний до схвалення союзу з Росією. Пояснити це можемо тим, що дослідження П. Мірчука видано в еміграції, в демократичній країні, де за свободу поглядів і за переконання не переслідували; і дослідження Г. Ю. Храбана – двічі репресованого, до якого прискіпливо придивлялася система, який змушений був подавати матеріал згідно з «комуністичною ідеологією», де громадянські свободи носили декларативний характер і за які можна було отримати черговий строк і ніколи не побачити результат свого творіння. Г. Ю. Храбан не був знайомий з П.

Мірчуком, тим більше ніколи не бачив його дослідження. Проте емігрант Мірчук знав публікації Григорія Юхимовича, цитував їх у своїй праці і робив зауваження. Петро Мірчук не міг пробачити Г. Ю. Храбану його прихильність до комуністичної ідеології і відданість комуністичним ідеалам, але цінував його як історика, доскіпливого дослідника, знавця своєї справи.

Праця «Спалах гніву народного» підвела чітку риску під життям і творчістю людини, яка пройшла сталінські табори й не згубила свою гідність і талант в умовах панування партійно-тоталітарної системи.

Наведені міркування і висновки – то лише надзвичайно мала доля щедро розсипаних по всьому капітальному дослідженні плідотворних думок, які не завжди і не всіма однаково сприймаються, нерідко викликали та й зараз викликають полемічні заперечення, спростування. Але великий позитив полягає в тому, що вони ніколи і нікого не залишали байдужими, завжди будили бажання якомога ґрунтовніше пізнати таку непросту сторінку вітчизняної історії, спонукали до вироблення власної позиції.

3.3. Проблеми історії Уманщини в краєзнавчих студіях Г. Ю. Храбана

Знання історії України важливе і необхідне насамперед для того, щоб осмислити сучасний поступ держави, об'єктивно прогнозувати основні тенденції її розвитку в найближчому майбутньому. Явища регіоналізму й регіоналізації сьогодні в усьому світі розглядаються як такі, що містять відповіді на питання, породжувані глобалізаційними та інтеграційними процесами. Дослідження з історії окремо взятого регіону покликані допомогти пережити й осмислити великі звершення попередніх часів, використати все позитивне, що було в минулому.

У розбудові Української незалежної держави чи не найважливішу роль відіграють завдання формування національної самосвідомості та історичної пам'яті українського народу. У їх реалізації суттєвим чинником виступає історичне краєзнавство, вивчення рідного краю, яке виконує відповідні науково-пізнавальні та виховні функції. Одночасно воно є формою залучення широких кіл громадськості до пізнання історії рідного краю як складової частини багатовікової історії нашого народу, проявом творчої активності мас у виявленні, збереженні і примноженні історико-культурної спадщини нашого народу [472, с. 4].

Значною була робота Г. Ю. Храбана у сфері краєзнавства, значення якого на різних етапах розвитку суспільства важко переоцінити. Сьогодні нам належить дати об'єктивну оцінку науковій діяльності Григорія Юхимовича, в тому числі й у галузі краєзнавства.

При вивченні історії рідного краю Григорій Юхимович закликав мати на увазі, що жоден населений пункт чи район не існує і не існував відокремлено, що його історію можна зрозуміти лише у зв'язку з усією історією, а особливо з історією найближчої території, з якою особливо було пов'язано життя

регіону.

На основі документів, виявлених Г. Ю. Храбаном у Центральному державному історичному архіві України в місті Києві, які досі ще не були опубліковані, дослідник робить висновки, що в питанні про час виникнення міста Умані є три складові: 1) коли виникло місто; 2) від чого походить його назва; 3) як давно на території сучасного міста почали селитися люди?

На ці та інші питання історик спробував відповісти в розділі «Уманщина за найдавніших часів» до історичного нарису «Умань» [459]. Він вважав, що для кращого розуміння історії Умані слід висвітлювати історію не тільки самого міста, а й Уманщини взагалі, бо ніяке село чи місто не існує ізольовано від інших населених пунктів. А Умань до того довгий час була адміністративним центром досить великої території. Тепер, крім Уманського району, не існує якоїсь територіальної і більшої за район адміністративної одиниці, яка б мала назву Уманщина. Та навіть і тепер в економічному і культурному відношеннях чимала кількість сусідніх районів, поділених між трьома сусідніми областями, мають тяжіння до Умані. Тому об'єктом дослідження Г. Ю. Храбана виступає історична територія Уманщини, під якою автор розумів землі, які протягом майже 400 років виступали під такою назвою. Цю територію дослідник окреслював приблизно такими межами: на Заході р. Буг від устя Удича до устя Синюхи; на Півдні – р. Синюха; на Сході – р. Гірський Тікич; на Північному Заході лінія від верхів'їв Тікича до устя Удича [104, арк. 2].

Аналізуючи архівні джерела та наявну літературу дослідник підкреслював, що Умань із самого початку виникла не просто як поселення, а як місто. За часів феодалізму міста були центрами ремісничих майстерень, торгівлі й певними адміністративними осередками. Літописні згадки вказують на ймовірне існування поселення «Умїнь» ще за часів Київської Русі, тобто в XIII ст. Є свідчення того, що під кінець I тисячоліття Тальнівщина також входила до складу Київської Русі. Правда, речі і сліди цього періоду знаходять тут рідко. У Тальному під час розкопок однієї могили, які здійснювалися понад 100 років тому, знайдено лампадку. Пізніше виявилось, що її зроблено майстром, який загинув під час зруйнування Києва татарами в 1240 році. Неподалік від Київського історичного музею розкопали стародавню майстерню, а в ній знайшли таку ж лампадку, як і в Тальному. Припускають, що виливалися вони в одній формі.

Григорій Юхимович переймається часом виникнення міста. У документах, опрацьованих в архівах, дослідник знаходить відомості, що Умань заснована втікачами з Києва у XIII ст. Були це знатні ремісники-умільці. Від поселення і виникла назва «Умїнь». Отже, твердження, що м. Умань виникло в XIII ст. Г. Ю. Храбан приймає за ймовірне.

У Мошурові знайдено срібну татарську монету 1375 року. Дослідник припускає, що тоді тут жили люди. В одному з татарських документів за XV ст. серед інших міст вказується і Мошурів [342, с. 4].

Цікавило історика і походження назви міста Умані. В Супральському літописі в 1497 р. вперше згадується річка Ума, яку Григорій Юхимович

називає теперішньою Уманкою. Звідси, на його думку, і пішла назва міста. Населення Уманщини весь час поповнювалося за рахунок утікачів з Півночі (з-за Києва і Житомира), які шукали волі. Сюди вони приносили і назви своїх населених пунктів і річок. Г. Ю. Храбан указував, що в Уманському і сусідніх районах є немало сіл, які звуться так, як звуться села неподалік м. Коростеня Житомирської області. Поблизу Коростеня є також невеличка річка Уманка, притока р. Москви [105, арк. 18].

Г. Ю. Храбан переймався не тільки походженням назви міста Умані, а й питанням, чим пояснити існування назв населених пунктів, схожих із назвами нашого міста й обласного центру з назвою станції Уманська Краснодарського краю, Уманьцівка на Полтавщині і населеного пункту Уманцево біля Волгограда та цілим рядом сіл у різних областях України. Встановити, чому саме так названий певний населений пункт, непросто, пише Г. Храбан, треба добре знати його історію. Деякі населені пункти отримали назву від Уманського куреня Запорозької Січі. Назви населених пунктів дослідник пов'язує з місцевістю, з якої прибули його перші засновники. Історія нашого краю розпорядилася так, що час від часу його населення змушене було селитися на чужих, але безпечних територіях, приносячи з собою і рідні назви. Так і в нашому та сусідніх районах є чимало сіл з назвами, які є і в Житомирській області.

Загалом відзначимо, що творчий діапазон одержимого історика-краєзнавця широкий. Працюючи над поглибленням історії Умані та Уманщини, Г. Ю. Храбан виявив чимало невідомих або маловідомих цікавих матеріалів. На основі архівних даних дослідник стверджував, що поселення, яке з незапам'ятних часів існувало на території Умані, не раз виникало і зникало. Знищено воно було татарами у XIII ст. Згодом відновилося. Посилаючись на архівні матеріали, краєзнавець зазначав, що після поневолення Київської Русі татарами деякий час Уманщина підпорядковувалася Золотій Орді, а згодом увійшла до складу Великого князівства Литовського, а потім Польщі.

Литовські війська тут вели битви з татарами, близько 1363 р. князь Ольгерд розбив татар на річці Сині Води (Синюха). Але татари ще довго не залишали цей край в спокої. Дослідивши в «Архиве Юго-Западной России» розділ «Население Юго-Западной России от половины XIII в. до половины XV в.», дослідник встановив, що хан Едигей напав на Руську землю і Київ і зруйнував замок Синю Воду. Напади здійснювалися протягом 1447, 1452, 1453, 1457, 1462, 1469 рр. У XV ст. уманські землі входили до складу утвореного Брацлавського повіту, в якому потрохи відроджувалося життя. Тут у II половині XV століття з'явилося немало хуторів [106, арк. 7 зв.].

Про існування міста Умані в середині XV ст. згадує голландський учений А. Целарій. Г. Ю. Храбан досліджував його «Нарис історії Польщі», виданий латинською мовою в 1659 р. в Амстердамі. Умань, на думку автора, тоді називалася Ладичином. Однак після того, як у Криму оселилася татарська орда, вона спустошила, починаючи з 1478 р., всю Брацлавщину. Під кінець XV ст. орди кримського хана Менглі-Гірея знищили й Умань.

Григорій Юхимович припускав, що місто справді існувало до XVI ст. і було зруйновано татарами [107, арк. 4].

Однак, за словами Г. Ю. Храбана, про існування населених пунктів на території Уманщини свідчить і той факт, що вже в переписі Брацлавського замку за 1545 рік записано, що Мошурів був у володінні Митка Золотаря. Людей у цих краях було малувато, бо проходив близько страшний татарський Чорний шлях.

Згадується Мошурів і в польських документах 1624 року, коли польський король передав село шляхтичу Янові Петлиці. Магнат Калиновський, який володів Уманщиною, загарбав Мошурів собі, не допустивши більше туди власника [342, с. 4].

У XVI ст. територія сучасної Правобережної України перейшла під владу Речі Посполитої. Землі Черкащини почали роздавати польським магнатам. «Все ж незважаючи на таку вже давню і досить густу заселеність Уманщини, перші незаперечні письмові згадки про існування міста Умані ми маємо поки що лише від початку XVII ст.», – визнавав Г. Ю. Храбан [106, арк. 7].

Багато версій про дати заснування міста Умані мають право на існування, проте до якогось одностайного висновку дослідники й до сьогодні так і не дійшли [413]. Але попри все, не можна миритися з тим, закликав Г. Ю.

Храбан, що й досі за початок історії міста Умані вважається 1609 р. Коли в 1609 р. Уманщина передавалася польським королем магнату Калиновському, Умань була вже заселена знову. Дослідник переконливо доводить, що розмови про пустиню – документальна фальшивка, створена з недобросовісною метою довести «цивілізаторську» роль польських магнатів в Україні. Красзнавець визнавав за вигадку твердження про те, що Умань заснував В. Калиновський у 1609 р., і свою думку підтверджує ним же дослідженими архівними документами [330, с. 4].

Зазвичай дослідники посилаються на першу згадку про Умань на 1609 р., коли Уманщина під назвою «пустині Умані» передана магнатові. Проте коли подивитися на постанову польського сейму і текст дарчої грамоти короля Сигізмунда III, то також немає певної підстави вважати 1609 рік за першу згадку міста Умані. Справа в тому, що в цій грамоті уманський дослідник не знайшов жодної згадки про існування міста, а є тільки назва пустині Умані. У фондах ЦДІА дослідник виявив, що перша відома поки що згадка про місто Умань відноситься до 1616 року. При цьому назву «Умань» ужито не для урочища, де виросло згодом місто, а для всієї території Уманщини. Г. Ю.

Храбан припускав, що, можливо, серед архівних матеріалів є якісь відомості про заснування міста в 1609 році, але в розпорядженні дослідника були тільки відомості за 1629 рік, коли в Умані за подушним переписом існувало вже 1067 домів. Звичайно, нелегко повірити, що на порожньому місті за двадцять років виникло більше тисячі будинків. До того ж і в згаданій грамоті сказано про передачу пустині Умані «з усіма новими осадами». Отже, на думку Григорія Юхимовича, Уманщина таки не була пустою і на її землях були тоді поселення. Тільки комісія, що оглядала Уманщину і встановила її

межі, не назвала цих поселень і навіть навмисне в десяток разів применшила її розміри. Досліджуючи матеріали «Архива Юго-Западной России», Г. Ю. Храбан натрапив на відомості, що така діяльність комісії аж через двісті років викликала судовий процес, бо декому хотілося таки довести, як Калиновський обдурих польський сейм, щоб заволодіти такою величезною територією у вічне володіння [235, арк. 2].

Г. Ю. Храбан рішуче відкидав цивілізаторську роль поляків на українських землях, зокрема на Уманщині. Перу дослідника належить стаття «Про час заснування міста Умані», в якій він пише: «Ми могли б навести дуже багато відомостей про те, як цей «цивілізатор» не гроші вкладав, а грабував не тільки покріпачене селянство, а навіть і природу Уманщини: вирубував розкішні віковічні ліси, перепалював на попіл (поташ) і вивозив його в Західну Європу, заробляючи на цьому великі кошти» [330, с. 4].

Але не в цьому вбачав завдання свого дослідження історик. На основі архівних документів він, як це і належить справжньому науковцю, прагнув довести, що Уманщина під час передачі її В. Калиновському була заселеною.

Григорію Юхимовичу вдалося встановити, що протягом 9 – 10 квітня 1609 р. межі Уманщини оглянула й описала спеціальна комісія польського сейму. На підставі цього опису король Сигізмунд III 19 травня того ж року підписав акт про дарування Уманщини на вічні часи магнатові Калиновському [106, арк. 10 зв]. Цей акт ніколи ніде не публікувався. Було тільки надруковано уривок з опису комісії меж Уманщини. Г. Ю. Храбану пощастило виявити в Державному архіві (Київ) повний текст виданого Калиновському королем дарчого документу, в якому зазначалося: «Вона (тобто Уманщина) зі всіма поселеннями лежить за Брацлавом у кільканадцяти милях поміж двома татарськими шляхами Кривошарівським і Удицьким». Далі йде докладний опис природних меж Уманщини з назвами, які й досі існують. Автор задається питанням: як же можна називати Уманщину пустинею, якщо на ній були села? Чи серед тих населених пунктів була тоді й Умань, із знайденого документа дослідник дізнатися не зміг, бо там не було наведено жодної назви. Однак Умань тоді вже беззаперечно існувала, стверджує Григорій Юхимович [330, с. 4].

Досліджуючи «Альбом акварельних малюнків» з текстом І. Г. Мюнца за 1781 р., що на нього натрапив Г. Ю. Храбан у фонді Мальцева, який знаходиться у відділі писаних джерел Державного історичного музею (Москва), історик знайшов такі рядки: «Нічого в світі кращого немає за цей край». Так писав про Уманщину кінця XVIII ст. іноземець Мюнц, якому тут доводилося подорожувати. Проте був час, стверджує Храбан, коли цей край зажив і недоброї слави, бо був надто небезпечний для життя. Тому ще в давні часи до нього прищепилася назва «Умань» – відлюдна земля, яка може приваблювати, уманювати людей, наражаючи їх на величезну небезпеку. Навіть і досі існує прислів'я: «Бодай же ти пішов поза Умань» [106, арк. 4].

Історик досліджував видану в 1845 році в Одесі книжку А.

Скальковського «Наезды гайдамак на Западную Украину в XVIII столетии». У цій книжці зроблена перша спроба подати історію Умані XVII і XVIII

століть. З моменту передачі Уманщини магнату В. Калиновському А. Скальковський і подав відомості з історії Умані. З його «легкої» руки, на думку Г. Ю. Храбана, стали вести початок існування Умані всі ті, хто писав історичні нариси про наше місто. Дата ця в дореволюційний період нікого не турбувала. Зате її зразу підхопили польські шляхетські історики, щоб показати свою велику цивілізаторську роль, яку вони здійснили на «пустинях» «дикої і безлюдної» України [106, арк. 10].

Наступним напрямком краєзнавчих досліджень Г. Ю. Храбана була тема участі Уманщини в подіях національно-визвольної війни та історія створення Уманського козацького полку. Дослідник багато працював із документами Центрального державного історичного архіву України в місті Києві, де в ході дослідження встановив, що багато сіл Уманщини повстало ще в травні 1648 року, почувши про розгром шляхетського війська під Корсунем. Повністю покінчити з пануванням шляхти на Уманщині на початку червня допомогли козаки полковника Максима Кривоноса, соратника Богдана Хмельницького.

Місто Умань стало центром Уманського полку – військової та адміністративної одиниці Війська Запорозького. Межами полку, як указує Григорій Юхимович, були річки Гірський Тікач, Синюха і Південний Буг, тобто територія, яка нині входить до Черкаської, Вінницької та Кіровоградської областей. Полк ділився на 14 сотень, з яких Бершадська та Ладжинська займали землі на правому березі Бугу. На заході теперішньої Черкаської області були такі сотні: Уманська, Бабанська (центр – Бабани), Кочубіївська, Івангородська, Цибулівська, Бузівська, Маньківська і Романівська. Нині це назви населених пунктів у Черкаській області [106, арк. 15].

Дослідник доводить, що в історію героїчної визвольної війни українського народу козаки Уманського полку вписали немало славних сторінок, починаючи зі славнозвісної битви на річці Пиляві; його перший полковник Іван Ганжа там і поліг 10 вересня 1648 року. Наступним полковником був Йосип Глух.

Зі статті Г. Ю. Храбана «Уманщина у Визвольній війні», що була надрукована в «Уманській зорі» до 325-річчя возз'єднання України з Росією, ми дізнаємося, що стародавня Умань двічі приймала гетьмана Б.

Хмельницького. Улітку 1650 року він із 70-тисячним військом пройшов через Уманщину на Ямпіль і в Молдавію, щоб примусити молдавського господаря розірвати союз із Польщею. Похід був успішним. Цим було зменшено небезпеку нападу на Поділля й Уманський полк. Удруге гетьман України побував в Умані на початку травня 1652 р. під час нового походу на Захід. Тоді польний гетьман М. Калиновський чинив криваві розправи на Поділлі і збирався це зробити по своїх маєтках. Сіяти смерть, палити села нескорених селян Уманщини він не зміг, бо, як указує автор, сам безславно загинув під Батогом разом з усією своєю армією [356, с. 4].

Надто тривожною для Уманщини була друга половина 1653 року. Г. Ю. Храбан підкреслював, що далеко не останню роль у цих подіях відіграли і козаки Уманського полку. Уманському полку з полковником Глухом до кінця

січня довелося у складі української армії брати участь у боях на Поділлі, щоб не дати змоги полякам проникнути углиб Правобережжя. Полк також брав участь у поході Тимоша Хмельницького в Молдавію, де під містом Сучавою зазнав великих утрат.

Працюючи в архівах, Г. Ю. Храбан натрапив на записи сина патріарха антиохського Макарія, який проїздив у 1654 р. до Москви через Маньківку. Він описав вигляд Маньківки того часу – це місто було з фортецями, мало 4 церкви, 4 ставки, вражав палац Калиновського [204, арк. 6].

Як більшість істориків радянської доби, Григорій Юхимович позитивно оцінює рішення Переяславської ради про возз'єднання України з Росією. Про це свідчить ряд його публікацій у періодичних виданнях, присвячених 325-й річниці цієї події.

Старшина і козаки Уманського полку, як і більшості козаків Правобережної України, вказує дослідник, не змогли взяти участь у Переяславській раді 8 січня 1654 року, бо їм довелося захищати українську землю від польської шляхти і татар. У ці полки зразу після рішення Ради було послано уповноважених російського уряду. Вони мали оформити опис міст, містечок і сіл, а також скласти списки старшини, козаків, шляхти, міщан та іншого населення, яке там присягнуло на вірність Росії.

Усе населення Уманського полку присягнуло на вірність Росії наприкінці січня 1654 року в присутності уповноваженого російського уряду стольника Івана Степановича Істленьєва. Г. Ю. Храбан стверджував, що зберігся тільки початок присяжного опису Уманського полку, решта його з часом згнила. У ньому на території нинішньої Черкаської області зазначено міста Умань, Маньківка, Буки, Іваньки, Бабани (Старі), Бузівка, Цимерманівка (Іванівка), а також містечка – Псарівка, Конева (Конела), Ягубець, Хрестиполе (Христинівка).

Про те, що населення Уманщини схвально сприйняло звістку про возз'єднання України з Росією, дослідник дізнався з матеріалів Центрального історичного архіву (Москва). Про це розповів у посольському наказі в Москві в березні 1654 року грек Мануйло Константинов, який із товаришами з Греції проїздив через Бершадь, Умань і далі на Трахтемирів [107, арк. 1].

Незважаючи на те, що війна продовжувалася, звільнені від кайданів польської шляхти жителі Уманщини не тільки відновлювали економіку краю, а й розвивали її. Краєзнавець стверджував, що, за гетьманським універсалом, Уманщина виготовляла скло та іншу побутову продукцію, а також зброю та порох. Отже, жителі Уманщини брали активну участь у зміцненні військових сил України. Умань вела жваву торгівлю. Сюди привозили свої товари купці з Росії, Криму та інших країн.

За Андрусівською угодою 1667 р. Уманщина разом з Правобережною Україною залишилася під владою Польщі. Та навіть у роки лихоліття населення міста і сіл забезпечували собі достатки, про які з подивом згадували мандрівники, які тут побували. Г. Ю. Храбан вивчав роботи Павла Алепського «Путешествие антиохского патриарха Макария в Россию в половине XVII в.», видану в Москві в 1898 р., та Е. Челебі «Книга

путешествия» за 1961 р., в яких автори захоплюються красою і багатством природи Уманщини, численністю населення, великою кількістю міст. Із цих творів дослідник довідався, що являла собою Умань в ті часи, і ці відомості подав нам у роботі «Історія міста Умані до 1917 р» [106, арк. 17].

Населення Умані не визнавало для себе обов'язковими пункти Андрусівської угоди і не хотіло коритися польській шляхті, з якою продовжувало вести збройну боротьбу. Не раз на допомогу вільнолюбивій Умані приходили запорожці. З часом Умань перетворюється на своєрідний центр боротьби за визволення Правобережної України. Посилаючись на літопис Самовидця та на дослідження М. М. Ткаченка «Уманщина XVI – XVII ст.», Г. Ю. Храбан писав, що в 1674 р. уся територія сучасної Черкащини аж до Дніпра була спустошена турками. У статті «Трагічне 300-річчя» дослідник проаналізував міжнародну ситуацію, що склалася на початку 70-х років XVII ст. Дорогою ціною заплатив народ за Дорошенкову зраду. Населення України повставало проти маріонеткового режиму. Піднімалося населення на повстання і на території сучасної Черкащини. У січні – березні 1674 р. відновили свою діяльність десятки правобережних полків [352, с. 4].

Гетьман П. Дорошенко привів до Умані велике турецько-татарське військо. Було страчено всю козацьку старшину на чолі з полковником Яворським. У нерівній боротьбі героїчно загинуло все 20-тисячне населення Умані [106, арк. 18]. Від стародавнього Мошурова залишилися лише руїни. Навіть і тепер на місці колишньої фортеці знаходять черепки з кахлів Мошурівського замку. До сьогодні ще збереглися два вали – рештки старої фортеці. До тла згоріла Лисянка, яка не один раз повставала проти П. Дорошенка. Нічого не залишилося після пожежі і від Черкас. Тільки його жителям удалося переправитися на Лівобережжя [352, с. 4].

Зникли і ряд сіл Уманщини. У газетній статті «Собківка – стародавнє село Уманщини» дослідник розповів і про зникнення цього села. Люди, які залишилися живими, повтікали на лівий берег Дніпра й оселилися понад річкою Орель. Квітуча Уманщина перетворилася на справжню пустелю [344, с. 4].

Отже, часті руйнування міста знищили і документальні відомості про його історію. Г. Ю. Храбан вважав, що в цій ситуації велику надію потрібно покладати на те, що археологія дасть джерела, які допоможуть пізнати історію міста [235, арк. 3].

Посилаючись на фонд Київського головного саду, що знаходиться на збереженні в ЦДІА, Г. Ю. Храбан наводить цікавий факт передачі Уманщини у власність С. Потоцькому, який у 1732 р. подарував її своєму небожеві Ф. С. Потоцькому лише за те, що він, повернувшись із Франції, прибув до нього не в модному французькому вбранні, а в старовинному польському. Умань знову стала центром величезних маєтків магната, який через деякий час був найменований воєводою і вважався одним із найбагатших людей не тільки в Польщі, а навіть і в Європі [106, арк. 20].

Місто Умань далеко поза його межами зажило слави осередку католицизму, з якого розходився навколо по селах Правобережжя національний і соціальний гніт. Потоцький дбав про покатоличення своїх підданих – кріпаків-українців. У фонді київського генерал-губернатора, що знаходиться в Центральному державному історичному архіві, Г. Ю. Храбан знайшов відомості про те, що в 1766 р. Ф. С. Потоцький дав гроші і землю в самій Умані для організації монастиря і школи при ньому, яка б сприяла поширенню католицизму. А для забезпечення їх коштами передав монастирю два села – Гереженівку і Малу Маньківку. 400 юнаків навчалися в уманській школі, сотні пропагандистів католицизму, озброєних різними науками, виходило з її стін [106, арк. 21].

Вивчаючи польські джерела та літературу, а також фонд Потоцьких за № 49, що міститься в Центральному державному історичному архіві, матеріали Державного історичного музею (Москва), Григорію Юхимовичу стало відомо, що в 1773 р. власником маєтків став син Салезія Станіслав Щенсний Потоцький, який, діставши непогану освіту, спирався на поради людей, що добре розуміли, якого напрямку повинно бути господарство графа за умов, коли вже в Речі Посполитій починали зароджуватися паростки капіталістичного виробництва. У маєтках Потоцького вирощували нові сорти пшениці, вівса, розводили кращі породи корів, породистих коней, тонкорунних овець. У Тульчині, де була резиденція магната, засновано декілька мануфактур – полотняну, суконну, зброї, шкіряну тощо. На Уманщині продовжували виробляти поташ і селітру. Із пасік Уманщини вивозили мед навіть купці з Росії. У парках і садах графа висаджували екзотичні дерева і кущі. Так, під час однієї подорожі до Італії в 1770-х роках Потоцький привіз звідти пагінці пірамідальної тополі і посадив їх у Тульчині. Звідти це дерево ще у XVIII ст. швидко розійшлося по Україні.

С. Потоцький переймався і розбудовою міста. У газетній статті «Уманська ратуша» Г. Ю. Храбан інформує читачів про будинок, що знаходиться на колгоспному ринку і відомий кожному уманчанину. Це один із трьох найстаріших будинків нинішнього міста, який вважається архітектурним пам'ятником. Збудовано його на початку 80-х років XVIII ст. за проектом архітектора Тепінгера. С. Потоцький домогся надання місту магдебурзького права. Однак насправді самоврядування Умань не мала, бо «магдебургія» була слухняним знаряддям у руках магната. Будівля призначалася для міського самоврядування. Магнат також домогся від польського уряду дозволу на проведення в місті 12 ярмарків на рік. Давалися різні пільги іноземним купцям, щоб привабити їх до Умані. У цій будівлі розміщувалися кілька десятків приміщень для крамниць, а також склад для товарів. На жаль, будинок не зберігся у своєму первісному архітектурному оформленні. Реконструйований він був у вересні 1861 року, але при цьому втратив свій первісний вигляд [354, с. 4].

Крім ратуші, були споруджені у 80-х роках XVIII ст. уніатський монастир-школа і синагога, а також збереглися чотири будови другого і третього десятиріччя XIX ст. Із названих архітектурних пам'яток у надто

загрозливому стані перебуває будинок Миколаївського собору. Церкву зведено у 1812 р. У цій однокупольній мурованій будові матеріалізувався мистецький талант народних умільців Уманщини. Церква частково втратила свій вигляд, бо з неї при вході знято надбудову для дзвіниці. Щоб припинити подальше руйнування цієї пам'ятки, потрібно негайно вжити заходів для її реставрації.

Близька до закінчення відбудова архітектурної пам'ятки – колишнього костюлу, збудованого в 1826 р. Тут було заплановано влаштувати картинну галерею, що і було здійснено.

Під час ювілейної сесії АН УРСР, яка відбулася в Умані з нагоди 200-річчя селянського антифеодального повстання 26 червня 1968 р., урочисто закладено камінь під пам'ятник М. Залізняку й І. Гонті [107, арк. 5]. Однак до сьогодні спорудження пам'ятника так і не здійснено.

Знайомлячи читачів зі спогадами Хржонцевського, дослідник Г. Ю. Храбан показує методи, якими користувався магнат, щоб міцніше прив'язати кріпаків до своїх маєтків. Було побудовано хати замість землянок, у яких жили майже всі селяни. Від кріпаків вимагалось, щоб вони щороку садили для себе певну кількість плодкових дерев і засаджували яри та інші непридатні землі тополями та вербами, щоб забезпечити певні потреби в деревині. Села Потоцького стали вигідно відрізнятися від сіл інших поміщиків. У С. Трембецького Г. Ю. Храбан знаходить відомості про заміну Потоцьким натуральної ренти на грошову.

Григорій Юхимович приходить до висновку, що власник Умані, здійснюючи всілякі вдосконалення свого господарства, залишався феодалом і не допускав найменшого втручання в його права над кріпаками, не визнавав ущемлення його прав урядом Польщі. Ось тому то, коли прогресивна верхівка Речі Посполитої на чолі з королем Станіславом Понятовським домоглася прийняття сеймом 3 травня 1791 р. нової конституції, яка клала край сваволі магнатів, що загрожувала самому існуванню польської держави, С. Потоцький очолив так звану Торговицьку конфедерацію, засновану ним у 1792 р. у спілці з деякими магнатами, що розв'язала громадянську війну проти короля і конституції.

На думку Г. Ю. Храбана, результатом Торговицької конфедерації, на який не сподівалися її організатори, був другий поділ Польщі в 1793 р., а за ним третій у 1795 р. Польща на довгий час припинила своє існування як самостійна держава [106, арк. 25].

Дослідивши історію Уманщини в останні роки правління Потоцьких, Г. Ю. Храбан використовує матеріали архівів, праці А. Скальковського «Хронологическое обозрение истории Новороссийского края за 1730 – 1833 гг.», «Господарство Київщини» видання 1926 р. та інші матеріали, історик при йшов до висновку, що у 1793 р. Уманщина разом зі значною частиною Правобережної України увійшла до складу Росії. Умань стала центром повіту Київської губернії. Посилаючись на «Статистическое описание Киевской губернии» І. Фундуклея, видане у 1852 р., дослідник писав, що в кінці XVIII ст. це було невеличке місто, яке нараховувало 1354 жителів, і до цієї кількості

не відносилися кріпаки, які жили на передмісті й обслуговували фільварок Потоцького, а також кріпаки в міського населення, з якими населення міста нараховувало понад три тисячі чоловік. У місті було немало ремісників, які використовували найману працю [106, арк. 26].

Цікавими для нас є і відомості, виявлені Г. Ю. Храбаном у фонді Потоцьких про заклади, які існували в Умані наприкінці XVIII ст. Серед них автор називає три церкви, два костьоли, біля ста крамниць, п'ять шинків на передмістях, лазарет, аптека, василіанське училище, графський фільварок на Осташівці, чотири водяні млини, броварня, цегельня.

Наводить дослідник і працю П. Сумарокова «Путешествие по всему Крыму и Бессарабии», видану в 1800 році, де автор стверджує, що Умань своїм виглядом перевершує більшу частину малих міст.

Після смерті С. Потоцького у 1805 р. маєтки магната були поділені між його синами. Умань і частина Уманщини перейшла в руки Софії. Для дослідження цього періоду в історії Уманщини Г. Ю. Храбан звертається до фонду військових поселень Київської і Подільської губерній, до спогадів поета князя І. Долгорукого «Славны бубны за горами или Мое путешествие кое-куда 1810 года», виданих у 1870 р. А з праці В. Ганцова-Берникова «Крестьянские волнения 1826 г.», яку Григорій Юхимович знайшов у збірнику «Тайные общества России в начале XIX века», дослідник зробив висновки, що ніде заворушення селян не мали такого впертого характеру і не набували такого широкого розмаху, як на Уманщині [106, арк. 27, 30].

У дослідженні Г. Ю. Храбан подає відомості про соціальний склад населення Умані в першій чверті XIX ст. У місті також працювали два заводи – пивоварний і медоварний, три млини, три церкви, костюл, василіанський монастир і три синагоги, театр, збудований О. Потоцьким. Медицина Уманщини була представлена 5 лікарями, військовим лазаретом, шпиталем, 2 аптеками й обслуговувала 5 містечок і 151 село повіту. Серед навчальних закладів дослідник називав середню школу для шляхетської молоді при василіанському монастирі, повітову школу для дітей духовенства і два пансіонати для дворянських дівчат та зазначив кількість учнів, що в них навчалися, але при цьому відзначив, що ніяких навчальних закладів для дітей трудящого населення в Умані не існувало.

Із фонду Києво-Подільського військового поселення Г. Ю. Храбан узяв відомості про те, що в місті щороку в червні відбувався двотижневий ярмарок, на який навіть приїздили купці з Башкирії. Оскільки Умань лежала на поштовому тракті з Києва через Звенигородку на Вінницю, то мала поштову станцію [106, арк. 32].

Не обминули наш край і події Вітчизняної війни 1812 р. У збірнику документів «Український народ у Вітчизняній війні 1812 р.», виданому у 1948 р., Г. Ю. Храбан знаходить відомості про створення населенням Уманського козачого полку, яке сподівалося на повернення козаччини. Полк відзначився в боротьбі з військами Наполеона. І це ще одна сторінка про історію нашого краю, досліджена краєзнавцем.

Окремими дослідженнями у фонді Г. Ю. Храбана представлено сторінки з історії краю періоду декабризму. Дослідник з'ясував, що в Умані з 1819 р. перебував один із керівників кам'янської управи декабристів князь С. Г. Волконський. Тут збиралися на наради керівники Південного товариства П. Пестель, В. Давидов та інші.

Неспокій на Уманщині відновився у 1830 – 1831 рр. під час польського національно-визвольного повстання. За участь у ньому власника Уманщини Олександра Потоцького всі його маєтки було конфісковано до казни. У друкованих виданнях XIX – XX ст., а за ними і в радянських повторювалися деякі неправильні дати з історії Умані. Так, навіть у 44-му томі другого видання Великої радянської енциклопедії Г. Ю. Храбан знайшов помилкове твердження, що Умань конфісковано в Потоцького в 1834 році [278, с. 4]. Щоб уникнути непорозумінь і суперечностей про точну дату конфіскації маєтків, які існували в літературі, Григорій Юхимович звертається до архівних першоджерел. Завдяки їм дослідник встановив, що Умань і маєтки О. Потоцького міністерством фінансів були секвестровані ще 26 липня 1831 р., конфісковані 26 жовтня 1832 р. і перебували у віданні Київської казенної палати. За указом царя від 4 квітня 1836 р. були передані у відання військового міністерства. В Умані була організована Головна господарська контора, яка відала всіма конфіскованими маєтками в Київській і Подільській губернії. З початку 1838 р. на території конфіскованих маєтків було утворено військове поселення Київської і Подільської губерній [106, арк. 33].

У статті «До питання про військові поселення на Уманщині в світлі нових матеріалів» Г. Ю. Храбан визнає, що у збірнику «Умань», виданому в 1957 році, початок існування військових поселень на Уманщині відноситься до 1839 р., а кінець – до 1860 р., але ці дати не є точно документованими. У книзі Л. Похилевича «Сказание о населенных местностях Киевской губернии», виданій в 1864 році, сказано, що «Уманський ключ» було передано у відання казни 1834 року. Дослідник визнав, що це не є доказом того, що військові поселення тут цього року організовані, проте матеріал наштовхнув краєзнавця на потребу знайти точну дату початку заснування військового поселення. Т. Темері, який жив тоді в Умані, зазначив початком цих поселень 1836 р. Г. Ю. Храбан вважає цю дату не зовсім імовірною, як і дату кінця поселень на Уманщині.

До подальших пошуків надихнула дослідника архівна справа, яка була знайдена в 1957 році при ремонті будинку Бабанського райкому КПУ. Це був колишній будинок Бабанського волосного управління. Знайдена справа волосної управи за 1859 – 1862 рр. допомогла точно встановити дату ліквідації військових поселень на Уманщині [113, арк. 10].

Дослідивши історію військових поселень, Г. Ю. Храбан докладно описав становище населення краю в цей період, долю окремих населених пунктів, стан господарства. Г. Ю. Храбана цікавив і економічний розвиток Уманщини в другій половині XIX ст., особливості проведення аграрної реформи та реакція населення на її недоліки [106, арк. 34 – 38].

Важливим напрямком досліджень Г. Ю. Храбана були революційні події. Як і вся Україна, територія Уманщини зазнала всіх перепитів історії ХХ століття. Його початок у царській Росії ознаменувався революційним піднесенням. Не обминули ці події і Уманщину. Аналізуючи ситуацію напередодні революції, Г. Ю. Храбан констатує злиденне життя трудового населення, 18-годинний робочий день, широке використання праці підлітків та мізерну платню. Ці та інші причини зумовили заснування в Умані гуртка РСДРП, страйк робітників, який став ланкою загального страйку на півдні Росії. На підставі виявленої Григорієм Юхимовичем справи в Центральному державному історичному архіві УРСР (Київ) було вперше доведено, що в Умані в 1903 р. діяла підпільна друкарня газети «Искра». Для встановлення історичної істини краєзнавцем було досліджено архівні матеріали, зібрано розповіді старожилів Умані – свідків тих подій, проведено величезну пошукову роботу, яка дала свій результат. За клопотанням дослідника 5 травня 1962 р. було встановлено меморіальну дошку біля будинку, де друкувалася газета «Искра», а 12 квітня 1967 р. виконком міської ради ухвалив рішення про перейменування вулиці, на якій діяла підпільна друкарня, у вулицю «Ленінської «Искры». Через три роки в цьому будинкові було відкрито музей. Про таку пошукову і громадську діяльність уманського краєзнавця у 1971 р. писали газети «Правда» та «Радянська освіта» [386, с. 3].

Інтерес до відкриття Григорія Юхимовича привів до Умані і Володимира Яворівського, який після зустрічі з краєзнавцем написав статтю у журналі «Вітчизна». З вуст Г. Ю. Храбана письменник дізнається про історію міста того періоду, особливості конспірації групи, що друкувала газету та долю її учасників [399, с. 154 – 159].

Проблеми аграрної історії кінця ХІХ – початку ХХ ст. давно стали об'єктом наукових студій. Разом із тим існує певне коло ще не досліджених питань. Одним із них є земельна політика царського уряду в Україні як реакція на революційні події 1905 – 1907 рр. Протягом усього століття дослідники зверталися до розгляду окремих питань теми. Не залишилася поза увагою ця тема й у Григорія Юхимовича Храбана.

У дослідженнях з теми революційних подій 1905 – 1907 рр. та впровадження столипінської аграрної реформи Г. Ю. Храбан зосередив увагу на регіональній історії, а також на деяких аспектах соціально-економічного розвитку краю, на особливостях впровадження згаданої реформи на Уманщині та реакції селянства.

Краєзнавець багато працював із документами Центрального державного історичного архіву України (Київ), зокрема з фондами 274 і 442, а також використовував фонди Державного архіву Черкаської області, матеріали Уманського краєзнавчого музею. Результати цієї копіткої роботи було опубліковано в періодичній пресі, у фахових виданнях, частина в рукописному вигляді відкладалася в особовому фондї, що зберігається в Державному архіві області.

Завдяки дослідницькій діяльності Григорія Юхимовича Храбана в науковий обіг уперше було введено документи, що розкривають особливості

впровадження століпінської аграрної реформи в окремо взятому регіоні, висвітлюють проблеми аграрної історії України початку ХХ ст.

Перша світова війна на деякий час загальмувала розвиток революційного руху. Звертаючись до документів, літератури та періодичних видань, Г. Ю.

Храбан констатує бідуювання населення Уманщини в роки війни, що викликали заворушення робітників і виступи селян [106, арк. 61].

Відзначимо, що для історичних нарисів Г. Ю. Храбана притаманні недоліки, характерні для всіх історичних праць, підготовлених у період комуністичної доби, коли замовчувалися негативні явища радянського способу життя, акцентувалася увага на здобутках, і взагалі весь історичний процес викладався у наперед визначених і стандартних схемах.

У краєзнавчих дослідженнях Г. Ю. Храбана нами не виявлено висвітлення автором подій Української революції, діяльності націоналістичного підпілля періоду Великої Вітчизняної війни, не дано оцінки цим подіям навіть із позиції комуністичної ідеології. Г. Ю. Храбан свідомо обходив теми, що стосувалися національного руху в Україні. Певно, негативно, в дусі комуністичної ідеології їх висвітлювати він не бажав, а сказати правду про них боявся, бо двічі за це страждав.

Важливим вважав Г. Ю. Храбан переосмислення з сучасних позицій ролі особистості в історії, її діяльності як складової національного прогресу.

Звернення дослідника до теми «Шевченко і Умань» пояснює важливість проблеми всебічного вивчення й об'єктивного сприйняття життя і творчої діяльності одного з видатних представників класичної доби українського національно-культурного відродження другої половини ХІХ століття – Тараса Григоровича Шевченка, життєвий шлях якого складає цілу епоху в інтелектуальному, національно-культурному розвитку України. Його різнопрофільна діяльність, багатогранний талант, активна громадянська позиція дозволили Григорію Юхимовичу стверджувати про новаторські риси творчості митця та подвижництво на теренах української культури другої половини ХІХ століття, через призму яких він поринає до глибин української історії. Дослідник Г. Ю. Храбан мав власну оцінку творчого доробку великого Кобзаря. У добу національно-культурного відродження, в час пошуку національного ідеалу, творення національного романтико-героїчного міфу Т. Шевченко виступив талановитим популяризатором вітчизняної історії. В особі Т. Г. Шевченка Григорій Юхимович знайшов поєднання майстерності поета-художника, який яскраво змальовував минуле, і властивості історика-дослідника, який надзвичайно шанобливо ставився до адекватного відображення в художньому творі подій історії, прагнув досягти при цьому максимальної точності й виразності. Тарас Шевченко як історик-дослідник звертався до чи не найскладніших періодів вітчизняної історії, приділяв увагу як масштабним епохальним подіям, так і конкретним фактам та ситуаціям, розуміючи їх високу значущість у долі українського народу. Це дало право Григорію Юхимовичу говорити про Т. Г. Шевченка не тільки як про талановитого письменника, популяризатора історії України, а й про Шевченка-дослідника, про його історичні погляди.

Г. Ю. Храбаном було досліджено матеріали, що характеризують творчу лабораторію поета в час написання історичних поеми «Гайдамаки». Аналіз цих джерел дає можливість глибоко дослідити історичні погляди Т. Г.

Шевченка і стверджувати, що поет, пишучи твори на історичну тематику, виявив себе дослідником та популяризатором історії, подавши виклад історії України другої половини XVIII століття для широкого читацького загалу. Дослідження літературної спадщини Т. Шевченка Григорієм Юхимовичем зроблено з позиції достовірності зображення історичних подій на основі порівняння та аналізу тексту твору з вітчизняними та зарубіжними історичними джерелами та літературою, що характеризують період народно-визвольного повстання.

Комплексне дослідження історичної основи поеми Т. Г. Шевченка «Гайдамаки» дало змогу Г. Ю. Храбану простежити еволюцію історичних поглядів поета, що здійснено на основі аналізу літературної спадщини письменника, життєвого шляху, світогляду, культурно-мистецького оточення. Для цього істориком використано праці, що характеризують літературну творчість поета, висвітлюють його життєвий шлях.

Цікавлячись життям Т. Г. Шевченка, дослідник з'ясував, що існує розбіжність у відомостях, у який монастир ходив малолітній Шевченко і де довідався про Коліївщину, розповіді, про яку так збентежили уяву поета, а пізніше спонукали до написання поеми «Гайдамаки». У статті «В Лебедині 1822 р. побував Т. Шевченко» історик дослідив дві поширені в літературі XIX століття версії: Мотронинський і Лебединський монастир. Подальші докладні розвідки привели нашого дослідника до висновку, що ще будучи 9річним хлопчиком Тарас супроводжував сестру на прощу до Лебединського монастиря і там від ченців почув криваву повість про те, як гайдамаки покарали своїх гнобителів. За свідченням самого поета, тоді в його думці зародилася ідея майбутньої поеми «Гайдамаки». Мотронинський був тільки чоловічим монастирем, і сестра Т. Шевченка не могла туди піти. Саме в Лебедині зародилася ідея поеми «Гайдамаки» [92, арк. 41 – 49].

Тема «Шевченко і Умань» розкривається численними дослідженнями краєзнавця, виписками з архівних документів та опублікованої літератури і газетних статей. Зроблено багато виписок із журналів і книг про перебування Т. Г. Шевченка в Умані. Дослідник, зокрема, припускав, що вперше Кобзар побував в Умані, коли в дитинстві чумакував разом із батьком [90, арк. 2].

Г. Ю. Храбаном було досліджено, що Тарас Шевченко був і в Тальному. У ті часи це було містечко Київської губернії, його назва не змінювалася. Тут малолітній Тарас побував під час поїздки з батьком до Умані. Проїжджав поет і через це містечко, коли у вересні 1843 р. з Кирилівки навідувався до Умані. Тальне Т. Шевченко згадує в повісті «Прогулка с удовольствием и не без морали» [93, арк. 1].

Як відомо, після закінчення Петербурзької Академії мистецтв Т. Г. Шевченко навесні 1845 р. вдруге повернувся в Україну. Ставши співробітником Київської Археографічної Комісії, Тарас Григорович багато подорожував Україною, збирав фольклорні та етнографічні матеріали та

змальовував історичні та архітектурні пам'ятники. Саме в цей час, на думку Г. Храбана, Т. Г. Шевченко побував і в Умані. Після цього він написав поему «Холодний Яр». Де саме зупинявся Тарас Григорович в Умані, наразі не відомо, але те, що він побував у «Софіївці», зрозуміло з повісті «Княгиня», написаній у 1853 р.: «Бачив я на своїм віку таки путящих садів, – як наприклад Гуманський, чи Петергофський...». Образ Умані як символ народної боротьби не раз виникав потім в уяві поета-борця. Отож і не випадкова його згадка про Умань у повісті «Прогулянка з приємністю і не без моралі», написаній в 1858 р. незадовго до смерті поета: «Мені здавалося, що я бачу на безкрайньому обрії і Звенигородку, і Тальне, і навіть саму Умань...» [90, арк. 14].

Проаналізувавши поему Т. Г. Шевченка «Гайдамаки», Г. Ю. Храбан прийшов до висновку, що при написанні свого твору поет використовував справжні історичні факти, але досить багато подій запозичено автором поеми із твору польського письменника М. Чайковського «Вернигора», які не відповідають історичній дійсності. У листі до головного редактора газети «Шполянські вісті» історик писав: «Мені довелося багато років приділити дослідженню історії селянського повстання 1768 – 1769 рр. Вивчаючи багато архівних першоджерел і літератури, а серед неї й такої, яку мало хто з Шевченкознавців опрацьовував. Серед цієї літератури я опрацьовував твір польського письменника М. Чайковського «Вернигора». Роман виданий польською мовою в Парижі 1838 р., охоплює події 1768 р. Шевченко читав цей твір на початку 1840 р. Дав йому цей роман поміщик П. І. Мартос, портрет якого малював Т. Г. Шевченко у 1839 р. До речі, і першого Кобзаря видано його коштом. Спогади Мартоса є в збірнику «Спогади про Тараса Шевченка» (1982) [92, арк. 48].

Задля встановлення істини Григорій Юхимович працював з архівними джерелами, досліджував матеріали в рукописному відділі Наукової бібліотеки АН УРСР і в фонді Оссолінських. У статті «Історична основа поеми Т. Г. Шевченка «Гайдамаки», написаній для «Українського історичного журналу», Григорій Юхимович наголошував, що уявлення про повстання 1768 р. на Правобережній Україні в багатьох склалися за поемою. Таким джерелом поема стала, мабуть, зразу ж, бо до 1841 р., як пише Г. Ю. Храбан зі слів М. Максимовича, коли вона побачила світ російською, а тим більше українською мовою, не було про описувані в ній події жодної історичної праці. «Та все ж «Гайдамаки» не історична розвідка, а поетичний твір, в основу якого, за словами самого автора, покладено розповіді рідного діда та старих людей», – пише Г. Ю. Храбан. Уманський краєзнавець познайомився і з думками В.

Антоновича, написаними ним ще в 1881 р., де автор зазначає, що описувані в поемі події розтягнуті на цілий рік, хоча насправді вони тривали не більше двох місяців; не так сталася смерть титаря і Гонти не вбивав своїх дітей. Дослідивши архівні матеріали, Г. Ю. Храбан погоджується з висловлюванням П. Куліша у «Крашанці», що освячення ножів і «Золота грамота» є не що інше, як вигадки. Також дослідник встановив, що і В. Доманицький до помилок Т. Шевченка відніс зарахування до керівників Барської конфедерації

Паца, перебування І. Гонти із Залізняком у Лисянці і наведення в тексті поеми слів із польського гімну «Єще Польска не згінела», створеного після 1768 р. [88, арк. 38].

Конкретна історія повстання 1768 р. розроблена не достатньо, вважав Г. Ю. Храбан. Тому не в усьому, що критики відносять до помилок, поет насправді помилявся. Дослідник відзначав, що Т. Г. Шевченко підійшов до змісту поеми, як це робиться в науковому дослідженні, автор намагався, щоб його поетичний твір не розходився з історичною дійсністю.

Крім того, Г. Ю. Храбан цікавився думкою критиків, а особливо звертав увагу на роботу І. Шпитковського «Гайдамаки» Т. Шевченка як пам'ятка «Коліївщини», видану в 1915 році.

До появи «Гайдамаків» уже були надруковані художні твори деяких польських письменників, що належали до так званої «Української школи» (С. Гоцинського «Канівський замок», Сімінського «Село Серби», М. Грабовського «Коліївщина і степи»). Категорично заперечувати, що Т. Г. Шевченко не читав їх або не чув про них, немає потреби. У поемі не видно їх впливу. На думку Г. Ю. Храбана, зміст тих творів далекий від дійсності, і автору «Гайдамаків», якщо і доводилося їх читати, не міг цього не відчувати, а тому і не відніс до історичних джерел, якими вони і справді не можуть бути [88, арк. 5].

Продовжуючи досліджувати історичну основу поеми, Г. Ю. Храбан прийшов до висновку, що Т. Г. Шевченко не користувався і працями М.

Максимовича, М. Маркевича про повстання 1768 року, тому що ці історики помилково вказують дату початку повстання, захоплення Умані та ліквідації табору Залізняка. Це дослідник доводить на основі архівних матеріалів.

На думку дослідника, все запозичене Т. Шевченком із «Вернигори», чого не почув він від свого діда та старих людей, було Чайковським та шляхтою взагалі вигадане, і саме це внесло в поему помилки. Григорій Юхимович припускав, що їх не було б зовсім, якби Тарас Григорович йшов тільки за розповідями.

І Т. Шевченко, і дослідник І. Шпитковський, якому, за твердженням Григорія Юхимовича, ми повинні завдячувати за його плідну роботу в розробці низки питань з історії повстання, повірили у велику ерудицію М. Чайковського з історії Польщі, Запорожжя, знання багатьох документів, очевидців. Витвором буйної фантазії М. Чайковського називав Г. Храбан геть усі історичні факти, що наводить автор їх у «Вернигорі»: заперечує перебування Браницького в Білій Церкві у 1768 році, який нібито очолював королівські війська проти Барських конфедератів і там намовив Швачку організувати різню шляхти. Відкидає Г. Ю. Храбан і факт Губницької битви (за Г. Храбаном, біля сучасного Гайсина на Вінниччині), під час якої нібито загинув М. Залізняк. Посилаючись на архівні матеріали, на спогади П.

Младановича та В. Кребс, історик стверджує, що повстанці в Умані стояли понад два тижні, а не один день, як пише М. Чайковський. Не знає історія 1768 року ніякої Губницької битви і не там загинув М. Залізняк.

Початок повстання М. Чайковський відніс на 1 серпня (ст. ст.); Бар російські війська взяли 9 червня (ст. ст.). Дослідник задався питанням: як же Губницька битва і смерть М. Залізняка могли статися майже за два місяці до розпочатого Залізняком повстання? [88, арк. 12 – 13].

Відкинув Г. Храбан і твердження М. Чайковського про те, що М. Залізняка, послухавши віщуна Вернигору, який обдурив ватажка, навіть не побував у Корсуні, а попрямував на Смілу. Посилаючись на «Коденську книгу судових справ», видану в 1931 році, дослідник зазначав, що насправді населення зустрічало Залізняка на околицях Корсуня з хлібом-сіллю. Відкинувши ще ряд неправдивих фактів, висвітлених автором у «Вернигорі», Храбан писав, що вся ця повість з початку і до кінця суцільна вигадка разом з усіма «автентичними державними» документами і «свідченнями» очевидців [88, арк. 15].

Повертаючись до поеми Т. Шевченка «Гайдамаки», історик вказував, що слідом за М. Чайковським початок шляху повстанців автор відносить до Чигирина, а не до Мотронинського монастиря, як це було насправді. «Навіть сам Шевченко, – пише Г. Храбан, – коли прочитав «Історію Малороссии» М. Маркевича, що вийшла у 1842 році і, побувавши в 1845 році в рідних місцях, в написаному тоді ж «Холодному Яру» сказав, що біля «... монастиря Мотронинського... в яру колись гайдамаки табором стояли». Тому, коментуючи твердження, дані В. А. Голобуцьким у роботі «Максим Железняк», виданій у Москві у 1960 році, та «Історію Української РСР», видану в 1967 році, Г. Храбан указує, що чийось недоглядом можна пояснити те, що й досі на картах маршрут Залізняка починається з Чигирина [88, арк. 14].

Підводячи підсумки свого дослідження, Григорій Юхимович відзначав, що поема «Гайдамаки» всім своїм змістом була на рівні тогочасної історичної науки, а своєю оцінкою повстання і повстанців вона, відбиваючи погляди народу, стояла вище буржуазно-дворянської історіографії. Поема являє собою не тільки пізнавальний твір, вона кликала народ розковуватися з неволі.

У неопублікованій статті «Про виправлення Т. Шевченка в поемі «Гайдамаки» після 1841 р.» дослідник відзначав, що Т. Шевченко намагався наблизити події поеми до історичної правди, робив спроби посилити зміст та вдосконалити текст, здійснити перегляд географії подій, прагнув домогтися більшої інтонаційної виразності. Зайвими стали «Передмова» та «Приписи», тому що після виходу у світ поеми з'явилася нова література [88, арк. 64].

У статті «Т. Шевченко – перший співець Умані» Г. Ю. Храбан стверджував, що ми можемо з усією певністю назвати Т. Г. Шевченка першим популяризатором Умані. Про Умань писалося ще до Тараса Григоровича. Проте все написане відносилось не до самого міста, а до «Софіївки»; Умань згадувалася лише побіжно в примітках. Усе це було написано польською або французькою мовами, навіть російською мовою дослідник називає лише одну статтю, що була надрукована у 1810 році в журналі «Весник Европы» (вміщено там було статтю «Софиевка» І. М. Долгорукого). А ось коли про Умань заговорив Т. Г. Шевченко у своїй поемі

«Гайдамаки», яку вперше було видано у 1841 р., вогненні слова поета пішли в народ, і Умань стала широко відомою [90, арк. 10].

Кривава боротьба, що завершилася в Умані величезною трагедією, спонукала поета задуматися над причинами цього лиха. Подібні думки непокоїли в ХІХ ст. і польських революціонерів, які для своєї групи вибрали назву «Громада Умань» [90, арк. 14].

Завдяки дослідженню Г. Ю. Храбаном фондів у Київському обласному державному архіві про перейменування вулиць у місті Умані стало відомо про той факт, що ще в 1902 році Уманська міська дума, зважаючи на домагання громадськості міста, ухвалила рішення про перейменування вулиці Стара на вулицю Шевченка. Але лише на початку 1916 року рішення думи було виконано. Дослідник припускав, що вулиця в Умані, названа на честь Т. Шевченка, була першою в Україні.

У березні 1920 р. уманський повітовий відділ народної освіти до 106-ї річниці з дня народження Т. Шевченка видав невеличку книжечку на 46 сторінок під назвою «Т. Шевченко. Збірник творів». Окрім вибраних творів, у ній подавалася коротка біографія поета та пояснення. За твердженням члена-кореспондента АН УРСР Є. П. Кирилюка (1968), уманська збірка була однією з перших радянських видань творів Т. Г. Шевченка [90, арк. 9 – 10].

Творча спадщина Т. Г. Шевченка – геніального українського народного поета, художника, мислителя, революційного демократа – увійшла до скарбниці найцінніших надбань світової культури. «Шевченківський словник», створений упродовж 1976 – 1977 рр., є своєрідним підсумком розвитку шевченкознавства. Він містить багатосторонні відомості про життя, творчість і революційну діяльність Великого Кобзаря, висвітлює широке коло питань і явищ, що стосуються відображення його життя в літературі та мистецтві, місць, пов'язаних із життям і творчістю поета, а також ушанування й увічнення його пам'яті [360, С. 318]. Науково-редакційну підготовку видання здійснили Головна редакція Української радянської енциклопедії та Інститут літератури імені Т. Г. Шевченка АН УРСР. Це універсальне довідкове видання є спільною працею великого колективу – майже 500 авторів. Беззаперечний авторитет краєзнавця забезпечує Григорію Юхимовичу участь у роботі видання «Шевченківського словника». Його перу належать статті до цього двотомника [189, арк. 8, 28].

Г. Ю. Храбан виявляв особливий інтерес до життєвого шляху і творчої спадщини видатного сина українського народу. Істориком було здійснено глибоке дослідження окремих сторінок біографії і доробку Кобзаря. Краєзнавець доклав чимало особистих зусиль для осмислення і популяризації унікальної за своїм змістом спадщини поета, сприяв закладенню наукових основ шевченкознавства. Дослідження творчості Т. Г. Шевченка, опрацювання на сучасному науковому рівні результатів багаторічного пошуку має виняткове як наукове, так і практичне значення. У своєму кінцевому результаті воно відкриває можливість відтворення маловідомих сторінок життя і творчої діяльності Тараса Григоровича Шевченка.

Окрему групу документів в особовому фонді краєзнавця Г. Ю. Храбана становлять матеріали з історії дендрологічного парку «Софіївка». В Україні є чимало прекрасних парків, більших за розмірами і багатших видовими об'єктами, але «Софіївка» все ж має такі свої особливості, що виділяють її зпоміж інших визначних садів нашої країни. Національний дендрологічний парк «Софіївка» НАН України є шедевром і зразком світового садово-паркового мистецтва кінця XVIII – початку XIX ст. Сучасна «Софіївка» поєднує в собі насамперед функції «Історичного саду», музею садово-паркового мистецтва. Певно, не даремно сьогодні уманський парк входить до переліку семи чудес України. Історія його народження була колом інтересів багатьох дослідників, як вітчизняних, так і зарубіжних. Як справжнього краєзнавця, історія створення та розвитку парку цікавила і Григорія Юхимовича Храбана. Досліджуючи тему будівництва парку як витвору мистецтва людей, Г. Ю. Храбан працював у багатьох державних архівних установах, бібліотеках, музеях.

Доцільність історіографічного дослідження Г. Ю. Храбаном будівництва та розвитку парку «Софіївка» зумовлена низкою обставин. По-перше, в останні десятиліття XX століття історія регіонів загалом та історія Уманщини зокрема стає темою доволі широкого й часто емоційного обговорення не лише в історичній науковій літературі, але й у багатьох популярних книжках, що претендують на науковість, на сторінках періодичної преси, телебачення, радіо. По-друге, в ході докладного дослідження окресленої теми Г. Ю.

Храбан виявив велику кількість неточностей, речей надуманих і часто не підтверджених джерелами.

У зарубіжних виданнях та виданнях на пострадянському просторі про історію польської присутності на теренах України, історію Уманщини та про загальноновизнаний ще з часів свого створення шедевр садово-паркового мистецтва «Софіївку», який незабаром називатиметься «Чудом України», більше як за 200 років існування написано дуже багато.

Публікації, присвячені цій темі, відрізнялися ступенем науковості й достовірності, політичною за ангажованістю. Чимало авторів використовують окремі факти з історії Уманщини для підтвердження своїх псевдонаукових інсинуацій. Зорієнтуватися в цьому розмаїтті було досить складно. Отже, дослідження історіографії зазначеної проблеми набувало для історика Г. Ю. Храбана все більшої актуальності.

Специфіка предмета дослідження значною мірою визначає своєрідність джерельної бази, яку складає комплекс опублікованих праць, у яких містяться відомості з того чи того аспекту обраної теми. Основу джерельної бази досліджень Г. Ю. Храбана становлять праці, в яких проведено наукове вивчення та реконструкція історії створення парку на Уманщині та простежується його розвиток. У дослідженнях використано два класифікаційних критерії: видовий (формально-функціональний) та за принципом походження.

Користуючись виробленим у джерелознавстві видовим принципом класифікації історіографічних джерел, автор виокремлює такі їх види: а)

узагальнюючі історичні праці; б) монографії; в) джерельні публікації, оскільки вони відбивають рівень розвитку історичної науки; г) наукові статті; г) науково-популярні праці; д) публіцистичні замітки; е) критико-бібліографічна література; є) довідкові видання.

За критерієм походження джерела та літературу, використані дослідником у своїх роботах, можна розділити на наукові тексти, що були вироблені: а) в дореволюційній російській історіографії; б) в західній історіографії; в) радянській історичній науці.

Підкреслимо, що обрана Г. Ю. Храбаном постановка проблеми (обробити та проаналізувати всю наявну літературу з усього спектру питань історії парку «Софіївка») вимагала вивчення величезної кількості різноманітних студій, присвячених цій проблематиці.

Наукові розвідки Г. Ю. Храбана є першим спеціальним і водночас комплексним дослідженням, у якому здійснено спробу порівняльного аналізу надбань вітчизняної та зарубіжної історіографії в дослідженні історії уманського парку. Дослідником проаналізовано та систематизовано існуючу літературу з означеної проблеми. З'ясовано, що більшість праць, присвячених історії будівництва та розвитку «Софіївки», не мають історіографічного огляду, утруднюючи, таким чином, науковий пошук та створюючи перешкоди для подальших досліджень.

В особовому архівному фонді уманського дослідника надзвичайно цікавим матеріалом є «Огляд архівних першоджерел і основної літератури з історії «Софіївки» (1773 – 1984 рр.)» з авторською правкою у двох машинописних варіантах [70]. При аналізі джерельної бази Григорій Юхимович зробив спробу провести аналітичну (зовнішню та внутрішню) критику більшості джерел, використаних при написанні своїх досліджень, та перейти до етапу синтетичної критики комплексу джерел відповідного історіографічного періоду.

Відшукавши в Центральному державному історичному архіві УРСР запис у метричній книзі Подольської духовної консисторії, він документально зміг довести, що в 1798 р. граф Станіслав Щенсний Потоцький та Софія Вітте, уроджена Челиче-да-Мауорокордато, взяли шлюб. Ця знахідка дала змогу підтвердити біографічні дані про ім'я, походження та сімейний стан Софії та Станіслава Потоцьких, хоч сам Г. Ю. Храбан не зовсім погоджується з дівочим ім'ям Софії [76].

Оглядаючи архівні першоджерела й основну літературу з історії «Софіївки», написану за весь період її існування, Григорій Юхимович прийшов до висновку, що в перші роки про «Софіївку» писали очевидці, захоплені її красою. До 1813 р. частина відвідувачів мали змогу поспілкуватися навіть із першим зодчим парку Л. Метцелем (1764 – 1848), життєвий шлях якого було докладно досліджено Г. Ю. Храбаном [285, с. 4].

У другій половині минулого століття про «Царицин сад», так «Софіївку» стали називати з 1836 року (хоча її попередню назву не забували), з кожним роком на різних мовах, головним чином на російській і польській, зростав потік нарисів, статей, заміток і спогадів у журналах, газетах, збірниках,

енциклопедіях і географічних словниках. Автори запозичували один в одного відомості, особливо про початковий період її будівництва, про час її конфіскації у О. Потоцького і передання у відання Київської казенної палати, у 1836 р. – управлінню військових поселень. Зодчий Метцель із талановитого польського інженера перетворився в бельгійця й управляючого незчисленними багатствами Потоцького [60, арк. 104 – 107].

В історіографічних дослідженнях Григорій Юхимович дуже обережно і виважено підходив до джерел і літератури, паралельно шукав підтвердження в інших документах. У 1895 р. вийшов у світ докладний «Історичний нарис Умані і Царициного саду (Софіївки)» В. Іващенко. У цій роботі Г. Ю. Храбан виявляє ряд суттєвих помилок. Усі вони заперечуються спогадами очевидців будівництва парку й архівними документами [70, арк. 26].

Дослідник відзначав, що під кінець XIX і з початку XX століття згадка про архітектора Зарембу була підхоплена авторами нарисів про Умань і парк у різних довідниках, адресних календарях, які видавалися власниками уманських типографій. Для їх видання вимагався лише дозвіл місцевої поліції.

У 20 – 30-х роках XX ст. і після війни не тільки в художній, популярній, але навіть і в науковій літературі кріпак Заремба, імені якого не називали, без усякої спроби якого-небудь підтвердження, голослівно був перетворений на геніального будівничого шедевр паркобудування в Умані.

Дослідник документально довів, що ідею будівництва парку в стилі античної міфології підказала Потоцькому Софія. Потоцький із Метцелем вирішили побудувати парк в Умані. Парк було названо «Софіївкою» ще до початку будівництва у 1796 р. Цей рік указано в переписці міністерства фінансів із київським генерал-губернатором.

Г. Ю. Храбан відкинув архівний документ і твердження, що побутували в літературі, ніби Потоцький вирішив будувати парк таємно від Софії. Софія нікуди не від'їздила з Умані, а навпаки, навіть давала архітекторові свої пропозиції щодо будівництва. У листах до Потоцького Метцель писав 30 травня 1801 р., що не закінчені ще роботи по будівництву греблі Верхнього ставу. Адже лише при повністю заповненій водній системі парку його можна було урочисто відкрити [67, арк. 20].

Першим, до того ж високохудожнім описом парку, свого роду путівником була поема «Софіївка» Станіслава Трембецького, класика польської літератури. На початку XIX ст. Трембецький жив при дворі останнього польського короля до його смерті в Петербурзі, поселився в Гранові (нині Гайсинського району Вінницької області). З 1802 р. поет прожив до своєї смерті в Тульчині, резиденції графа Станіслава (Щенсного) Потоцького. Г. Храбан припускав, що Трембецький був присутнім на урочистому відкритті парку в 1802 р. У цьому ж або наступному році Трембецький закінчив поему «Софіївка». Хоча цей твір було опубліковано лише в 1806 р., але в рукописі була розповсюджена в декількох списках. Перший із них було, безперечно, вручено магнатові Потоцькому, але цей список до сьогодні не знайдено. Один екземпляр, переписаний самим поетом,

було вручено сину магната Ярославу. У ньому на 22 вірші більше в порівнянні з відомою публікацією поеми. Уперше список Ярослава Потоцького було знайдено в 1914 р.

Поема Трембецького польською мовою переписувалася багато разів. До видання 1822 р. «Вступ» і «Примітки» написав видатний польський поет і громадський діяч Адам Міцкевич. Г. Ю. Храбан вважав, що поема стала зразком путівника по «Софіївці» [70, арк. 12].

Дослідник відзначав, що в Росії про уманський парк було опубліковано вірш ще в 1804 р. у журналі «Новини російської літератури». Автор залишився під псевдонімом «Даша». Його опис Уманського саду складається із 68 віршів [70, арк. 15].

У Тульчині в 1811 р. побував письменник граф Огюст де Легард де Шамбонас (1783 – 1853), член Неаполітанської академії. Софія показала йому Уманський сад. Захопленню не було меж. Графиня запропонувала йому перекласти поему С. Трембецького на французьку мову [70, арк. 20].

Г. Ю. Храбану потрапила до рук книга князя І. М. Долгорукого «Славны бубни за горами или Мое путешествие кое-куда» 1810 р. Опис парку Долгоруким у перекладі Г. Поспелова з французької мови було опубліковано в 1811 р. в журналі «Вісник Європи» № 5. Він повторювався лише у 1870 р. Князь І. М. Долгорукий, який подорожував у 1810 р. півднем Росії, після відвідин «Софіївки» писав про неї: «Хто хоче побачити рай, в «Софіївку» приїжджай. Що може зрівнятися у Всесвіті із «Софіївкою»? [70, арк. 11].

Коли в австрійській столиці, після остаточного розгрому Наполеона, європейські монархи зібралися на конгрес для вирішення питання облаштування Європи після наполеонівських війн, зокрема про Польщу, Легард серед учасників конгресу і польської знаті, яка там зібралася, провів передплату на видану ним мовою оригіналу й у власному перекладі французькою мовою поему С. Трембецького «Софіївка». Із списку, наведеного перед поемою, з'ясовуємо, що було поширено 121 екземпляр. Г.

Ю. Храбан встановив, що серед передплатників були імператор Росії та його дружина, інші монархи, Тадеуш Костюшко, польська і російська знать, Софія Потоцька та її син від першого шлюбу, генерал Іван Вітт. Завдяки цьому виданню слава про уманський парк поширилася не лише в Європі, але й за її межами. У Росію, судячи з передплати, потрапило півсотні екземплярів [80, арк. 7].

Досліджував Г. Ю. Храбан праці де Легарда та Яна Липпомана, в яких описуються об'єкти парку.

У 1843 р. у Вільно в альманасі було опубліковано польською мовою «Описание «Софиевки» Сильвестра Грози (1793 – 1849). Він у 1806 – 1812 рр . навчався в Уманському василіанському училищі, знав архітектора Л.

Метцеля та його помічника по садівництву німця Оливу. Пізніше Гроза про жив у своєму маєтку неподалік Умані і нерідко відвідував парк. Хоча його «Опис» було видано у 1843 р., Г. Ю. Храбан знайшов дані архіву, що цей твір написано не пізніше початку 1834 р. Твір С. Грози дає огляд дуже важливих відомостей про парк, про які не відомо в інших джерелах. Наприклад, про те,

що в Умані у 1820 р. побував цар Олександр І і що до його приїзду на березі Нижнього ставу був побудований павільйон, зовні оббитий корою (тепер там павільйон Флори).

Більш докладний опис парку Г. Ю. Храбан знайшов у путівнику «Софіївка», виданому французькою мовою у 1846 р. в Одесі Теодором Темері, який працював в Умані протягом 22 років директором пансіонату для дворянських дівчат. Ця книга має назву «Путівника «Софіївки», названої «Чудом України». До путівника Т. Темері додавалося 9 сучасних авторів видів «Софіївки» [70, арк. 18]. Перебуваючи на посаді директора Уманського краєзнавчого музею, Григорій Юхимович переклав «Путівник» із французької на українську мову. Ми припускаємо, що Г. Ю. Храбан міг бути першим перекладачем твору Т. Темері. Г. Храбану вдалося відшукати книгу в Державній Бібліотеці СРСР імені В. І. Леніна (Москва) під час його перебування там у 1958 р., але вона була французькою мовою, тому він вирішив перекласти її на українську та російську мови, щоб зробити доступною для всіх, кого цікавлять першоджерела історії «Софіївки». Дослідник також встановив, що цензура дала дозвіл на друк книги Т. Темері 13 травня 1846 р. Надрукована вона була в Одесі, у друкарні А. Брауна. У цій справі Г. Храбана також збереглася довідка, видана Державною публічною бібліотекою імені М. Салтикова-Щедріна на запит дослідника, чи видавалася ця книга російською мовою. Бібліотека видала довідку, що не виходила [77, арк. 2, 5].

Деякі біографічні дані про архітектора «Софіївки» Л. Метцеля є у спогадах Антонія Хржонщевського, який служив в управлінні уманського помістя С. Потоцького, а потім і Софії Потоцької. Він особисто знав Метцеля як архітектора парку. Усе ж більш повні дані не тільки про Метцеля, але й місцевості, де створювалася «Софіївка», дослідник знайшов у книзі польського публіциста К. В. Вуйцицького. Ряд важливих відомостей про Царицин сад і про Умань, на думку Г. Ю. Храбана, є і в нарисі В. Ящуржинського як свідка середини ХІХ ст. [70, арк. 20].

До сьогодні не покінчено з плутаниною про дату конфіскації парку «Софіївка» в Олександра Потоцького. На думку дослідника, все це доводить, що «конфіскація» царем Уманського парку у власність своєї дружини – суцільна вигадка.

Створені за задумкою горезвісного О. Аракчєєва ще за Олександра І військові поселення не виправдали себе. Навіть головна надія на підтримку на селах покірності селян була ілюзорною, бо навіть солдати нерідко бунтували. Через це Олександр ІІ 9 червня 1857 року видав указ, за яким з 1 січня 1858 р. військові поселення ліквідовувалися і перетворювалися в південні поселення, залишаючись ще на рік у віданні військового міністра, а з 1 січня переходили у відання міністерства державної власності.

У травні 1858 р. було піднято питання про перехід «Царициного саду» до Головного училища садівництва, створеного в 1844 році в Одесі, де в нього не було виробничої бази. Саме завдяки Г. Храбану ми знаємо, що 30 березня 1859 р. Олександр ІІ видав указ, за яким «Царицин сад» було

передано Головному училищу садівництва, і називати його з тих пір Уманський сад Головного училища садівництва [70, арк. 8].

Григорій Юхимович дослідив ту обширну літературу, що існувала про «Софіївку», але в плані історії створення і подальшого розвитку саду в дореволюційний час, які б заслуговували на увагу з наукової точки зору, літератури поки що не достатньо. А через це, вважав дослідник, в історії парку і до сьогодні немало «білих плям». У студіях Г. Ю. Храбана міститься також ряд важливих зауважень та висновків щодо змісту вітчизняної історіографії.

Аналізуючи «Записки» Є. Ф. Комаровського, надруковані в «Историческом веснике» за листопад 1897 р., Г. Ю. Храбан встановив, що їх автор супроводжував сестру царя Олександра I до Відня у 1813 р. і за порадою, яку отримали в Житомирі, вони дещо подовжили шлях, на правившись до Умані. Хоча Комаровський написав про «Софіївку» небагато, проте його повідомлення дуже важливі. Автор розмовляв із першим будівничим парку Метцелем. Від Метцеля він дізнався, як було вибрано місце для будівництва, що кожного дня в середньому на будівельних роботах було до 800 кріпосних селян. На жаль, спогади Комаровського побачили світ лише у 1897 р. [70, арк. 16].

Григорій Юхимович помітив, що, починаючи з другої половини XIX ст., публікації про Уманський парк перетворилися в потік із викривленими даними, домислами. У 1882 р. в журналі «Київська старовина» надруковано нарис А. Смоктія «Місто Умань і Софіївка». У ньому стверджується, буцімто на тому урочищі, де зараз красень-парк, у 1768 р. після захоплення уманської фортеці повстанці створили свій військовий табір. Автор назвав це урочище «Карпівка». Справді, тоді табір був на урочищі з такою назвою, але не на місці майбутньої «Софіївки», а поблизу села Городецького. Так це урочище називається і тепер. Але місцевість під садом-шедевром ніколи Карпівкою не називалася.

Вигадкою вважає Г. Ю. Храбан і свідчення автора про те, нібито з «Софіївки» майже навпроти Великого водоспаду починається підземний хід у місто. Насправді на лівому березі Кам'янки до її впадання в Уманку, а при виході з парку в місто справа виходить на поверхню граніт, що унеможливорює побудову підземного ходу [70, арк. 21].

Невичерпний інтерес становило для дослідника історичне оповідання І. Ролле (доктора Антонія) «Судьба красавицы (София Глявоне-Витте-Потоцкая)», надруковане в журналі «Київська старовина» за 1887 р. Та і в ньому дослідник знайшов ряд неточностей, допущених автором у біографії родини Потоцьких. За допомогою порівняння різних архівних документів Г. Ю. Храбан прийшов до висновку, що в І. Ролле не всі факти точно датовані [76, арк. 17 зв].

Звернув на себе увагу дослідника і нарис В. В. Пашкевича «Уманський Царицин сад» у «Веснике императорского российского общества садов» за 1894 р. № 3. Пашкевич був випускником Петербурзького університету, шість років працював головним садівником «Софіївки» і викладачем Уманського

училища садівництва. У 1892 р. був призначений головним садівничим Нікітського ботанічного саду в Криму, а через рік перевівся на ту ж посаду в Петербурзький ботанічний сад. 18 грудня 1893 р. на загальному засіданні Російського товариства садоводів він прочитав доповідь, у якій дав докладний опис уманського парку. Дані про стан «Софіївки» на кінець XIX ст., наведені В. Пашкевичем, дуже важливі, але історія будівництва парку викладена на основі переказів, що побутували в училищі і були далекими від дійсності. Із цієї доповіді Храбан робить висновок, що під кінець XIX ст. в Умані побутувала версія про побудову парку лише за один рік [70, арк. 23].

Неточності в історії парку перекочувували з праці в працю. Г. Ю. Храбан відзначав, що навіть відомий учений, теоретик садово-паркового мистецтва, інженер А. Регель, який після смерті його батька займав посаду директора ботанічного саду в Петербурзі, в капітальній праці «Изящное садоводство и художественные сады» (1896) дав опис Уманського парку, виклавши його історію і значущість для російського садівництва, використавши повністю написане В. Пашкевичем у його доповіді. У цій роботі на двох фотознімках неправильно дано підписи об'єктів [70, арк. 24].

У поле зору дослідника потрапила і книга А. Іващенко «Исторический очерк Умани и Царицина сада («Софиевка»», видана у 1895 р. в Києві. Нарис був приурочений до 100-ліття «Софіївки». Твір А. Іващенко спричинив у XX ст. великий вплив на висвітлення історії «Софіївки» і міста. Цінність його перш за все полягає в описі парку, яким він був на кінець століття. Г. Ю.

Храбан зазначив, що в нарисі А. Іващенко є немало хибних даних, зокрема хронологічних, указуючи на те, що нібито Метцель два роки був відсутнім, а функції архітектора виконував Заремба (кріпак). Іващенко тільки згадав про нього і більше ні слова не сказав і нічим не підтвердив реальності цього Заремби. Г. Ю. Храбан указував, що Заремба – дуже поширене прізвище серед польської шляхти, а не в середовищі кріпосних. Іващенко міг би дещо сказати на захист правоти свого твердження, але не зробив цього [70, арк. 26].

На початку XX ст. аж до встановлення радянської влади в Умані було вісім типографій, була і дешева робоча сила. У типографіях працювали переважно підлітки. Власники типографій видавали «Адресні книги Умані», а в них була історія міста і «Софіївки», легенди з історії яких сприяли збуту типографської продукції. На видання такої літератури потрібно було лише дозвіл місцевої поліції. Тому і в цих виданнях Г. Ю. Храбан виявив масу вигадок про історію парку.

Досліджував Григорій Юхимович і літературу, створену за радянської влади. Іван Кулик, дитячі роки якого також пройшли в Умані, написав поему «Софіївка». Правда, в ній сад був тільки тлом для висвітлення події революції 1905 р. Леонід Смілянський в оповіданні «Сад» використав легенду, пов'язану з будівництвом «Софіївки». Захар Билина, герой повісті Івана Ле «Право молодості», перший день віроломного нападу німецьких фашистів на СРСР зустрічає на лоні чудової природи «Софіївки». Поет В. Юхимович написав збірку віршів під назвою «В долині велетнів», в якій оспівував

Уманський сад. У післявоєнний час вийшло дві монографії про «Софіївку». Одну написав О. Липа. У ній автор спробував подати історію будівництва саду та описав його рослинність. Другу монографію написав І. О.

Косаревський. Тут «Софіївку» описано з погляду архітектора [60, арк. 2].

Досліджуючи історіографію «Софіївки» та всіх пов'язаних з нею тем, Г. Ю. Храбан докладно проаналізував роман О. Роготченка і М. Будника «Сад на залятих скелях (Заремба)», які у 1968 р. широко оповістили, що в їхньому історичному романі лише сама правда про будівництво цього саду, бо написано його за досі невідомими архівними матеріалами. Насправді виявилось, що цей твір виріс з оповідання Леоніда Смілянського «Сад». Про цей плагіат писала в листі до редакції газети «Літературна Україна» донька письменника Л. Смілянського Валерія, яка була обурена перенесенням сюжету і персонажів до роману «Заремба»: «Але вилучіть сюжетну лінію «Саду», образи, створені автором цього оповідання, – чим стане твір М.

Будника і О. Роготченка?» У цьому ж листі на сторінках газети зазначала: «За консультацією щодо історичних джерел про «Софіївку» я зверталася до уманського краєзнавця Григорія Юхимовича Храбана» [71, арк. 51].

Домагаючись історичної правди, Григорій Юхимович не заспокоювався. Він звернувся з листом до редактора ЦК ЛКСМУ «Молодь», у плані видавництва якого на 1969 р. було видання роману «Сад на залятих скелях». У своєму листі автор указував на помилки і вважав негідним для такого видавництва публікацію дешевої сенсації [71, арк. 61 – 66].

Тому завдяки наполяганню Г. Ю. Храбана при перевиданні роману українською мовою у 1970 р. під назвою «Сад на залятих скелях» автори в анотації змушені були згадати оповідання як одне з джерел. Але Григорій Юхимович з усією відповідальністю заявляв, що оповідання «Сад» було основним джерелом, бо зміст його не мав аж ніякого підтвердження архівними матеріалами, нібито виявленими авторами. «Скільки б ми не сперечалися про міру домислу в історичній белетристиці, ніхто не визнає за письменниками права на «домисел в квадраті», продемонстрований Будником і Роготченком тим більше, коли такий домисел починають тлумачити на науковому (хай і популярному) рівні як суцільну правду», – писав Григорій Юхимович [71, арк. 3, 51].

Залишаючись небайдужим до всього, що публікувалося про «Софіївку», дослідник звернувся до авторів роману з листом-проханням повідомити про виявлені «невідомі» джерела, бо для нього не байдужа історія будівництва «Софіївки», але відповіді так і не отримав.

Біографії С. Потоцького в «Радусі» відведено чимало місця, і те, як вона висвітлюється, вважав краєзнавець, є яскравою характеристикою всього написаного О. Роготченком. Дарування отих тисяч душ, перехід на службу до Росії і вигнання Станіслава з Польщі – все це вигадки. Магнат опинився в Росії з дуже ясної причини: він жив у своїх маєтках на Правобережжі України, яка належала шляхетській Польщі; в 1793 р. Правобережна Україна підпала під владу Росії [67, арк. 29].

У романі «Заремба» не раз згадувалося про п'ятиденну і навіть семиденну панщину у власника Уманщини. Г. Ю. Храбан не відкидав, що уманських кріпаків експлуатували. Досліджуючи архівні документи, краєзнавець встановив, що тут до 1795 р. в середньому на рік не було навіть по два дні на тиждень панщини (81 день на рік). Потоцький не тільки не збільшив панщину до 5 днів у зв'язку з будівництвом «Софіївки», а навіть із 1796 р. панщину замінив на грошові виплати. Вигадкою авторів уважав Г. Храбан і придушення селянського бунту за допомогою солдатів «управителем маєтків» Метцелем у селі Синяки. Дослідник підкреслював, що після приєднання Правобережної України до Росії магнати не мали права тримати власні війська [71, арк. 43].

Щодо спростування історичності архітектора Заремби, яка утвердилася в роботі О. Роготченка і М. Будника, то дослідник вказував на існування в Умані Зарембової греблі, але вона пов'язана не з породженим фантазією зодчим Зарембою, а з історичною особою, шляхтичем Зарембою Горжевським, який з другої половини XVIII ст. був головним управителем (комісаром) Уманщини. Під час відбудови в 1761 р. Уманської фортеці за цього Заремби було споруджено ту греблю [67, арк. 33].

У листі до газети «Черкаська правда» з приводу публікації роману М. Будника й О. Роготченка Григорій Юхимович справедливо зазначав: «Історія – наука і в її основі не лежать небилиці. Історію не можна ні підфарбовувати, ні підправляти за своїми уподобаннями. Це безумовно стосується і історії «Софіївки». Нікому і ніколи не вдасться з науковою об'єктивністю довести, що Л. Метцель не був зодчим «Софіївки». Через 175 років мертвих з посад зняти не можна. Звичайно, він, як і кожен архітектор, не своїми руками здійснював власний проект, свій задум, не своєю працею створив загально визнаний шедевр паркового мистецтва. Задум архітектора здійснюється в колективному процесі. У процесі будівництва «Софіївки» брали участь тисячі уманських кріпаків-чудодіїв. Віддаючи заслужену шану нашим талановитим, але знедоленим предкам, ми все ж не маємо підстав занехаювати пам'ять про дійсного зодчого, головного будівничого Уманського саду» [71, арк. 90 – 91].

Отже, огляд Г. Ю. Храбаном стану наукової розробки теми історії «Софіївки» свідчить, що вона (або деякі її аспекти) уже привертала увагу ряду вчених, однак ще не знайшла достатньо глибокого, комплексного опрацювання.

У листі до головного редактора «Українського історичного журналу» з нагоди 175-річчя Г. Ю. Храбан звертався з пропозицією висвітлення на сторінках журналу правдивої історії про «Софіївку». Усе, що написано до цього часу про «Софіївку», побудоване часто на вигадках. Про «Софіївку» донині навіть ніхто не спробував написати з науковою об'єктивністю, тому і науково обґрунтованої історії «Софіївки» досі немає. Г. Храбан уважав, що навіть найґрунтовніші праці О. Л. Липи та І. О. Косаревського не позбавлені помилок [67, арк. 15].

У наукових розвідках Г. Ю. Храбана з історії дендрологічного парку «Софіївка» насамперед упадає у вічі великий список використаної автором літератури різними мовами і понад 60 архівних справ, які до нього ніхто не вводив у науковий обіг.

У дослідженнях Григорій Юхимович відкидав поширену в літературі версію про Зарембу як головного будівничого «Софіївки», не підкріплену документально. Архівні документи та свідчення багатьох людей, які знали особисто головного будівничого «Софіївки», стверджують, що зодчим парку був талановитий поляк Людвік Метцель. Історик досліджував життєвий шлях неперевершеного архітектора [67, арк. 1].

Відстоюючи історичну правду, Григорій Юхимович не погоджувався з тим, що ряд дослідників не визнають Л. Метцеля справжнім архітектором «Софіївки», через те що він був поляком і далеко не кріпацького походження. «Історію творять народні маси. Вони й творять усі багатства на землі – матеріальні і духовні. У прогресивному розвитку суспільства допомагають і вихідці з вищих класів, його кращі представники. Хіба геніальний О. С. Пушкін чи Л. М. Толстой були кріпаками? Хіба всі талановиті зодчі України і дореволюційної Росії вийшли з кріпаків чи робітників? Хіба архітектор Растреллі, за чийм проектом збудовано в Києві шедевр архітектури Андріївську церкву, своїми руками будував її? Хіба він був робітником чи кріпаком? Не був він також ні українцем, ні росіянином, а русифікованим італійцем» [71, арк. 91].

Про те, що сад звався «Софіївкою» з самого початку будівництва, Г. Ю. Храбан знайшов підтвердження у фонді Потоцького. Це була супліка (прохання) трьох селян сусіднього з «Софіївкою» села Війтівки, які писали в 1798 р. графові Потоцькому, що вони ціле літо робили в «Софіївці» і Метцель із ними не розраховувався, а з них тягнути гроші, хоч їм більше належить із пана за роботу в «Софіївці» [66, арк. 8].

Підтвердженням вище сказаного є також листи Л. Метцеля, знайдені дослідником у фондах Центрального державного історичного архіву, до С. Потоцького, до Софії Потоцької про хід будівництва та кошторис парку. Покликаючись на цей же фонд, Г. Храбан доводить, що не в день відкриття, а з початку будівництва сад названо «Софіївкою», це знали і селяни. Софія брала участь у плануванні парку і давала вказівки Метцелю, зокрема в 1798 р. доручила поїхати до Білої Церкви подивитися парк «Олександрію» [67, арк. 52 – 75].

Історик цікавився обставинами, що зумовили побудову парку в Умані. С. Потоцький був власником величезних латифундій в Україні, мав розкішний парк і французькі сади у своїй резиденції в Тульчині. До побудови ще одного величного саду граф вдався після того, як очолена ним Торговицька конфедерація реакціонерів, спрямована на збереження в шляхетській Польщі сваволі феодальної верхівки, призвела в 1793 р. до другого поділу Речі Посполитої. Потоцькому довелося деякий час жити з Софією в Умані. Тоді й виникла думка про будівництво парку.

Не байдужим залишається дослідник і до долі фундатора «Софіївки» Станіслава (Щенсн) Потоцького, членів його сім'ї. Для встановлення історичної правди Храбан використовував виписки з архівних першоджерел, довідників, фотокопії документів Центрального державного історичного архіву України (Київ). Маєтки Станіслава Щенсн Потоцького дослідник окреслював трикутником: Тульчин – Торговиця – Могилів-Подільський. Землі нараховували 3 млн. моргів, прибуток від них становив 2001890 злотих. Цікаві відомості подав Г. Храбан і про особисте життя магната, переймався точною датою його смерті, місцем поховання Софії. З польських джерел за 1898 рік Григорієм Юхимовичем було досліджено генеалогічну таблицю Потоцьких герба Пилява [74, арк. 4 – 16].

Г. Ю. Храбан був дуже скрупульозним у поданні дат, він прагнув у роботах наводити здебільшого точні дати, зазначаючи при цьому і стиль, за яким вони подавалися. У багатьох творах письменників дослідник натрапляв на твердження, що «старий граф Потоцький став упадати за Софією». Архівні документи свідчать, що коли Потоцький із Софією познайомилися в Яссах, то Станіславу було 38 років, а Софії 24 чи 26 років. Тому дослідник і наводив точні дати, щоб було видно, що написане ґрунтується на документальних даних [66, арк. 36].

У розвідках Г. Ю. Храбан виокремлює ряд періодів в історії дендрологічного парку: 1) 1796 – 1802 рр. – період будівництва та урочисте відкриття «Софіївки»; 2) 1802 – 1831 рр. – перехід парку до нащадків сім'ї Потоцьких після смерті Станіслава Щенсн Потоцького (1805); 3) 1831 – 1836 рр. – перебування саду у віданні Київської казенної палати; 4) 1836 – 1858 рр. – «Софіївка» підпорядковувалася Управлінню військових поселень; 5) 1859 – 1929 рр. – парк перебував на утриманні Головного училища садівництва, переведеного з Одеси; 6) 1929 – 1955 рр. – оголошення парку Державним заповідником; 7) з 1955 р. – переведення дендропарку у відання АН УРСР.

Дослідник переймався точною датою початку його будівництва. Після опрацювання джерел та літератури Григорій Юхимович прийшов до висновку, що будівництво парку почалося восени 1796 р., а ніяк не раніше. «В першому історичному нарисі про сад Т. Темері писав, що будівельні роботи в «Софіївці» розпочалися наприкінці 1796 р. Ця ж дата вказана і в офіційному документі, складеному 1835 р. на вимогу міністерства фінансів. Спорудження парку не могло розпочатися раніше 1796 р., бо після повернення з закордону Потоцький не мав коштів. Та й Софія до 1796 р. не бачила Умані. Тому помиляються дослідники, які початок будівництва відносять до 1795 р., або ще радніших часів», – писав Г. Ю. Храбан у статті до «Українського історичного журналу» [67, арк. 18].

У 1805 р., після смерті С. Потоцького, управління маєтком перейшло не до Софії, а до старшого сина від Юзефи Юрія, зятятого картяра. З часом він припинив фінансування будівництва парку, кошти давалися лише на догляд за ним. У 1813 р. Умань залишив і Л. Метцель, його було призначено керівником управління шляхів Польщі.

Власником саду після смерті Софії у 1822 р. став її син Олександр Потоцький. У 1831 р. його маєтки за участь у польському повстанні було секвестровано, а потім – конфісковано. Насправді безпосередньої участі в повстанні він не брав, а лише перед самим розгромом повстання дав гроші на створення кавалерійського полку [374, с. 4].

Цар Микола I указом конфіскував маєток О. Потоцького разом із «Софіївкою» у скарбницю. Досліджуючи матеріали ЦДІА УРСРС, Г. Ю. Храбан встановив, що ще до розгрому польського повстання імператор Микола I 22 березня видав указ «...братъ недвижимо имения мятежников в Западных губерниях на приращение инвалидного капитала». Також дослідником було виявлено розпорядження міністерства фінансів про секвестр маєтку уманського заколотника Олександра Потоцького 26 липня 1831 р. Остаточо Умань і маєток конфіскували за велінням Микола I 21 жовтня 1832 р. Управляючим маєтком 13 березня 1832 р. було призначено чиновника Київської казенної палати гвардії-полковник Маркевич. Вигадкою В. Іващенко вважав Г. Ю. Храбан те, що «Софіївка» перейшла у відання цариці Олександри Федорівни і стала в 1834 р. Царициним садом [69, арк. 8 зв.].

У статті «Про назву «Софіївка» і «Царицин сад» Г. Ю. Храбан стверджує, що ніхто досі не знайшов якогось урядового розпорядження, яким присвоювалася б Уманському саду назва «Царицин сад» і відмінялася назва «Софіївка». У ЦДІА (Київ) Григорій Юхимович дослідив фонд 442 (фонд Київського генерал-губернаторства), де є справа за 1833 р. про ремонт саду. Історик встановив, що кошторис на ремонт саду за наказом міністерства фінансів був складений інженером штабс-капітаном Шліхтером у травні 1836 р. Однак у цей час уманські маєтки О. Потоцького були вже у віданні військових поселень, начальником яких на Правобережжі був син Софії Потоцької генерал Іван Вітт, і тому дослідник вважав, що назву «Царицин сад» встановив сам І. Вітт, щоб цим набути прихильності цариці. З 1858 р. назва «Царицин сад» більше не вживалася. Г. Храбаном було виявлено три документи за 1858, 1859 і 1861 рр., де вживалася назва «Уманський сад головного училища садівництва» без назви «Царицин сад». Підтвердженням цьому в особовому фонді Григорія Юхимовича є фотокопії всіх використаних у цій справі документів [69, арк. 23].

В історії парку були періоди розквіту і занепаду. Найбільш яскравими свідками тому є архівні матеріали про площу, штат парку і кошти, що виділялися на його утримання.

У період перебування парку у віданні Управління військових поселень, відзначав Г. Ю. Храбан, проводилися великі реставраційні роботи, було збудовано три павільйони – Флори, Рожевий, Восьмикутник (Китайський) та обеліск «Орел». На великому фонтані було встановлено бронзову змію, облаштовано нові оглядові майданчики – Терасу Бельвю (нині Гвинтова гірка) і Гору Муз, споруджено вхідні брами та башти при них. Великою заслугою з удосконалення парку дослідник вважав роботу головних садівничих – Фере, Боссе і Штейгера.

У зв'язку ліквідацією Уманського військового поселення 1859 р. і до встановлення радянської влади парк перебував на утриманні Головного училища садівництва, переведеного з Одеси. Для «Софіївки» настали не найкращі часи. У зв'язку з перепрофілюванням училища «Софіївка» перестала бути його навчальною базою. Кошторис на утримання саду було суттєво зменшено.

Результати дослідження історії парку в радянський період Г. Ю. Храбан публікував на сторінках «Українського історичного журналу», звідки ми дізнаємося, що у 1929 р. за постановою Раднаркому УСРР парк було оголошено Державним заповідником. У ньому проводилася практика майбутніх архітекторів-паркобудівників, але стан його утримання і розвитку не змінилися. До Великої Вітчизняної війни парк часто переходив у розпорядження різних відомств. Такі часті передачі негативно позначилися на стані заповідника, причому кожна організація не тільки нічого не робила, але прагнула довести, що він потрапив до них не за призначенням, у результаті парк приходив у занепад [69, арк. 2].

За період тимчасової окупації Умані німецько-фашистськими загарбниками дендропарку було завдано великої шкоди. 6 грудня 1945 р. постановою ЦК КП(б)У і Раднаркому УРСР було вжито ряд заходів для відновлення пам'яток культури, старовини і природи на території України, зокрема Уманського державного заповідника «Софіївка». На відбудову і впорядкування було виділено значні кошти.

Від 26 вересня 1955 р. дендропарк перебуває у віданні АН УРСР, його колектив «здійснює свою роботу в напрямках: а) паркознавства, а також акліматизації і чагарникових порід з метою впровадження їх в народному господарстві; б) популяризацією серед широких кіл населення паркового будівництва шляхом проведення екскурсій, лекцій, виступів по радіо і в пресі» [326, с. 108].

В особовому фонді Григорія Юхимовича Храбана є історичний нарис «Графиня Софія Потоцька (на кого працювали кріпаки Уманщини)», написаний у 1957 р. У цій роботі дослідник задається питанням, чому парк називається «Софіївкою», адже Софія Потоцька не належала до визначних людей Уманщини. Тут Г. Храбан провів дослідження життєвого шляху господині парку, але переймався не тільки біографічним аспектом, а і політичною ситуацією в Речі Посполитій незадовго до її поділу в кінці XVIII ст. Не залишився поза увагою дослідника тяжкий соціальний і економічний гніт на українських і білоруських землях, боротьба 1648 – 1654 рр., Коліївщина. Автор критично ставився до поширених неправдивих фактів з біографії Софії [63, арк. 1, 6].

В історичному нарисі «Тричі продана (Софія Потоцька)» Г. Ю. Храбан говорить про всесвітню славу парку, легенди. Характерною ознакою цієї роботи, як і кожного дослідження Григорія Юхимовича, є історичне тло, на якому відбувалися події. У цій статті дослідник дав коротку характеристику історії Умані, розглянув ситуацію в Польщі, вказав на чинники, що впливали на хід подій, у центрі яких опиняються магнат С.Щ. Потоцький та дівчина-

грекиня [64, арк. 6].

У 1960 р. екземпляр роботи Г. Ю. Храбана потрапив до рук одесита Петра Нанієва. Цей нарис був надто слабенько спертий на джерела, в ньому були висловлені деякі думки автора, які з часом він не поділяв. Але П. Нанієв схопив дещо з них, разом із назвою нарису, бо більше джерельної бази в нього нема. Те, чого Храбан не подав про Потоцьких, П. Нанієв додав «від себе». «Що можна історичного чекати від автора, який справжніх історичних людей не знає справжніх прізвищ? Ім'я Потоцького Щенсни (Фелікс) він притулив до прізвища і пише: Фелікс Щенсни-Потоцький, тобто зробив ім'я складовою частиною прізвища. Не знає, де цей магнат жив і вигадав йому три резиденції там, де у нього не було маєтків. Казка для дорослих, а не історична повість», – завершує Г. Ю. Храбан [66, арк. 29].

Достатньо сумнівним поступком П. Нанієва можна назвати публікацію «історичної» повісті «Тричі продана», виданої в Одесі в 1969 р. у видавництві «Маяк». Г. Ю. Храбан звернувся з листом до видавництва «Маяк», на якого так і не отримав відповіді.

На основі здійсненого системного аналізу наявних джерел та літератури Г. Ю. Храбаном було створено історико-краєзнавчий нарис «Рукотворна поема». Для написання цієї роботи дослідник використав 189 одиниць джерел та літератури. Серед них 36 – джерела польського походження, фонди ЦДІА УРСР (Київ): Потоцьких, Київського окружного суду, Києво-Подільського військового поселення, «Колекція документів до повстання 1768 р., «Архів Коша Нової Запорозької Січі» (у Центральному військово-історичному архіві в Ленінграді), фонди Департаменту військових поселень та інші.

Нарис має науково-популярний характер, хоча автор його писав за всіма вимогами наукової праці, з посиланням на друковані й архівні першоджерела. Дослідження складається зі вступу і шести розділів.

Ця робота Г. Ю. Храбана стала першою великою спробою узагальнення знайдених матеріалів, більшість фактів у якій уперше були відкриті і введені в науковий обіг. У дослідженні Григорій Юхимович виклав докладну історію створення та розвитку парку, архівними документами підтвердив факти і спростував вигадки, дослідив походження та охарактеризував людські якості його власників.

У рецензії на рукопис Г. Ю. Храбана завідувача кафедри марксизму-ленінізму Уманського державного педагогічного інституту ім. П. Г. Тичини, доктора історичних наук, професора М. Березовчука дано високу оцінку створеного нарису. На думку рецензента, це була перша спроба подати історію «Софіївки» на основі першоджерел. Нарис являє собою глибоке наукове дослідження і має велике значення ще й тому, що історичні факти, наведені Г. Ю. Храбаном, мало відомі для масового читача [66, арк. 41 – 43].

З приводу публікації історико-краєзнавчого нарису «Рукотворна поема» зав'язалося листування між уманським краєзнавцем та заступником головного редактора видавництва «Промінь» Б. Т. Карапишем. У листі до Г. Ю. Храбана Б. Т. Карапиш зазначав, що з великим задоволенням прочитав

нарис. «Пишаюсь, що такий автор співробітничав з нашим видавництвом», – писав Борислав Тимофійович. Редакція пропонувала Г. Ю. Храбану співробітництво і просила підготувати нарис до друку. У плані редакційної підготовки на 1970 р. було включено й історико-краєзнавчий нарис про всесвітньовідомий Уманський дендропарк «Софіївка» та історію його створення, не виключався переклад на інші мови. Листом редактор видавництва «Промінь» М. Котловська повідомляла Григорія Юхимовича про затвердження Комітетом по пресі «Рукотворної поеми» до видання у 1971 р. обсягом 4 друкованих аркуші [66, арк. 46]. Але нарис так і не побачив світ.

На основі досліджених джерел та літератури Г. Ю. Храбан зробив спробу достовірного, неупередженого висвітлення історії парку. Саме тому в особовому архівному фонді Г. Ю. Храбана окрему групу документів становлять творчі матеріали з історії будівництва дендрологічного парку «Софіївка». З цієї групи документів слід назвати історичні нариси Григорія Юхимовича «Графиня Софія Потоцька (на кого працювали кріпаки Уманщини)», «Тричі продана», «Сад-поема», «Рукотворна поема», «Ілюстрована повість про «Софіївку» в 2-х частинах, брав участь у написанні перших двох розділів колективної монографії до 200-річчя «Софіївки», яка була підготовлена до друку в 1989 р. Практично це була його остання робота на ниві історичного краєзнавства. Усі названі праці є творчим досягненням Г. Ю. Храбана. І хоча його нариси носять історико-краєзнавчий характер і розраховані на широкі кола читачів, та все ж є глибоко науковими дослідженнями.

Що більше часу віддаляє нас від трагічних років Великої Вітчизняної війни, то вагомішим в очах наступних поколінь стає подвиг нашого народу. До осмислення уроків цієї війни слід підходити особливо відповідально – адже в умовах розбудови в Україні демократичного суспільства питання нашого минулого істотною мірою визначають і вирішення тих чи тих проблем сучасності. І не тільки тому, що без історичного минулого не було б сьогодення, а й через те, що дотепер маємо випадки безвідповідального і безцеремонного втручання в історію тієї війни, коли на догоду тим чи тим силам береться під сумнів наше героїчне минуле, тісне єднання, тріумф і трагедія тих часів [424, с. 16].

Важливим напрямком стали дослідження Г. Ю. Храбаном історії Великої Вітчизняної війни 1941 – 1945 рр. Події, яким присвятив наукові студії історик, мають величезне значення для розуміння перших місяців Великої Вітчизняної війни на території нашого краю – найбільш трагічного і, разом із тим, героїчному періоду. І добре, що ці події, які до цих пір ще не повною мірою досліджені істориками і висвітлені в літературі, знайшли свого літописця в особі неперевершеного краєзнавця.

Як істинний дослідник історії рідного краю Г. Ю. Храбан зібрав чимало матеріалів з історії Уманщини в роки Великої Вітчизняної війни. Цій темі Григорій Юхимович присвятив третій розділ короткого історичного нарису про Уманський педагогічний інститут «Інститут в роки Великої Вітчизняної війни 1941 – 1945 рр.». З цього нарису ми дізнаємося, як Умань, викладачі та

студенти інституту зустріли і пережили перший день війни, про організацію і діяльність винищувального батальйону.

Перебуваючи на засланні під час війни, у своїх дослідженнях Г. Ю. Храбан переймається точною датою окупації міста Умані. Для цього він наводить дані різних джерел, де помічає розбіжності у датах між 30 липням і 1 серпнем 1941 р. [378, с. 4].

У фонді Г. Ю. Храбана відклалися відомості про точні дати окупації, а потім і звільнення населених пунктів Черкащини, вказано також, якими військовими з'єднаннями це було зроблено [134, арк. 8].

Окремою групою в дослідженнях Г. Ю. Храбана представлено матеріали про діяльність радянського підпілля на Уманщині. У газетній статті «Народні месники Тального» Г. Ю. Храбан подав зібраний матеріал про діяльність партизан на території нашого краю, поширення листівок серед населення, відправку населення на примусові роботи до Німеччини [312, с. 4].

У фонді Г. Ю. Храбана зібрано чимало спогадів учасників визволення Уманщини та навколишніх районів, які він до чергової річниці визволення вміщував на сторінках місцевих та обласних газет під рубрикою «Ніхто не забутий, ніщо не забуте». Немає вже в живих багатьох учасників звільнення нашого краю, немає в живих і самого Григорія Юхимовича, але справу, зроблену ним у написанні сторінок ратного подвигу героїв, важко переоцінити.

Відразу після закінчення Корсунь-Шевченківської битви війська 2-го Українського фронту почали готуватися до Уманської операції, яка була складовою частиною стратегічного завдання Червоної Армії визволити Україну від німецько-фашистських загарбників. Цій темі і саме цьому військовому з'єднанню Г. Ю. Храбан присвятив документальний нарис «Уманська операція військ 2-го Українського фронту». На той час німецька лінія оборони проходила на південний схід від Умані через села Русанівку, Рубаний міст, Чижівку, тобто по межі нинішнього Звенигородського району з Жашківським та Уманським районами [110].

Завдання визволити Умань було покладено на два танкових корпуси, одну танкову бригаду та мотопіхотні частини. Працюючи зі звітом 2-ї танкової армії в Архіві Міністерства Оборони СРСР (Подольськ), дослідник знайшов відомості про звільнення міста від німецько-фашистських агресорів та героїв-визволителів [366, с. 4].

Г. Ю. Храбаном було встановлено, що двадцяти військовим частинам і з'єднанням за мужність і героїзм, проявлений в боях за визволення Умані, було присвоєне почесне звання «Уманських». Таке звання отримала танкова бригада під командуванням полковника С. Н. Мирводи. Про це йшлося в газетній статті дослідника «Герої Уманської танкової бригади». Зі складу бригади ще чотирьом воїнам за визволення Умані було присвоєно звання Героя Радянського Союзу [269, с. 4].

Так за матеріалами архіву Міністерства Оборони СРСР дослідник довідався про танкістів 16 корпусу, яким довелося визволяти Умань і які виявили зразки мужності під час нищівного розгрому гітлерівців під Корсунь

-Шевченківським.

За кожною подією, масштабною чи регіональною, Г. Ю. Храбан бачив насамперед особистості і завжди відзначав їх конкретний внесок в історію краю, країни. Статтю «Герої 16-го танкового Уманського корпусу» дослідник присвятив відважним командирам і бійцям, які за Уманську операцію отримали почесне звання Героя Радянського Союзу [268, с. 4]. У дослідженнях Григорій Юхимович не лише цікавився внеском у перемогу цих людей на території Уманщини, а й відстежував увесь їх бойовий шлях і інформував про це читачів.

Під час роботи з фондами МО СРСР були використані карти. Є схеми, зроблені Г. Ю. Храбаном із цих карт, а також виписки з журналу бойових дій п'ятої гвардійської танкової армії. Дослідником було створено картотеку 172 Героїв Радянського Союзу, які отримали це звання за Умансько-Ботошанську операцію, подано детальну таблицю з номерами карток, прізвищами, місцями подвигу, датою наказу при присвоєнні звання. Григорієм Юхимовичем було створено таблицю нагородження солдатів та офіцерів Червоної Армії орденами та медалями за Умансько-Ботошанську операцію. Серед них: Орденом Червоного Прапора – 20 осіб, Вітчизняної війни I ступеня – 39; Вітчизняної війни II ступеня – 89; Червоної Зірки – 84; Олександра Невського – 6; Орденом Слави II ступеня – 2; Орденом Слави III ступеня – 13; медалями: «За бойові заслуги» – 35; «За відвагу» – 3 [134, арк. 68].

Вічно житимуть у пам'яті народу визволителі уманської землі, їх невмирущі ратні подвиги. Радянські воїни в Умансько-Ботошанській операції виявили неперевершені зразки масового героїзму, і ми про це дізнаємося завдяки копіткій дослідницькій діяльності неперевершеного краєзнавця Г. Ю. Храбана.

У дослідженнях, краєзнавчій роботі темі Великої Вітчизняної війни, визволенню рідного краю Григорій Юхимович Храбан відводив чільне місце. Особливо багато матеріалів власних досліджень історик публікував на сторінках газет до чергових річниць із дня визволення Уманщини, до Дня танкіста. Подавав матеріали також до радіогазет Умані та Черкаса.

До 32-ї річниці Перемоги у Великій Вітчизняній війні для Черкаського обласного радіо Г. Ю. Храбаном було підготовлено матеріал, у якому дослідник говорив, що уманська земля виховала немало відважних борців за народну волю, що відзначилися і в національно-визвольній війні українського народу під проводом Богдана Хмельницького, і в селянському повстанні на чолі з М. Залізняком, і в буремні роки революції 1905 – 1907 рр. та громадянській війні 1918 – 1920 рр. Та найбільш масовим героїзмом відзначилися уманці у Великій Вітчизняній війні. З сіл Уманщини вийшли два прославлені полководці – двічі Герой Радянського Союзу, генерал армії І. Д. Черняхівський, генерал-лейтенант К. М. Дерев'янка та сім Героїв Радянського Союзу: Й. П. Зеленюк, Й. П. Корчак, Д. Т. Левченко, Ф. Г. Литвинюк, Т. Т. Лобода, Н. М. Пархоменко, О. К. Перевертнюк. У фонді дослідника є біографії та фото всіх вище перерахованих героїв.

Велику увагу дослідник приділяв збиранню спогадів безпосередніх учасників бойових дій. Тому в особовому фонді уманського краєзнавця зібрано досить багато спогадів учасників оборони і визволення Умані в період Великої Вітчизняної війни [135, арк. 8, 10].

Г. Ю. Храбан брав активну участь у пошуку місць поховань солдатів та командирів, які загинули в боях за Умань [134, арк. 12].

Неодноразово краєзнавець простежував подальшу долю солдатів і офіцерів, звертав увагу на те, як мужньо боролися вони на інших фронтах Великої Вітчизняної війни. Публікація таких досліджень Григорія Юхимовича на сторінках газет мала велике виховне значення для молоді. Саме на конкретних прикладах із життя реальних людей можна виховати повноцінну особистість.

Таким чином, характер краєзнавчих студій Г. Ю. Храбана доводить, що дослідник при їх написанні вміло використовував навички історика-документаліста, який скрупульозно вивчав величезну кількість літературних джерел, даючи їм об'єктивну наукову оцінку. У дослідженні проблем історичного краєзнавства особливого значення набуває вивчення історії малих і середніх міст, що мають свою унікальну і багатовікову історію, до яких належить і місто Умань. У вирішенні цих завдань може стати в нагоді цінний досвід, нагромаджений ученими минулого. Завдяки архівно-дослідницьким навичкам Григорія Юхимовича, на сторінках періодичних видань було опубліковано ряд невідомих до цього матеріалів з історії України та Уманщини зокрема, що становлять великий інтерес як для дослідників, так і для пересічних громадян і не втратили своєї наукової цінності сьогодні. У них ми знаходимо й унікальний за своїм змістом фактичний матеріал, і спроби дати узагальнену картину історичного розвитку регіону, його населених пунктів у контексті розвитку історії України. Його наукова спадщина вражає своїм тематичним діапазоном, енциклопедичністю знань та універсальністю інтересів. На жаль, праці Г. Храбана нині є бібліографічною рідкістю.

Величезний науковий доробок Г. Ю. Храбана. Далеко не все йому вдалося опублікувати. В особовому архівному фонді дослідника є велика кількість зібраних, досліджених і неопублікованих матеріалів. З ними працюють студенти, історики, краєзнавці.

ВИСНОВКИ

Досліджена в дисертації проблема є однією з перших спроб у сучасній українській історичній науці розглянути, осмислити, узагальнити, об'єктивно оцінити і, зрештою, повернути із забуття ім'я відомого археолога, дослідника історії України, організатора краєзнавчого руху, музейного, громадсько-просвітницького діяча, педагога – Григорія Юхимовича Храбана (1902 – 1990). Усе своє свідоме життя він присвятив відданому служінню людям, ґрунтовному вивченню й популяризації маловідомих аспектів археології, історії України, історичного краєзнавства.

У результаті комплексного історіографічного аналізу було з'ясовано, що відсутність у вітчизняній історіографії дослідження наукової та громадсько-педагогічної діяльності Г. Ю. Храбана зумовило неможливість створення об'єктивної та цілісної картини його життя та діяльності. Усі попередні дослідники висвітлювали його діяльність переважно на ниві археології та краєзнавства. Недостатньо уваги приділялося педагогічній і громадській роботі Григорія Юхимовича, зовсім не вивчалися приватне життя, роки, проведені на засланні, науковий доробок, комплексно не проаналізовано творчу спадщину дослідника. Сукупність матеріалів, зібраних у результаті пошукової роботи в Центральному державному архіві вищих органів влади і управління (Київ), Центральному державному історичному архіві (Київ), Науковому архіві Інституту археології НАН України, Державному архіві Черкаської області, відділі фондів Уманського краєзнавчого музею є достатньо репрезентативною для розв'язання поставлених у роботі завдань.

Становлення Г. Ю. Храбана як особистості, характеру його наукових зацікавлень, напрямів освітньої і суспільної діяльності визначалося його походженням, роками навчання в гімназії, соціокультурною ситуацією та політичними подіями, що відбувалися в Україні у ХХ ст. Висвітлення біографії Г. Ю. Храбана дало підстави скорегувати характеристику, дану йому попередніми дослідниками. Аналіз приватного та публічного життя історика дозволив визначити й охарактеризувати основні віхи його біографії. В основу періодизації покладено географічний критерій та виокремлено такі етапи: новоградволинський (1902 – 1934), перший уманський (1934 – 1938), пермський (1938 – 1946), другий уманський (1946 – 1950), красноярський (1950 – 1956), третій уманський (1956 – 1990), що характеризують концептуальні засади світогляду Г. Храбана залежно від науково-дослідницького, педагогічного, громадсько-просвітницького і краєзнавчого

напрямів суспільної діяльності. Також визначено й узагальнено відомі і введено в науковий обіг нові матеріали та малоз'ясовані факти біографії Григорія Юхимовича Храбана.

Дослідження наукової біографії Г. Ю. Храбана дозволило визначити пріоритетні напрями його творчості: археологія, давня історія України, історія повстання 1768 – 1769 рр. в Україні, історія Уманщини від найдавніших часів, історія створення дендрологічного парку «Софіївка», «Шевченко і Умань», революційні події та події Великої Вітчизняної війни на території Уманщини, біографістика, бібліографічна діяльність. Праці Г. Ю. Храбана відзначалися широкою джерельною базою.

З дозволу Інституту археології АН УРСР протягом 1959 – 1967 рр. Г. Ю. Храбан брав участь в археологічних розвідках на території Уманського, Христинівського, Тальнівського, Маньківського і частково Жашківського, Звенигородського і Монастирищенського районів Черкаської області, ряду районів сусідніх Кіровоградської, Вінницької та Житомирської областей. У 1962 р. Григорій Юхимович був запрошений до участі в археологічній експедиції Інституту археології АН УРСР для розкопок могильника черняхівської культури в с. Компанійцях Полтавської області. Результати його розвідок публікувалися у фундаментальних виданнях Інституту археології АН СРСР та Інституту археології АН УРСР.

Великого значення у своїй науковій діяльності вчений надавав саме опрацюванню матеріалів з історії східноpodільського регіону, активно використовував у власних публікаціях і популяризував документи архівних установ України, Росії, Литви, Польщі. Він систематизував і використав у своїх працях сотні раритетних, оригінальних архівних джерел та часописів, які стосуються історії України, Черкащини й Уманщини зокрема. Григорій Юхимович був безкомпромісним у питаннях встановлення реальної картини історичних подій, а тому, відстоюючи принципи об'єктивності в науці, піддавав критиці хибні тлумачення джерел та необґрунтовані висновки. Аналізуючи науковий доробок попередників із досліджуваних тем, Г. Ю. Храбан оцінював їх внесок у розвиток проблеми, визначив рівень повноти та інформованості студійованих ними джерел, інтерпретацію здійснених ними узагальнень та висновків. Особливістю науково-краєзнавчого пошуку дослідника слід відзначити вміння використовувати джерельну базу та історіографічні матеріали як вітчизняних, так і зарубіжних авторів. Цьому сприяло досконале володіння польською, німецькою, французькою, латинською мовами, доскіпливість у проведенні досліджень. Працюючи з історичними джерелами, дослідник застосовував методи текстологічного, порівняльного, критичного аналізу, виявляв актуальні, ще невивчені проблеми.

Активною була педагогічна і громадська діяльність Г. Ю. Храбана, який, викладаючи у навчальних закладах Житомирщини та Уманщини, виголошуючи публічні лекції з минушини краю, оприлюднюючи в періодиці численні праці, статті й рецензії з актуальних питань археології та історії України, беручи активну участь у формуванні краєзнавчого музею, зробив

чимало для збереження історичної спадщини і поширення культурно-освітніх знань. Показано діяльність Г. Ю. Храбана в громадському та культурно-просвітницькому житті України й Уманщини другої половини ХХ ст. Він активно співпрацював із різними громадськими, науковими та освітніми організаціями. Важливою віхою в житті Г. Ю. Храбана стала робота над матеріалами тому «Історія міст і сіл. Черкаська область», де проявилися його кращі якості як дослідника і члена редакційної колегії. Вагомим був внесок Григорія Юхимовича на посаді голови Уманської районної організації Українського товариства охорони пам'яток історії і культури, яке за характером своєї статутної діяльності тісно пов'язувалося з краєзнавчо-пошуковою роботою. Протягом тривалого часу Г. Ю. Храбан був позаштатним кореспондентом газет «Уманська зоря» та «Черкаська правда», де вів рубрики «Славні люди Черкащини», «Герої-визволителі», «Герої-танкісти», «Прочитайте цю книгу». Готував матеріали на історичну тематику для радіо. Його стаття про «Софіївку» під назвою «Сад-поема» на замовлення РАТАУ протягом липня – серпня 1960 р. друкувалася майже в усіх районних газетах України. Цей же нарис був передрукований у Варшаві газетою «Наше слово» – органом Головного управління українського суспільно-культурного товариства в Республіці Польща.

З 1975 р. Григорій Юхимович очолював раду ветеранів при міській партії, не був байдужим до проблем міста, до побутових потреб уманчан. Г. Ю. Храбан як справжній патріот ніколи не залишався осторонь важливих питань наукового і громадського життя Черкащини.

На вибір життєвої стратегії Г. Ю. Храбана мали вплив успішні приклади інших самореалізацій, а спілкування з непересічними особистостями скорегувало його світогляд. Висвітлено співпрацю Григорія Юхимовича з тогочасними українськими вченими, краєзнавцями, письменниками на тлі регіонального дослідження історії України. Особливо активними були стосунки дослідника з відомими науковцями в галузі археології – А. Г. Брайчевською, В. В. Кропоткіним, Е. О. Симоновичем, Є. В. Махно. Важливими для нього були творчі дискусії з І. Г. Бутичем, В. В. Грабовецьким, В. Т. Пашуто, О. С. Компан, В. В. Мавродіним, Ф. П. Шевченком, П. М. Шморгуном. Небайдужість до правдивого висвітлення історії в художніх творах породила творчу дискусію з відомими письменниками К. К. Грибом, Л. І. Смілянським, М. Й. Сиротюком, В. Т. Титаренком, І. В. Шпитковським.

Аналіз наукового доробку Г. Ю. Храбана дав змогу визначити його наукові інтереси як знаного археолога та історика, котрий гідно прислужився розбудові і вдосконаленню джерелознавчої та історіографічної бази досліджень для історичної науки України та її теренів. Григорій Юхимович сформувався як відомий і авторитетний дослідник історії України, організатор краєзнавчих і регіональних досліджень, науково-громадський і просвітницький діяч.

Результатом активної участі в організації та проведенні археологічних досліджень на території історичної Уманщини та сусідніх з нею областей

стали оригінальні праці «Археологічне вивчення краю», «Черняхівські пам'ятки Уманщини», «Чорноліська культура на Уманщині», «Ранньослов'янські пам'ятники на Уманщині», «Уманщина за найдавніших часів» та карти археологічних поселень.

Поклавши в основу всіх своїх значних історико-краєзнавчих праць відображення складних процесів історико-культурного, соціально-економічного і політичного життя України від найдавніших часів, Г. Ю.

Храбан створив достовірні й об'єктивні дослідження, які базувалися на архівних та раритетних документальних джерелах, особистих наукових розвідках, відзначалися достовірністю викладеного матеріалу і до сьогодні слугують вартісним джерелом для сучасних регіональних історико-краєзнавчих досліджень.

Майже тридцять років життя Г. Ю. Храбан присвятив дослідженню народно-визвольного повстання 1768 – 1769 рр. на Правобережній Україні. Перший варіант монографії має близько двох тисяч машинописних сторінок. На його основі у 1989 р. було видано у скороченому вигляді монографію «Спалах гніву народного». Цим дослідженням Григорій Юхимович презентував себе як фахівець-дослідник, який добре знався на архівних першоджерелах та літературі від XVIII ст. до наших днів. Автор першим в українській історичній науці здійснив комплексний аналіз історіографії і джерельної бази досліджуваної ним проблеми, уточнив і суттєво доповнив своїх попередників, спростував багато помилкових оцінок і висновків; довів неправомірність уживання назви «Коліївщина» і вважав доцільним називати ці події «селянською війною»; чітко визначив хронологічні межі та здійснив періодизацію повстання; охарактеризував його причини і мету; заперечив зв'язок цього повстання з гайдамацьким рухом; склав карту охоплення повстанням території Правобережної України. У такому обсязі, по суті, і до сьогодні ця монографія – перша, найповніша і найдетальніша, документально обґрунтована розповідь про повстання українських селян другої половини XVIII ст.

Створені Г. Ю. Храбаном упродовж 1960 – 1980-х рр. численні наукові, краєзнавчі праці, написані ним з винятковою майстерністю і правдивістю в зображенні історії України і Уманщини зокрема, не втратили своєї актуальності й досі і є цінним надбанням та джерелом для сучасної історичної науки («Селянська війна на Україні 1768 – 1769 рр.», «Повстання і гайдамацький рух – дві різні форми класової боротьби селян на Правобережній Україні у XVIII ст.», «Гайдамаччина», «Сад-поема», «Графиня Софія Потоцька (на кого працювали кріпаки Уманщини)», «Тричі продана (Софія Потоцька)», «Рукотворна поема», «Огляд архівних першоджерел і основної літератури з історії «Софіївки», «Історична основа поеми Т. Г. Шевченка «Гайдамаки», «Історія м. Умані до 1917 р.», «Уманська операція військ 2-го Українського фронту», путівники «Умань»).

Дані, отримані в результаті наукової роботи, Григорій Юхимович публікував в «Історії міст і сіл Української РСР. Черкаська область», у 15 томі «Української радянської енциклопедії», «Шевченківському словнику», у

журналах «Археологія», «Советская археология», «Материалы и исследования по археологии СССР», «Українському історичному журналі», «Уманській зорі», «Черкаській правді».

Дослідження наукової біографії Г. Ю. Храбана дає змогу твердити про багатогранність його наукових інтересів. Відзначимо, що дослідження історика з перелічених тем були цікавими, мали новаторський характер і залишаються актуальними і до сьогодні. Йому належить близько 190 наукових праць – це монографії, нариси, статті, рецензії, які охоплюють проблеми різних галузей знань історичної науки. Більшість наукових розвідок Г. Ю. Храбана залишаються неопублікованими і знаходяться в рукописах на збереженні в Науковому архіві Інституту археології НАН України та Державному архіві Черкаської області у фонді особового походження дослідника. Г. Ю. Храбан зробив вагомий внесок у розвиток вітчизняної історичної науки і заслуговує на почесне місце в українській історіографії.

Отже, реконструкція життєвого шляху й культурно-наукової, громадської та педагогічної діяльності Г. Ю. Храбана переконливо свідчить, що він був одним із помітних і оригінальних представників української інтелігенції другої половини ХХ ст., зробив реальний внесок у поступ української національної справи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

ДЖЕРЕЛА

1. Архівні джерела

Центральний державний архів вищих органів влади і управління України у місті Києві (ЦДАВОВУУК)

Ф. 4633. Документи і матеріали з історії міст і сіл УРСР

1.1. Стенограма наради по написанню «Історії міст і сіл Української РСР» 25 листопада 1963 р. і виступи Голови Головної редакційної колегії Тронька П. Т. на нарадах в ЦК Компартії України та в Інституті історії АН УРСР. – Оп. 1. – Од. зб. 6. – 86 арк.

1.2. Списки населених пунктів, визначених обкомами Компартії України, виконкомаами обласних Рад депутатів трудящих і редколегіями томів для написання про них нарисів (1963 – 1968). – Оп. 1. – Од. зб. 9. – 151 арк.

1.3. Документи про організацію роботи по написанню тому «Черкаська область». – Оп. 1. – Од. зб. 90. – 113 арк.

1.4. Зауваження на нариси і довідки про готовність тому «Історія міст і сіл. Черкаська область» (том надрукований у 1972 р.). Том I. 1964 – 1969 рр. – Оп. 2. – Од. зб. 72. – 199 арк.

1.5. Зауваження на нариси і довідки про готовність тому «Історія міст і сіл. Черкаська область». Том II. (1964 – 1969). – Оп. 2. – Од. зб. 73. – 157 арк.

1.6. Рукописи нарису Умань, Уманського району Черкаської області. – Оп. 3. – Од. зб. 1681. – 339 арк.

1.7. Рукописи нарису Ладижинка Уманського району Черкаської області, з авторською і редакційною правками. – Оп. 3. – Од. зб. 1683. – 154 арк.

Ф. 4760. Українське товариство охорони пам'яток історії та культури

1.8. Списки і анкети делегатів I-го Республіканського Установчого з'їзду від областей України і від міст Києва і Севастополя. – Оп. 1. – Од. зб. 20. – 138 арк.

1.9. Стенограма Республіканського Установчого з'їзду Українського товариства охорони пам'яток історії та культури 20 грудня 1966 р. – Оп. 1. – Од. зб. 21. – 156 арк.

Ф. 5116. Міністерство культури УРСР. Головне управління культурно-освітньої роботи. Управління музеїв

1.10. Стенограма наради-семінару працівників історичних і краєзнавчих музеїв республіки (15 жовтня 1956 р.). – Оп. 10. – Од. зб. 96. – 311 арк.

**Центральний державний історичний архів України в місті Києві
(ЦДІАУК)**

Ф. 2214. Месрович Валентин Леонович – краєзнавець, дослідник державного дендрологічного парку «Софіївка» і його засновників
Потоцьких

1.11. Листи Храбана Г. Ю. – Оп. 1. – Од. зб. 262. – 9 арк.

**Науковий архів Інституту археології Національної Академії наук
України (НАІАНУ)**

Ф. 12. Фонд наукових робіт

1.12. Храбан Г. Ю. Рецензія на рукопис «Стефанович В. А. Археологические памятники Уманщины». – Од. зб. 437. – 12 арк.

1.13. Храбан Г. Ю. Археологічне вивчення краю (з досвіду Уманського музею). – Умань, 1960. – Од. зб. 441. – 28 арк.

1.14. Храбан Г. Ю. Археологічні пам'ятники Уманщини. Щоденник археологічних розвідок за 1960 – 1961 рр. – Од. зб. 458. – 255 арк.

1.15. Храбан Г. Е. Черняховские памятники Уманщины. Материалы к археологической карте Украинской ССР. – Умань, 1961. – Од. зб. 523. – 75 с.

Ф. 73. Фонд експедицій

1.16. Храбан Г. Ю. Короткий звіт про археологічні розвідки в Черкаській області. Машинопис, укр. мовою. – Од. зб. 3839. – 3 арк.

1.17. Список археологічних пам'яток, розвіданих Г. Ю. Храбаном у 1962 р. Машинопис, укр. мовою. – Од. б. 3840. – 7 арк.

1.18. Храбан Г. Ю. Археологічні пам'ятники крайнього Заходу Черкаської області. Машинопис. – Од. зб. 3868. – 108 арк.

1.19. Храбан Г. Ю. Археологічні пам'ятники Маньківського району. Машинопис. – Од. зб. 3869. – 109 арк.

1.20. Храбан Г. Ю. Коротке повідомлення по археологічних розвідках за 1964 р. Машинопис, укр. мовою. – Од. зб. 4291. – 3 арк.

1.21. Храбан Г. Ю. Археологічні пам'ятки Уманського і Христинівського районів Черкаської області. Щоденник археологічних розвідок за 1964 р. (в тексті є замальовки). Машинопис, укр. мовою. – Од. зб. 4291. – 97 арк.

1.22. Храбан Г. Ю. Археологічні розвідки студентів-заочників Уманського педагогічного інституту за 1964 рік. Машинопис, укр. мовою. – Од. зб. 4434. – 7 арк.

1.23. Храбан Г. Ю. Археологічні пам'ятки Уманського району Черкаської області 1965 р. Машинопис, укр. мовою. – Од. зб. 4435. – 204 арк.

1.24. Храбан Г. Ю. Археологічні розвідки в с. Городищі Новоград-Волинського району Житомирської області 1965 р. Машинопис, укр. мовою. – Од. зб. 4436. – 16 арк.

1.25. Храбан Г. Ю. Археологічні пам'ятки Середнього Побужжя. Щоденник розвідок за 1966 р. Машинопис, укр. мовою. – Од. зб. 1966/53. – 82 арк.

1.26. Храбан Г. Ю. Коротке повідомлення про археологічні розвідки за 1967 р. – Машинопис, укр. мовою. – Од. зб. 1967/73. – 30 арк.

1.27. Храбан Г. Ю. Археологічні розвідки студентів-заочників Уманського педінституту за 1964 р. Машинопис, укр. мовою. – Од. зб. 1964/57. – 7 арк.

Державний архів Черкаської області (ДАЧО)

Ф. Р–5624. Храбан Григорій Юхимович (1902 – 1990) – красзнавець

Фонд особового походження Г. Ю. Храбана

1.28. Храбан Г. Ю. Селянська війна на Україні 1768 – 1769 рр. Вступ. I машинописний варіант. – Том I. – Оп. 1. – Од. зб. 1. – 91 арк.

1.29. Храбан Г. Ю. Розділ I. Класова боротьба на Правобережній Україні та Галичині XVIII ст. (до 1768 р.). – Том 2. – Оп. 1. – Од. зб. 2. – 300 арк.

1.30. Храбан Г. Ю. Загострення антифеодальної боротьби селян у 60-ті роки XVIII ст. – Том 3. – Оп. 1. – Од. зб. 3. – 151 арк.

1.31. Храбан Г. Ю. Розділ III. Напередодні селянської війни. – Том 4. – Оп. 1. – Од. зб. 4. – 175 арк.

1.32. Храбан Г. Ю. Розділ III. Примітки. Література. – Том 5. – Оп. 1. – Од. зб. 5. – 114 арк.

1.33. Храбан Г. Ю. Розділ IV. Перший етап селянської війни. Повстання під проводом Максима Залізняка. 16 травня – 15 липня 1768 р. Початок. – Том 6. – Оп. 1. – Од. зб. 6. – 177 арк.

1.34. Храбан Г. Ю. Розділ IV. Перший етап селянської війни. Повстання під проводом Максима Залізняка. 16 травня – 15 липня 1768 р. Закінчення. – Том 7. – Оп. 1. – Од. зб. 7. – 154 арк.

1.35. Храбан Г. Ю. Розділ IV. Примітки. Література. – Том 8. – Оп. 1. – Од. зб. 8. – 177 арк.

1.36. Храбан Г. Ю. Розділ V. Другий етап селянської війни. Повстанські сили розгромлені, але селянство не скорене. Липень – грудень 1768 р. – Том 9. – Оп. 1. – Од. зб. 9. – 284 арк.

1.37. Храбан Г. Ю. Розділ VI. Кінець селянської війни. – Том 10. – Оп. 1. – Од. зб. 10. – 159 арк.

1.38. Храбан Г. Ю. Історичне значення селянської війни на Україні 1768 – 1769 рр. Висновки. – Том 11. – Оп. 1. – Од. зб. 11. – 38 арк.

1.39. Храбан Г. Ю. Селянська війна на Україні 1768 – 1769 рр. Монографія. II машинописний варіант. Вступ. – Том 1. – Оп. 1. – Од. зб. 12. – 72 арк.

1.40. Храбан Г. Ю. Розділ I. Класова боротьба на Правобережній Україні та Галичині у XVIII ст. – Том 2. – Оп. 1. – Од. зб. 13. – 200 арк.

1.41. Храбан Г. Ю. Розділ II. Загострення антифеодальної боротьби селян в 60-ті роки XVIII ст. – Том 3. – Оп. 1. – Од. зб. 14. – 100 арк.

1.42. Храбан Г. Ю. Розділ III. Напередодні селянської війни. – Том 4. – Оп. 1. – Од. зб. 15. – 145 арк.

1.43. Храбан Г. Ю. Повстання і гайдамацький рух – дві різні форми класової боротьби селян на Правобережній Україні у XVIII ст. Монографія. III машинописний варіант з авторськими правками та фотоілюстраціями. – Оп. 1. – Од. зб. 16. – 91 арк.

1.44. Кришовський В. С., Храбан Г. Ю. Гайдамаччина. Монографія. Проспект. Машинописний варіант. – Оп. 1. – Од. зб. 17. – 154 арк.

1.45. Рецензії Інституту історії АН УРСР, кафедри історії Уманського педінституту та редакційний висновок на монографію Храбана Г. Ю. «Антифеодальне повстання на Правобережній Україні 1768 – 1769 рр.». – Оп. 1. – Од. зб. 18. – 39 арк.

1.46. Храбан Г. Ю. Про пісні народні і так звані гайдамацькі. Аналіз вживання терміну «гайдамаки» в народних піснях. Рукопис. – Оп. 1. – Од. зб. 19. – 4 арк.

1.47. Храбан Г. Ю. Селянське антифеодальне повстання 1768 р. на Правобережній Україні. Лекція. – Оп. 1. – Од. зб. 20. – 33 арк.

1.48. Храбан Г. Ю. Мемуари як історіографічне джерело вивчення народно-визвольного повстання 1768 р. Виступ на ювілейній сесії Академії наук УРСР, присвяченій 200-річчю визвольного селянського руху на Правобережній Україні 1768 – 1769 рр., яка відбулася в Умані 26 – 27 червня 1968 р. Запрошення. Програма концерту, вирізки з газет. – Оп. 1. – Од. зб. 21. – 28 арк.

1.49. Статті Храбана Г. Ю. про селянську війну на Україні 1768 – 1769 рр., надруковані в «Українському історичному журналі». – Оп. 1. – Од. зб. 22. – 73 арк.

1.50. Статті Храбана Г. Ю., надіслані в газету «Черкаська правда». – Оп. 1. – Од. зб. 23. – 90 арк.

1.51. Вирізки журнальних та газетних статей про селянське повстання на Україні 1768 – 1769 рр., підготовлені Храбаном Г. Ю. та іншими авторами до 200-річного ювілею повстання. – Оп. 1. – Од. зб. 24. – 91 арк.

1.52. Храбан Г. Ю. Без історичного ґрунту. Рецензія на історичний роман М. Глухенького «Коліївщина». – Оп. 1. – Од. зб. 25. – 11 арк.

1.53. Порівняльна характеристика історичної основи творів Т. Г. Шевченка, С. Гоцинського та М. Чайковського про Коліївщину, зроблена Храбаном Г. Ю. – Оп. 1. – Од. зб. 26. – 122 арк.

1.54. Зауваження Г. Ю. Храбана до праці Я. Шульгіна «Коліївщина» та монографії Ф. Равіта-Гавронського «Історія гайдамацьких рухів». – Оп. 1. – Од. зб. 27. – 29 арк.

1.55. Перелік та виписки з документів ЦДІА УРСР в м. Києві про селянське повстання на Україні 1768 – 1769 рр. (виписки на польській мові). – Оп. 1. – Од. зб. 28. – 22 арк.

1.56. Виписки з архівних документів, історичних праць та журналів про події 1768 р. в Лисянці, зроблені Храбаном Г. Ю. – Оп. 1. – Од. зб. 29. –

10 арк.

1.57. Виписки з архівних документів, історичних праць та журналів, зроблені Храбаном Г. Ю. для роботи над монографією «Селянський рух на Україні 1768 – 1769 рр.» – Оп. 1. – Од. зб. 30. – 52 арк.

1.58. Виписки з історичних праць радянських та польських авторів про селянську війну 1768 – 1769 рр. та коментарі до них, зроблені Храбаном Г. Ю. Том I. – Оп. 1. – Од. зб. 31. – 208 арк.

1.59. Виписки з історичних праць радянських та польських авторів про селянську війну 1768 – 1769 рр. та коментарі до них, зроблені Храбаном Г. Ю. – Том II. – Оп. 1. – Од. зб. 32. – 91 арк.

1.60. Храбан Г. Ю. Сад-поема. Ілюстрована повість про Софіївку. Частина I. 1961 р. Машинопис в оправі. – Том I. – Оп. 1. – Од. зб. 33. – 173 арк.

1.61. Храбан Г. Ю. Сад-поема. Ілюстрована повість про Софіївку. Частина II. 1962 р. Машинопис в оправі. – Том II. – Оп. 1. – Од. зб. 34. – 197 арк.

1.62. Храбан Г. Ю. Будівництво і вдосконалення Уманського парку «Софіївка». I – IV розділи із задуманої колективної монографії до 200-річчя заснування. Машинопис. Рукописний список використаної літератури. – Оп. 1. – Од. зб. 35. – 36 арк.

1.63. Храбан Г. Ю. Графиня Софія Потоцька (на кого працювали кріпаки Уманщини). Історичний нарис. Машинопис. – Оп. 1. – Од. зб. 36. – 21 арк.

1.64. Храбан Г. Ю. Тричі продана (Софія Потоцька). Історичний нарис. Машинопис. – Оп. 1. – Од. зб. 37. – 34 арк.

1.65. Храбан Г. Ю. Рукотворна поема. Історико-краєзнавчий нарис про «Софіївку». Машинопис з правкою рецензента Карапиша Б. Т. – Оп. 1. – Од. зб. 38. – 153 арк.

1.66. Листування Храбана Г. Ю. з заступником редактора Карапишем Б. Т. і редактором видавництва «Промінь» про видання в 1971 р. історико-краєзнавчого нарису про «Софіївку» «Рукотворна поема». – Оп. 1. – Од. зб. 39. – 61 арк.

1.67. Публікації Г. Ю. Храбана у газетах, журналі, рукописні виписки з архівних документів, дослідження про головного будівничого «Софіївки» Людвика Метцеля (1764 – 1848). Фотокопії листів Л. Метцеля Станіславу Потоцькому. 1790, 1798 – 1803 рр. Є ряд перекладів Г. Ю. Храбана з польської мови на українську. – Оп. 1. – Од. зб. 40. – 128 арк.

1.68. Вирізки з статтями Г. Ю. Храбана про «Софіївку»: «Овіяний легендами», «Сад-поема», «Завтрашній день «Софіївки» та ін. – Оп. 1. – Од. зб. 41. – 16 арк.

1.69. Газетні статті, дослідження Храбана Г. Ю., фотокопії та виписки з архівних першоджерел про назву «Софіївка», «Царицин сад», фінансування, ремонтні та реставраційні роботи в «Софіївці». – Оп. 1. – Од. зб. 42. – 95 арк.

1.70. Храбан Г. Ю. Огляд архівних першоджерел і основної літератури з історії «Софіївки» (1773 – 1984 рр.). Два машинописні варіанти з авторською правкою. – Оп. 1. – Од. зб. 43. – 85 арк.

1.71. Справа про оцінку Г. Ю. Храбаном робіт про «Софіївку» заступника головного редактора журналу «Радуга» Роготченка О. П. – Оп. 1. – Од. зб. 44. – 159 арк.

1.72. Лист Храбана Г. Ю. директору Софіївського парку Косенку І. С. про плутанину, з точки зору автора, в назвах видових об'єктів і хронології історії парку в роботах Липи О. Л., Роготченка О. П. і ін. авторів. – Оп. 1. – Од. зб. 45. – 11 арк.

1.73. Виписки з документів ЦДІА УРСР, книг, журналів, дослідження Храбана Г. Ю. про «Софіївку». Є документи польською мовою. – Оп. 1. – Од. зб. 46. – 98 арк.

1.74. Виписки з архівних першоджерел, довідників, літератури, фотокопії документів ЦДІА УРСР до біографії Станіслава Фелікса /Щенсного/ Потоцького (1751 – 1805 рр.). Є ряд документів польською мовою та перекладів Храбана Г. Ю. з польської на українську мову. – Оп. 1. – Од. зб. 47. – 64 арк.

1.75. Єжі Лоск «Життєпис красуні Бітинки. Розповідь про життя Софії Вітт-Потоцької (1760 – 1832 рр.)». Варшава, 1972 р. Переклад Храбана Г. Ю. з французької на українську мову. – Оп. 1. – Од. зб. 48. – 60 арк.

1.76. Рукописні виписки з архівних документів, журналів про Софію Потоцьку. Є переклади Храбана Г. Ю. з польської на українську мову. – Оп. 1. – Од. зб. 49. – 27 арк.

1.77. Теодор Темері «Путівник по «Софіївці». Одеса, 1846 р. Переклад Храбана Г. Ю. з французької на українську мову. Машинопис. – Ф. Р–5624. – Оп. 1. – Од. зб. 50. – 101 арк.

1.78. Теодор Темері «Путівник по «Софіївці». Одеса, 1846 р. Переклад Храбана Г. Ю. з французької на російську мову. Машинопис. – Оп. 1. – Од. зб. 51. – 67 арк.

1.79. Документи про Станіслава Трембецького (1735 – 1812 рр.) – польського поета (рукописна копія його поеми на польській мові, фотокопії, виписки з документів, листи С. Трембецького до С. Потоцького). – Оп. 1. – Од. зб. 52. – 28 арк.

1.80. Записи Храбана Г. Ю. зроблені в Центральній науковій бібліотеці АН УРСР про переклад де Легардом поеми С. Трембецького «Софіївка» з польської на французьку мову (Відень, 1815 р.). Фотокопії ілюстрацій до перекладу художника Аллана. – Оп. 1. – Од. зб. 53. – 12 арк.

1.81. Рукописна копія, зроблена Храбаном Г. Ю. та фотокопія вступу, написаного Адамом Міцкевичем до «описової» поеми С. Трембецького «Софіївка» на польській мові. – Оп. 1. – Од. зб. 54. – 15 арк.

1.82. Нанієв П. І. Тричі продана. Історична повість. Видавництво «Маяк», Одеса, 1969 р. Зауваження, помітки на полях Храбана Г. Ю. – Оп. 1. – Од. зб. 55. – 76 арк.

1.83. Справа про оцінку Храбаном Г. Ю. історичної повісті Нанієва П. І. «Тричі продана» (газетна стаття, листування з видавництвом «Маяк», Задорожнім В., Сиротюком М. Й., Меєровичем В. Л.). – Оп. 1. – Од. зб. 56. – 31 арк.

1.84. Липа О. Л. «Софіївка». Уманський державний заповідник (1796 – 1946)». Видавництво АН УРСР. К., 1948 р. Монографія про дендрофлору парку. Чисельні зауваження, помітки на полях Храбана Г. Ю. – Оп. 1. – Од. зб. 57. – 108 арк.

1.85. Гравюри художника Гаврилова В., виписки Храбана Г. Ю. із спогадів вітчизняних і зарубіжних авторів (Долгорукий І. М., Ян Ліппоман, Ле І. М. та інші), поетичні твори про «Софіївку». Спогади охоплюють історію парку з 1810 р. по наш час. – Оп. 1. – Од. зб. 58. – 44 арк.

1.86. Фотопозитиви сім'ї Потоцьких. – Ф. Р-5624. – Оп. 1. – Од. зб. 59. – 36 арк.

1.87. Фотокопії документів з фонду графів Потоцьких ЦДІА УРСР в м. Києві (на польській мові). Фотопозитиви з анотаціями, поштові листівки з видами «Софіївки», Умані, Буків, зібрані Храбаном Г. Ю. – Оп. 1. – Од. зб. 60. – 55 арк.

1.88. Стаття Храбана Г. Ю. «Історична основа поеми Т. Г. Шевченка «Гайдамаки» в «Український історичний журнал». Чорновий варіант з авторськими правками та додатками. – Оп. 1. – Од. зб. 61. – 87 арк.

1.89. Тематичний випуск газети «Літературна Україна» від 27 травня 1964 р. до 150-річчя з дня народження Т. Г. Шевченка, газетна стаття Храбана Г. Ю., лист Уманського краєзнавчого музею Радянському Комітету Захисту Миру, виписки з творів К. Маркса, В. Леніна, Л. Толстого про світове значення творчості Кобзаря. – Оп. 1. – Од. зб. 62. – 17 арк.

1.90. Дослідження, виписки з архівних документів і літератури, газетні публікації Храбана Г. Ю. з теми «Шевченко і Умань». – Оп. 1. – Од. зб. 63. – 26 арк.

1.91. Листування Храбана Г. Ю. з Заслуженим діячем мистецтв УРСР Петрашевичем Г. Л. про встановлення бюста Т. Г. Шевченку в «Софіївці». – Оп. 1. – Од. зб. 64. – 19 арк.

1.92. Чорнові варіанти досліджень Храбана Г. Ю. «В який монастир ходив Тарас Шевченко в дитячі роки?», листування з письменником Журою П. В., редакціями обласної і Шполянської районної газет з цього питання. – Оп. 1. – Од. зб. 65. – 52 арк.

1.93. Храбан Г. Ю. «Тальне». Машинописна довідка з бібліографією про згадки містечка в творах Шевченка. – Оп. 1. – Од. зб. 66. – 1 арк.

1.94. Виписки з журналів та книг про перебування Т. Г. Шевченка на Україні в 1843 – 1845 рр. зроблені Храбаном Г. Ю. – Оп. 1. – Од. зб. 67. – 14 арк.

1.95. Храбан Г. Ю. «Археологічне вивчення краю». Огляд роботи Уманського краєзнавчого музею. Машинопис з правкою автора. Списки археологічних пам'яток Уманщини, бібліографічний покажчик. 8 фотопозитивів археологічних знахідок і картосхема. – Оп. 1. – Од. зб. 68. – 60 арк.

1.96. Храбан Г. Ю. «Скарб римських динаріїв з с. Погорілого (Жулинського району Вінницької обл.)». Типографський відбиток замітки в журналі «Советская археология» 1958 р. № 2. Листування з Німецькою Академією аук і доктором історичних наук Кропоткіним В. С. про цей скарб

. – Оп. 1. – Од. зб. 69. – 9 арк.

1.97. Храбан Г. Ю. «Черняхівські пам'ятки Уманщини (матеріали до археологічної карти УРСР)». Стаття. Машинопис. 67 фотопозитивів археологічних знахідок в скороченому вигляді опубліковано в томі № 116 «Матеріалів і досліджень по історії СРСР». – М., 1964. – Оп. 1. – Од. зб. 70. – 93 арк.

1.98. Храбан Г. Ю. «Черняхівські пам'ятники в Уманському районі Черкаської області». Типографський відбиток статті в томі № 116 «Матеріалів і досліджень по археології СРСР». – М., 1964. – Оп. 1. – Од. зб. 71. – 9 арк.

1.99. Картосхема черняхівських поселень західної частини Черкаської області. Розроблена Храбаном Г. Ю. для статті «Черняхівські пам'ятники західної частини Черкаської області». – Оп. 1. – Од. зб. 72. – 2 арк.

1.100. Храбан Г. Ю. «Ранньослов'янські пам'ятки Уманщини». Стаття, підготовлена для журналу «Археологія». Машинопис. – Оп. 1. – Од. зб. 73. – 17 арк.

1.101. Храбан Г. Ю. «Чорноліська культура на Уманщині». Стаття (два варіанти), підготовлена для журналу «Археологія». Машинопис. 2 картосхеми, 23 фотопозитиви, 4 малюнки археологічних знахідок. – Оп. 1. – Од. зб. 74. – 37 арк.

1.102. «Кудрин – легендарне місто». Запис Храбаном Г. Ю. народних переказів, що побутують в селах Уманського району і його міркування про них з урахуванням даних археологічних розкопок. – Оп. 1. – Од. зб. 75. – 4 арк.

1.103. Газетні статті Храбана Г. Ю. про археологічні знахідки на Уманщині та його неопубліковані повідомлення, направлені журналу «Археологія». – Оп. 1. – Од. зб. 76. – 41 арк.

1.104. Храбан Г. Ю. «Уманщина за найдавніших часів». Варіант тексту розділу до історичного нарису «Умань». Машинопис. – Оп. 1. – Од. зб. 77. – 18 арк.

1.105. Храбан Г. Ю. «Місто Умань». Історична довідка для 15-го тому «Української радянської енциклопедії». Машинопис. – Оп. 1. – Од. зб. 78. – 12 арк.

1.106. Храбан Г. Ю. «Історія м. Умані до 1917 р.» Нарис. Машинопис з правками і рукописними вставками автора. – Оп. 1. – Од. зб. 79. – 66 арк.

1.107. Храбан Г. Ю. «Проблеми і турботи стародавнього». Нарис про Умань, підготовлений для журналу «Пам'ятки України». Не опублікований. Машинописна копія. – Оп. 1. – Од. зб. 80. – 7 арк.

1.108. Документи про участь Храбана Г. Ю. у написанні нарису «Умань» для тому «Черкаська область – історія міст і сіл УРСР» (зауваження, довідки, варіант тексту, рецензія інституту АН УРСР). – Оп. 1. – Од. зб. 81. – 42 арк.

1.109. Замітка Храбана Г. Ю. про місцезнаходження літописного міста Удич та лист академіка Пашуто В. з цього питання від 15 травня 1958 р. – Оп. 1. – Од. зб. 82. – 3 арк.

1.110. Газетні публікації, текст виступу на науково-практичній конференції Храбана Г.Ю., присвячені 325-річчю Переяславської ради. – Оп. 1. – Од. зб. 83. – 26 арк.

1.111. Храбан Г. Ю. «Декабристи на Уманщині». Стаття, підготовлена для газети «Черкаська правда» – частково опублікована в номері від 26 грудня 1975 р. – Оп. 1. – Од. зб. 84. – 7 арк.

1.112. Документи про селянський виступ в Уманському повіті в 1826 р., очолений солдатом Дніпровського полку Олексієм Семеновим (газетні статті, зауваження Храбана Г. Ю., виписка з журналу «Каторга и ссылка» – М., 1926). – Оп. 1. – Од. зб. 85. – 16 арк.

1.113. Храбан Г. Ю. «До питання про військові поселення на Уманщині в світлі нових матеріалів». Огляд (рукопис), розроблений на підставі вивчення випадково виявленої в 1957 р. архівної справи «Волосной распри 3 волости первого округа Киево-Подольского поселения. 1859 – 1862 гг.». – Оп. 1. – Од. зб. 86. – 27 арк.

1.114. Статті, вирізки з газет, довідки про час заснування і історію Умані, про міську ратушу, бібліотеку, катакомби, жіночу гімназію, першу аптеку, медичні заклади, культові споруди, про електрифікацію міста, підготовлені Храбаном Г. Ю. – Оп. 1. – Од. зб. 87. – 82 арк.

1.115. Храбан Г. Ю. «Короткий нарис історії Уманського заводу по виробництву гутаперчі і уманського вітамінного заводу ім. XXV з'їзду КПРС (1931 – 1977 рр.). «Буклет про завод (1970), колекція етикеток вітамінних препаратів, що випускаються заводом. Машинопис. – Оп. 1. – Од. зб. 88. – 65 арк.

1.116. Храбан Г. Ю. «З давнього минулого Маньківського району». Історичний нарис. Машинописна копія і вирізки з газети «Промінь комунізму». – Оп. 1. – Од. зб. 89. – 12 арк.

1.117. Статті, довідки, підготовлені Храбаном Г. Ю., про походження назви міста Жашків, історію сіл Собківки, Шаулиха, Вишнопіль, Білашки, Пугачівка та ін. Виписки-переклади з польського географічного словника (1880) про селище Цибулів, 12 сіл і деякі річки Уманщини. – Оп. 1. – Од. зб. 90. – 44 арк.

1.118. Газетні статті про розвиток народної освіти, підготовлені Храбаном Г. Ю. до 100-річчя відкриття перших шкіл в селах Уманщини. – Оп. 1. – Од. зб. 91. – 9 арк.

1.119. Храбан Г. Ю., Притула Й. Е. «Село Дубова» (Уманського району). Нарис, підготовлений для тому «Історія міст і сіл Української РСР. Черкаська область». Машинописна копія з правкою Храбана Г. Ю. – Оп. 1. – Од. зб. 92. – 23 арк.

1.120. Стефанович В. А. «Хроніка революційного руху на Уманщині. 1917 – 1921 рр.». Машинописна копія з доповненнями Г. Ю. Храбана. – Оп. 1. – Од. зб. 93. – 14 арк.

1.121. Храбан Г. Ю. «У витоків більшовицької організації міста м. Умань (1902 – 1917 рр.)», «Більшовики Умані в боротьбі за Владу Рад (1917 – 1920 рр.)». Машинопис з правкою автора. Преші два розділи «Коротких нарисів з історії Уманської партійної організації». – Оп. 1. – Од. зб. 94. – 131

арк.

1.122. Храбан Г. Ю., Палій С. П. «З ім'ям великого Леніна в серці». Нарис історії комсомолу Уманщини. Машинопис. – Оп. 1. – Од. зб. 95. – 56 арк.

1.123. Храбан Г. Ю. «Вогонь в одежі слова». Нарис про Уманську підпільну друкарню». Машинопис. Оpubлікований в збірнику «Володарі своєї долі». ДН., 1970. – Оп. 1. – Од. зб. 96. – 17 арк.

1.124. Документи по темі «Ленін і Уманщина» (машинописні тексти газетних статей і вирізки з газет, спогади, тексти виступів Храбана Г. Ю. – Оп. 1. – Од. зб. 97. – 65 арк.

1.125. Документи про Уманську підпільну друкарню, в якій 1903 р. були надруковані два номери газети «Искра», про участь Храбана Г. Ю. у встановленні місцезнаходження друкарні, дослідження архівних першоджерел про її діяльність (тексти газетних статей, радіопередач, виступів, звернень Храбана Г. Ю., вирізки з газет, схема, фотопозитиви). – Оп. 1. – Од. зб. 98. – 186 арк.

1.126. Документи про Піонтковського О. А. – першого голову партійного комітету більшовиків Уманщини, члени першого радянського Уряду України (газетні статті, тексти виступів Храбана Г. Ю., пропозиції про увічнення пам'яті, копії і виписки з документів, фотографія). – Оп. 1. – Од. зб. 99. – 71 арк.

1.127. Документи про Урбайліса І. Ю. – першого голову Уманської ради робітничих і селянських депутатів (газетні статті Храбана Г. Ю. і інших авторів, виписки з документів, листи дружини М. І. Урбайліс, фотографії). – Оп. 1. – Од. зб. 100. – 25 арк.

1.128. Документи про Троянкера Б. У. – учасника революційних подій на Уманщині, в подальшому корпусного комісара РСЧА, репресованого (копія довідки-представлення на затвердження ЦК ВКП(б), дослідження ряду фактів біографії, газетна стаття Храбана Г. Ю.). – Оп. 1. – Од. зб. 101. – 28 арк.

1.129. Храбан Г. Ю. «Правда і вимисли про Рафаїла Чорного». Документально-публіцистичний нарис. Машинопис. – Оп. 1. – Од. зб. 102. – 45 арк.

1.130. Тексти газетних статей, радіопередач, вирізки з газетними публікаціями Храбана Г. Ю. про революційні події на Уманщині, історію Уманської організації РСДРП – КП(б)У (1905 – 1920 рр.). Том І. – Оп. 1. – Од. зб. 103. – 83 арк.

1.131. Тексти газетних статей, радіопередач, вирізки з газетними публікаціями Храбана Г. Ю. про революційні події на Уманщині, історію Уманської організації РСДРП – КП(б)У (1905 – 1920 рр.). Том ІІ. – Оп. 1. – Од. зб. 104. – 101 арк.

1.132. Спогади Партигула С. П. і Семенова Я. М. «Умань, 1 Травня 1918 р.» і «На засіданні Уманської Ради», опубліковані в газеті «Уманська зоря», зауваження Храбана Г. Ю. до цих публікацій. – Оп. 1. – Од. зб. 105. – 11 арк.

1.133. Храбан Г. Ю. «Відбудовчий період та побудова соціалізму на Уманщині». Машинописний текст радіопередачі, що прозвучала по міському радіо 20 серпня 1957 р. – Оп. 1. – Од. зб. 106. – 14 арк.

1.134. Газетні статті, тексти радіопередач, підготовлені Храбаном Г. Ю. про визволення Умані і навколишніх районів в 1944 р. від німецької окупації, про Героїв Радянського Союзу, яким це звання присвоєне за героїзм в блях на Черкащині. – Оп. 1. – Од. зб. 108. – 168 арк.

1.135. Спогади учасників оборони і визволення Умані в період Великої вітчизняної війни: Героїв Радянського Союзу – генерал-лейтенанта Н. Бірюкова, майора М. Борисенка; А. Багацького, М. Кошубської, М. Ракецького, М. Бондаренка, Ф. Логінова. – Оп. 1. – Од. зб. 109. – 73 арк.

1.136. «Уманська операція військ 2-го Українського фронту». Документальний нарис, підготовлений (16-им) танковим корпусом, якому присвоєно почесне найменування «Уманський» за участь у визволенні міста. Машинопис. – Оп. 1. – Од. зб. 110. – 6 арк.

1.137. Храбан Г. Ю. «Визволення Тальнівщини», «Визволення Маньківщини». Документальні довідки – опубліковані із скороченнями в районних газетах. Машинопис. – Оп. 1. – Од. зб. 111. – 18 арк.

1.138. Храбан Г. Ю. «Інститут у роки Великої Вітчизняної війни». Третій розділ до короткого історичного нарису про Уманський педінститут. Машинопис. – Оп. 1. – Од. зб. 112. – 26 арк.

1.139. Храбан Г. Ю., Заграничний П. О. «Умань». 1 червня 1984 р. Путівник. 75 фотопозитивів. Машинопис з авторською правкою. Путівник виданий в 1985 р. Дніпропетровським видавництвом «Промінь» на українській і французькій мовах. – Оп. 1. – Од. зб. 113. – 136 арк.

1.140. Листування Храбана Г. Ю. з видавництвом «Промінь» з питань видання путівника «Умань». Рецензії на рукопис путівника Уманських міському КПУ та педінституту. – Оп. 1. – Од. зб. 114. – 95 арк.

1.141. Зауваження Храбана Г. Ю. з приводу помилок у висвітленні історії Уманщини в «Українській радянській енциклопедії» та «Большой советской энциклопедии» і відповіді редакцій по суті цих зауважень. – Оп. 1. – Од. зб. 115. – 33 арк.

1.142. Рецензії Храбана Г. Ю. і Кришовського В. С. (два варіанти) на монографію Лоли О. П. «Гайдамацький рух на Україні 20 – 60-х років XVIII ст.» (К., 1965) і листування з редакцією «Українського історичного журналу» з питань рецензування монографії. Екземпляр з численними зауваженнями Храбана Г. Ю. – Оп. 1. – Од. зб. 116. – 125 арк.

1.143. Рецензія Храбана Г. Ю. на рукопис роботи Когана Е. М., Донського М. Л., Воронянського Ю. І. «Уманщина в революційному минулому і сучасному». – Оп. 1. – Од. зб. 117. – 14 арк.

1.144. Зауваження і відгук Храбана Г. Ю. на макет книги колективу авторів з Інституту історії партії ЦК КПУ «Історія Ленінської Комуністичної Спілки Молоді України». – Оп. 1. – Од. зб. 118. – 7 арк.

1.145. Критичні зауваження Храбана Г. Ю. до книги спогадів Людвінської Т. Ф. «Нас ленинская партия вела...» (М., 1976) і листування з автором літературного записів спогадів Дніпровським А. А. Екземпляр

книги з помітками Храбана Г. Ю. – Оп. 1. – Од. зб. 119. – 132 арк.

1.146. Листування з Махно Є. В. з питань археологічних знахідок трипільської культури в Уманському районі. Стаття Махно Є. В. та Храбана Г. Ю. «До питання про ранньослов'янські пам'ятники черняхівської культури у верхів'ях Південного Бугу». – Оп. 1. – Од. зб. 120. – 23 арк.

1.147. Листування з Мусієнко П. Н. про будівництво парку «Софіївка». Фотокопія з малюнку Мюнца І. Г. «Каскади і млини Буків». Стаття Мусієнко П. Н. «Там, де були млини». – Оп. 1. – Од. зб. 121. – 12 арк.

1.148. Листування з письменником Смілянським Л. І. про підготовку до друку нарисів «Софіївка». – Оп. 1. – Од. зб. 122. – 6 арк.

1.149. Листування з Бутичем І. Л., Грабовецьким В. Б., Сиротюком М. Й., Титаренко В. Т., Шпитковським І. В. з питань селянського повстання на Україні в 1768 – 1769 рр. Виписка з генеалогії графів Потоцьких. – Оп. 1. – Од. зб. 123. – 127 арк.

1.150. Листування з краєзнавцем Криштовським В. С. з історії селянського повстання 1768 – 1769 рр. Том І. – Оп. 1. – Од. зб. 124. – 162 арк.

1.151. Листування з краєзнавцем Криштовським В. С. з історії селянського повстання 1768 – 1769 рр. Том ІІ. – Оп. 1. – Од. зб. 125. – 185 арк.

1.152. Листування з лісничим Креселецького лісництва Найдю О. А. з історії Коліївщини та подій 1768 р., пов'язаних з Холодноярським лісом. Карти-схеми Холодного Яру та переходу М. Залізняка з Мотронинського монастиря до Жаботина. – Оп. 1. – Од. зб. 126. – 34 арк.

1.153. Листування з доктором історичних наук Компан О. С., Лук'яненко І. про відозву козака І. Бурди та термін «Коліївщина». – Оп. 1. – Од. зб. 127. – 7 арк.

1.154. Листування з редакцією «Українського історичного журналу» з питань висвітлення селянського повстання 1768 – 1769 рр. на Правобережній Україні в історичній науці. – Оп. 1. – Од. зб. 128. – 33 арк.

1.155. Лист завідувачу відділом історії міст і сіл Кулаковському В. М. про отамана І. Бондаренка-Чалого. – Оп. 1. – Од. зб. 129. – 4 арк.

1.156. Листи доктору історичних наук Шевченку Ф. Т. з питань історії Коліївщини та видання монографії «Селянська війна на Україні 1768 – 1769 рр.». – Оп. 1. – Од. зб. 130. – 58 арк.

1.157. Листи редактору путівника «Умань» та голові Уманського міськвиконкому про доцільність вживання терміну «Коліївщина» по відношенню до селянської війни 1768 – 1769 рр. – Оп. 1. – Од. зб. 131. – 9 арк.

1.158. Лист доктору історичних наук професору Мавродіну В. В. про доцільність вживання терміну «Коліївщина» при вивченні історії селянської війни 1768 – 1769 рр. на Україні. – Оп. 1. – Од. зб. 132. – 13 арк.

1.159. Лист в Уманського міського Компартії України з питання увічнення пам'яті учасників селянського повстання 1768 – 1769 рр. Вирізки з газет про виставку проектів пам'ятника гайдамацькому руху. Фотографії

урочистого мітингу з нагоди відкриття пам'ятного знака на місці майбутнього пам'ятника ватажкам селянського повстання М. Залізняка та І. Гонті в м. Умані. Текст виступу Храбана Г. Ю. на мітингу 26 червня 1968 р. – Оп. 1. – Од. зб. 133. – 17 арк.

1.160. Листування з доктором історичних наук Шморгуном П. М. з питань діяльності Уманської групи РСДРП в 1902 – 1905 рр., Коліївщини, видання монографії «Селянська війна на Україні 1768 – 1769 рр.» та ін. – Оп. 1. – Од. зб. 135. – 70 арк.

1.161. Листування з Миловановою В. М. про діяльність члена РСДРП Милованова М. М. «М. М. Милованов. До 75-річчя з дня народження». Стаття Храбана Г. Ю., надрукована в газеті «Уманська зоря» від 30 травня 1961 р. – Оп. 1. – Од. зб. 136. – 7 арк.

1.162. Листування з Каганом Е. М. та статті Кагана Е. М. про встановлення Радянської влади в м. Умані, розстріл О. Піонтковського та І. Урбайліса. – Оп. 1. – Од. зб. 137. – 22 арк.

1.163. Листування з Артем'євою Є. О., дочкою Піонтковського О. А. Відомості про життя та діяльність Піонтковського О. А. – Оп. 1. – Од. зб. 138. – 18 арк.

1.164. Листування з скульптором Петрашкевичем Г. Л. про увічнення пам'яті Піонтковського О. А. та Урбайліса І. Ю. – Оп. 1. – Од. зб. 139. – 9 арк.

1.165. Листування з письменником Грибом К. К. про діяльність бригади Косовського Г. І. в 1919 р. та партизанських загонів в роки Великої Вітчизняної війни на Уманщині. Відомості про літературну діяльність Гриба К. К. – Оп. 1. – Од. зб. 140. – 18 арк.

1.166. Листування з краєзнавцями області з питань історії краю. – Оп. 1. – Од. зб. 141. – 47 арк.

1.167. Листування з Кобою М. І., Редькою Ф. А., Рудківським Г. П., Ткаченко М. М. з питань історії Уманщини. – Оп. 1. – Од. зб. 142. – 45 арк.

1.168. Листування з директорами шкіл Уманського району з питань історії сіл. Зауваження Храбана Г. Ю. на нариси з історії сіл Уманського району. – Оп. 1. – Од. зб. 143. – 44 арк.

1.169. Листування з директором Ризинської школи Звенигородського району з питань історії села Ризино. – Оп. 1. – Од. зб. 144. – 8 арк.

1.170. Листування з ЦК Компартії України та Інститутом історії АН УРСР про видання монографії «Селянська війна на Україні 1768 – 1769 рр.» – Оп. 1. – Од. зб. 145. – 72 арк.

1.171. Листування з Архівним управлінням УРСР про опублікування статей про поширення творів В. І. Леніна на Уманщині та про селянське повстання 1768 – 1769 рр. Стаття Храбана Г. Ю. «Про спогади Павла Младановича», схематичний план міста Умані та його околиць в 1768 р. – Оп. 1. – Од. зб. 146. – 35 арк.

1.172. Листування з видавництвом «Вища школа» з питання видання монографії «Антифеодальне повстання на Правобережній Україні в 1768 – 1769 рр.» – Оп. 1. – Од. зб. 147. – 62 арк.

- 1.173.** Листування з редактором журналу «Вітчизна» Дзюбою І., критичні зауваження до історичного роману Ю. Мушкетика «Гайдамаки». – Оп. 1. – Од. зб. 148. – 12 арк.
- 1.174.** Листування з обласною редакцією газети «Черкаська правда» про опублікування статей з історії повстання 1768 р. та підпільної друкарні «Искра» в місті Умані. – Оп. 1. – Од. зб. 149. – 11 арк.
- 1.175.** Листи любителя-археолога Заболоцького А. Й. про археологічні знахідки в Тальнівському районі. – Оп. 1. – Од. зб. 150. – 85 арк.
- 1.176.** Листи письменника Сиротюка М. Й. про роботу над історичними романами про Коліївщину. – Оп. 1. – Од. зб. 151. – 75 арк.
- 1.177.** Особисті документи (особистий листок по обліку кадрів, автобіографія, характеристика, профспілковий квиток, фотографії та ін.). – Оп. 1. – Од. зб. 152. – 79 арк.
- 1.178.** Щоденник Г. Ю. Храбана за 1987 р. 1 фотодокумент. – Оп. 1. – Од. зб. 153. – 160 арк.
- 1.179.** Вирізки з газети «Уманська зоря» з статтями Храбана Г. Ю. – Оп. 1. – Од. зб. 154. – 22 арк.
- 1.180.** Спогади про роботу в Уманському педагогічному технікумі. Відомості про історію Уманського педучилища. – Оп. 1. – Од. зб. 155. – 10 арк.
- 1.181.** Документи про педагогічну діяльність (свідоцтва, довідки, листування та ін.). – Оп. 1. – Од. зб. 156. – 17 арк.
- 1.182.** Документи про перебування у виправно-трудових таборах та вічному поселенні у Красноярському краї (довідки, акти, заяви та ін.). – Оп. 1. – Од. зб. 157. – 45 арк.
- 1.183.** Документи про реабілітацію (заяви, скарги, телеграми та ін.). – Оп. 1. – Од. зб. 158. – 43 арк.
- 1.184.** Заяви першому секретарю ЦК КПРС Хрущову М.С. та голові комітету партійного контролю при ЦК КПРС Швернику М.М. про поновлення в членстві Комуністичної партії. Рукописні копії. – Оп. 1. – Од. зб. 159. – 15 арк.
- 1.185.** Листи товаришів по заслання, фото Літера Ф. І., Волкової К. Л., Підвисоцького В. В., Злобинського Д. І., Межиріцького О. М. – Оп. 1. – Од. зб. 160. – 207 арк.
- 1.186.** Плани, програми, афіші про лекції та виступи Храбана Г. Ю. – Оп. 1. – Од. зб. 161. – 29 арк.
- 1.187.** Тексти виступів Храбана Г. Ю. на конференціях та активах. Заповітне слово до піонерів та молоді Уманщини. – Оп. 1. – Од. зб. 162. – 32 арк.
- 1.188.** Вирізки з газет зі статтями про життя та діяльність Храбана Г. Ю. – Оп. 1. – Од. зб. 163. – 26 арк.
- 1.189.** Грамоти, дипломи. – Оп. 1. – Од. зб. 164. – 44 арк.
- 1.190.** Пам'ятні адреси з нагоди ювілейних дат. Том 1. – Оп. 1. – Од. зб. 165. – 23 арк.
- 1.191.** Пам'ятні адреси з нагоди ювілейних дат. Том 2. – Оп. 1. – Од. зб. 166. – 14 арк.

1.192. Поздоровчі листівки, направлені Храбану Г. Ю. та його дружині Кошубській (Храбан) М. В. – Оп. 1. – Од. зб. 167. – 50 арк.

1.193. Листування з дружиною Кошубською (Храбан) М. В. – Оп. 1. – Од. зб. 168. – 31 арк.

1.194. Документи про життя та діяльність Кошубської (Храбан) М. В. (свідectва, довідки, автобіографія, грамоти та ін.). Вирізки з газет зі статтями про Кошубську М. В., лист кінорежисера, народного артиста України К. Степанкова, його автограф. – Оп. 1. – Од. зб. 169. – 92 арк.

1.195. Виписки з архівних документів, довідників, науково-історичної літератури, газет зроблені Храбаном Г. Ю. у державних архівах, бібліотеках, музеях з історії Уманщини та селянської війни 1768 – 1769 рр. на Україні. Том 1, зошити 1 – 5. Селянський рух, історія докапіталістичної ренти на Правобережній Україні в ХУІІІ – першій половині ХІХ ст. Повстання О. Пугачова. Барська конфедерація. Запорізька Січ у 1734 – 1775 рр. Є виписки польською мовою. – Оп. 1. – Од. зб. 170. – 180 арк.

1.196. Виписки з архівних документів, довідників, науково-історичної літератури, газет, зроблені Храбаном Г. Ю. у державних архівах бібліотеках, музеях з історії Уманщини та селянської війни 1768 – 1769 рр. на Україні. Том 2, зошит 6. Є виписки польською мовою. – Оп. 1. – Од. зб. 171. – 72 арк.

1.197. Даровський М. Опис повторного бунту, розпочатого ватажком Бугаєм восени 1768 р., розгромленого в селі Папужинцях надвірним військом Ф. С. Потоцького. Переклад з польської на українську мову Храбана Г. Ю. – Оп. 1. – Од. зб. 240. – 7 арк.

1.198. Билина М. С. Ляхівка. Історичне оповідання на основі легенд про події селянської війни 1768 р. в Жаботині. Машинописна копія із зауваженнями Г. Ю. Храбана (1963). – Оп. 1. – Од. зб. 241. – 22 арк.

Ф. Р–5625. Управління Служби Безпеки України по Черкаській області

1.199. Кримінальна справа по обвинуваченню Мартинюка Миколи Назаровича, Храбана Григорія Юхимовича, Степаненка Петра Кириловича по ст. ст. 54-4, 54-11 КК УРСР. Т. 1. – Оп. 1. – Од. зб. 492. – 342 арк.

1.200. Кримінальна справа по обвинуваченню Мартинюка Миколи Назаровича, Храбана Григорія Юхимовича, Степаненка Петра Кириловича по ст. ст. 54-4, 54-11 КК УРСР. Т. 2. – Оп. 1. – Од. зб. 493. – 194 арк.

Ф. Р – 2631. Управління культури виконавчого комітету Черкаської обласної Ради депутатів трудящих

1.201. Звіти про роботу музеїв області за 1956 р. – Оп. 2 «д». – Од. зб. 31. – 47 арк.

1.202. Звіти про роботу музеїв області за 1958 р. – Оп. 2 «д». – Од. зб. 39а. – 193 арк.

Ф. Р – 3990. Комарницький М. Ф. (1899 – 1984)– журналіст, краєзнавець

1.203. Документи о работе Уманского краеведческого музея (вырезки с газет, выписки и др. (1925 – 1974). – Оп. 1. – Од. зб. 24. – 63 арк.

1.204. Храбан Г. Е. Из прошлого Маньковского района (машинописная копия). – 1957. – Оп. 1. – Од. зб. 36. – 10 арк.

1.205. Храбан Г. Е. Графиня София Потоцкая (на кого работали крепостные Уманщины). Машинописная копия. – 1957. – Оп. 1. – Од. зб. 37. – 22 арк.

1.206. Переписка с Уманским краеведческим музеем о пополнении фондов музея, смене экспозиции (1946 – 1974). – Оп. 1. – Од. зб. 161. – 135 арк.

1.207. Переписка с Г. Е. Храбаном (1958 – 1961). – Оп. 1. – Од. зб. 216. – 18 арк.

1.208. Статті Храбана Г. Ю., Гур'янова, Логвиненка про екскурсії до парку «Софіївка», історію будівництва. Вирізки з газет «Черкаська правда», «Промінь комунізму», «Уманська зоря». – Оп. 2. – Од. зб. 41. – 9 арк.

1.209. Храбан Г., Мусієнко П. про історію створення парку «Софіївка», план його розвитку. – Оп. 2. – Од. зб. 42. – 7 арк.

1.210. Статті Храбана Г. Ю., Забудька про святкові і буденні дні парку, про архітектора Метцеля. Вирізки з газет «Уманська зоря», «Радянська Україна», «Літературна Україна». – Оп. 2. – Од. зб. 43. – 12 арк.

1.211. Статті Храбана Г. Ю., Шкварука М., Гергеля І. про безпорядки в роботі парку, про зарубіжні екскурсії в «Софіївку» та ін. Вирізки з газет «Черкаська правда», «Уманська зоря». – Оп. 2. – Од. зб. 44. – 9 арк.

1.212. Статті Храбана Г. Ю. «Шевченко в «Софіївці», «Каменярь «Софіївки». Вирізки з газет «Черкаська правда», «Уманська зоря». – Оп. 2. – Од. зб. 45. – 10 арк.

1.213. Статті Вишеславського Л., Степковського М., Гергеля І., Храбана Г., Смілянської В., Острика М. про книгу М. Будника і О. Роготченка «Заремба». Вирізки з газет «Черкаської правди», «Уманської зорі». – Оп. 2. – Од. зб. 49. – 13 арк.

1.214. Статті Храбана Г., Косенка А., Загребенюка В. та Косаревського І. про історію виникнення парку та його визначні місця. Вирізки з газет «Уманська зоря», «Літературна Україна», «Черкаська правда». – Оп. 2. – Од. зб. 51. – 18 арк.

1.215. Статті Гергеля І., Роготченка О., Храбана Г. про сьогодення дендропарку, його видатні місця та завдання по поліпшенню його роботи. Вирізки з газет «Черкаська правда», «Уманська зоря», «Робітничка газета». – Оп. 2. – Од. зб. 52. – 22 арк.

1.216. Храбан Г. «Д. Ф. Головка». Стаття до 60-річчя з дня народження художника. Вирізка з газети «Уманська зоря» за 10.11. 1965 р. – Оп. 2. – Од. зб. 73. – 1 арк.

Ф. Р – 4178. Обласна редакційна колегія тому «Історія міст і сіл Української РСР. Черкаська область»

1.217. Протоколи засідань районних та міських редакційних комісій. – Оп. 1. – Од. зб. 5. – 34 арк.

1.218. Плани організаційно-методичних заходів обласної редакційної колегії на 1964 – 1970 рр. – Оп. 1. – Од. зб. 6. – 22 арк.

1.219. Доповідні записки, інформації, довідки та листування з Головною редакційною колегією про стан підготовки видання. – Оп. 1. – Од. зб. 8. – 63 арк.

1.220. Листування з Головною редакційною комісією та авторами про роботу над нарисами, їх доповнення та уточнення. – Оп. 1. – Од. зб. 9. – 65 арк.

1.221. Список членів редакційної колегії тому. – Оп. 1. – Од. зб. 10. – 5 арк.

1.222. Списки членів редакційних комісій та авторів довідок і нарисів тому. – Оп. 1. – Од. зб. 11. – 47 арк.

1.223. Нарис м. Умань. Том 2. – Оп. 1. – Од. зб. 415. – 194 арк.

1.224. Нарис м. Умань. Том 3. – Оп. 1. – Од. зб. 416. – 176 арк.

1.225. Нарис с. Бабанка. Том 2. – Оп. 1. – Од. зб. 420. – 137 арк.

1.226. Нарис с. Бабанка. Том 3. – Оп. 1. – Од. зб. 421. – 104 арк.

1.227. Нарис с. Бабанка. Том 4. – Оп. 1. – Од. зб. 422. – 80 арк.

1.228. Висновки, зауваження на том в цілому та на окремі райони. – Оп. 1. – Од. зб. 628. – 81 арк.

**Ф. Р–5586. Стефанович Василь Автономович (1887 – 1984) –
красзнавець-археолог**

1.229. Переписка с редакцией газеты «Радянська Україна», Госстроем УССР и др. о судьбе парка в селе Березовая Рудка Пирятинского района Полтавской области; переписка с Институтом археологии АН УССР об издании «Археологической карты Уманщины»; с редакцией газеты «Вперед до комунізму» Новоархангельского район Кировоградской области об истории села Торговица. Справка о численности и категориях памятников археологии Уманщины. – Оп. 1. – Од. зб. 3. – 44 арк.

Відділ фондів Уманського красназавчого музею

1.230. Храбан Г. Ю. Археологічні пам'ятки Уманщини. Щоденник археологічних розвідок за 1959 – 1961 рр. Частина перша (Антонівка – Пугачівка). – Умань, 1961. – Од. зб. 1368. – 139 арк.

1.231. Храбан Г. Ю. Археологічні пам'ятки Уманщини. Щоденник археологічних розвідок за 1959 – 1961 рр. Частина друга (Рижавка – Ятранівка – Умань). – Од. зб. 1369. – 255 арк.

1.232. Храбан Г. Ю. Археологічні пам'ятки крайнього Заходу Черкаської області. Щоденник розвідок за 1962 рік. Частина перша. – Умань, 1962. – Од. зб. 1370. – 11 арк.

1.233. Храбан Г. Ю. Археологічні пам'ятки крайнього Заходу Черкаської області. Щоденник археологічних розвідок за 1962 рік. Частина друга. – Умань, 1963. – Од. зб. 1371. – 99 арк.

1.234. Храбан Г. Ю. Археологічні пам'ятки Маньківського району Черкаської області. Щоденник розвідок за 1962 рік. – Умань, 1962. – Од. зб. 1372. – 114 арк.

1.235. Храбан Г. Ю. Пам'ятки стародавньої історії міста Умані. Щоденник археологічних розвідок за 1963 рік. – Умань, 1963. – Од. зб. 1373.

– 83 арк.

1.236. Храбан Г. Ю. Археологічні пам'ятники Гайсинського району Вінницької області, виявлені вчителями в 1963 р. – Умань, 1963. – Од. зб. 1376. – 6 арк.

1.237. Храбан Г. Ю. Археологічні пам'ятки Жашківського району Черкаської області. Щоденник археологічних розвідок за 1963 рік. – Умань, 1964. – Од. зб. 1377. – 22 арк.

1.238. Храбан Г. Ю. Археологічні пам'ятки Христинівського району Черкаської області. Щоденник розвідок за 1963 рік. – Умань, 1964. – Од. зб. 1378. – 22 арк.

1.239. Храбан Г. Ю. Археологічні пам'ятки Кіровоградської області, виявлені вчителями в 1963 р. – Умань, 1963. – Од. зб. 1379. – 13 арк.

1.240. Храбан Г. Ю. Археологічні пам'ятки Заходу Черкаської області, виявлені вчителями в 1963 р. – Умань, 1964. – Од. зб. 1380. – 30 арк.

1.241. Храбан Г. Ю. Археологічні пам'ятки Уманського і Христинівського районів Черкаської області. Щоденник археологічних розвідок за 1964 рік. – Умань, 1964. – Од. зб. 1381. – 132 арк.

1.242. Храбан Г. Ю. Археологічні розвідки студентів-заочників Уманського педагогічного інституту за 1964 рік. – Умань, 1965. – Од. зб. 1382. – 7 арк.

1.243. Храбан Г. Ю. Археологічні розвідки в с. Городищі Новоградволинського району Житомирської області (Городище IX – XI ст. Київської Русі і поселення скіфського часу). – Умань, 1965. – Од. зб. 1384. – 16 арк.

1.244. Храбан Г. Ю. Археологічні пам'ятки, виявлені студентами-заочниками Уманського педагогічного інституту в 1965 році на території Черкаської області. – Умань, 1965. – Од. зб. 1385. – 11 арк.

1.245. Храбан Г. Ю. Археологічні пам'ятки Середнього Побужжя. Щоденник розвідок за 1966 рік. – Умань, 1966. – Од. зб. 1386. – 83 арк.

1.246. Храбан Г. Ю. Коротке повідомлення про археологічні розвідки в 1967 р. – Умань, 1967. – Од. зб. 1387. – 32 арк.

1.247. Храбан Г. Ю. Розвідки за 1969 рік (с. Городецьке Уманського району, с. Сабадаш Жашківського району). – Умань, 1969. – Од. зб. 1388. – 7 арк.

1.248. Храбан Г. Е. Черняховские памятники Уманщины. Материалы к археологической карте Украинской ССР. – Умань, 1961. – Од. зб. 1390. – 124 арк.

1.249. Храбан Г. Ю. Пам'ятки передскіфського часу на Уманщині. Матеріали археологічних розвідок за 1960 – 1961 рр. – Умань, 1962. – Од. зб. 1391. – 22 арк.

1.250. Храбан Г. Ю. Черняхівські пам'ятки Уманщини (Уманщина в II – V ст. н. е.). – Умань, 1963. – Од. зб. 1392. – 73 арк.

1.251. Храбан Г. Ю. Про археологічне вивчення свого села. (Поради та список сіл західної частини Черкаської області з зазначенням виявлених там археологічних знахідок). – Умань, 1959. – Од. зб. 1393. – 22 арк.

1.252. Храбан Г. Е. Черняховские памятники западной части Черкасской области. – Умань, 1965. – Од. зб. 1394. – 42 арк.

2. Опубліковані праці Г. Ю. Храбана

2.253. Храбан Г. Ю. Біля джерел парторганізації / Г. Ю. Храбан // Уманська зоря. – 1977. – 16 липня. – С. 4.

2.254. Храбан Г. Ю. Важлива знахідка в селі Собківці / Г. Ю. Храбан // Уманська зоря. – 1960. – 21 березня. – С. 4.

2.255. Храбан Г. Ю. Відоме ім'я ще одного героя / Г. Ю. Храбан // Уманська зоря. – 1966. – 22 червня. – С. 4.

2.256. Храбан Г. Ю. Вірний син партії / Г. Ю. Храбан // Уманська зоря. – 1980. – 29 травня. – С. 4.

2.257. Храбан Г. Ю. Визначна річниця (До 60-річчя радянської влади на Уманщині) / Г. Ю. Храбан // Уманська зоря. – 1978. – 15 лютого. – С. 4.

2.258. Храбан Г. Ю. В Косенівці в 1906 р. / Г. Ю. Храбан // Уманська зоря. – 1967. – 3 листопада. – С. 4.

2.259. Храбан Г. Ю. Вогонь в одязі слова / Г. Ю. Храбан // Володарі своєї долі: Зб. до 100 річчя з дня народження В. І. Леніна. – Дніпропетровськ, 1970. – С. 23 – 29.

2.260. Храбан Г. Ю. В Рижавці за першої революції / Г. Ю. Храбан // Уманська зоря. – 1961. – 30 грудня. – С. 4.

2.261. Храбан Г. Ю. Герой визволення Дмитрушок / Г. Ю. Храбан // Уманська зоря. – 1966. – 1 липня. – С. 4.

2.262. Храбан Г. Ю. Герої-визволителі Маньківки / Г. Ю. Храбан // Промінь комунізму. – 1966. – 10 вересня. – С. 4.

2.263. Храбан Г. Ю. Герої другої танкової / Г. Ю. Храбан // Уманська зоря. – 1971. – 24 вересня. – С. 4.

2.264. Храбан Г. Ю. Герої-комсомольці / Г. Ю. Храбан // Уманська зоря. – 1968. – 2 лютого. – С. 4.

2.265. Храбан Г. Ю. Герої-піхотинці – визволителі Уманщини / Г. Ю. Храбан // Уманська зоря. – 1967. – 10 березня. – С. 4.

2.266. Храбан Г. Ю. Герої-танкісти, які визволяли Умань / Г. Ю. Храбан // Уманська зоря. – 1962. – 8 вересня. – С. 4.

2.267. Храбан Г. Ю. Героїчні сини Умані / Г. Ю. Храбан // Уманська зоря. – 1967. – 10 вересня. – С. 4.

2.268. Храбан Г. Ю. Герої 16-го танкового Уманського корпусу / Г. Ю. Храбан // Уманська зоря. – 1962. – 18 лютого. – С. 4.

2.269. Храбан Г. Ю. Герої Уманської танкової бригади / Г. Ю. Храбан // Уманська зоря. – 1969. – 21 лютого. – С. 4.

2.270. Храбан Г. Ю. Героїчний танковий батальйон / Г. Ю. Храбан // Уманська зоря. – 1967. – 12 травня. – С. 4.

2.271. Храбан Г. Ю. Голос трьох будівників «Софіївки» / Г. Ю. Храбан // Уманська зоря. – 1969. – 27 червня. – С. 4.

2.272. Храбан Г. Ю. Грамотно писати – не дрібниці / Г. Ю. Храбан // Уманська зоря. – 1962. – 13 лютого. – С. 4.

- 2.273.** Храбан Г. Ю. Данило Кушнір / Г. Ю. Храбан // Уманська зоря. – 1966. – 9 серпня. – С. 4.
- 2.274.** Храбан Г. Ю. Два документи про Коліївщину / Г. Ю. Храбан // Український історичний журнал. – 1966. – № 2. – С. 111 – 113.
- 2.275.** Храбан Г. Ю. Де в Умані мешкала родина Смоличів / Г. Ю. Храбан // Уманська зоря. – 1980. – 12 червня. – С. 4.
- 2.276.** Храбан Г. Ю. Декабристи на Уманщині / Г. Ю. Храбан // Черкаська правда. – 1975. – 26 грудня. – С. 4.
- 2.277.** Храбан Г. Ю. Делегат Умані на II з'їзді КП(б)У / Г. Ю. Храбан // Уманська зоря. – 1967. – 26 липня. – С. 4.
- 2.278.** Храбан Г. Ю. Деякі уточнення до історії Умані / Г. Ю. Храбан // Уманська зоря. – 1960. – 4 серпня. – С. 4.
- 2.279.** Храбан Г. Ю. Добра справа недороблена / Г. Ю. Храбан // Уманська зоря. – 1966. – 24 серпня. – С. 4.
- 2.280.** Храбан Г. Ю. До біографії Івана Кулика / Г. Ю. Храбан // Уманська зоря. – 1972. – 18 квітня. – С. 4.
- 2.281.** Храбан Г. Ю. До 15-річчя визволення Умані / Г. Ю. Храбан // Уманська зоря. – 1959. – 4 січня. – С. 4.
- 2.282.** Храбан Г. Ю. До 70-річчя революції 1905 – 1907 рр. / Г. Ю. Храбан // Уманська зоря. – 1975. – 25 лютого. – С. 4.
- 2.283.** Храбан Г. Ю. До 60-річчя боротьби селян Уманщини із столипінською аграрною реформою / Г. Ю. Храбан // Уманська зоря. – 1970. – 25 вересня. – С. 4.
- 2.284.** Храбан Г. Ю. До 60-річчя боротьби селян Уманщини із столипінською аграрною реформою / Г. Ю. Храбан // Уманська зоря. – 1970. – 26 вересня. – С. 4.
- 2.285.** Храбан Г. Ю. Дослідник і популяризатор історії «Софіївки» / Г. Ю. Храбан // Уманська зоря. – 1986. – 16 вересня. – С. 4.
- 2.286.** Храбан Г. Ю. Для людей / Г. Ю. Храбан // Уманська зоря. – 1967. – 1 грудня. – С. 4.
- 2.287.** Храбан Г. Ю. Завтрашній день «Софіївки» / Г. Ю. Храбан // Уманська зоря. – 1969. – 28 листопада. – С. 4.
- 2.288.** Храбан Г. Ю. За скаргу – під арешт / Г. Ю. Храбан // Уманська зоря. – 1964. – 30 травня. – С. 4.
- 2.289.** Храбан Г. Ю. Заремба – хто він? / Г. Ю. Храбан // Уманська зоря. – 1987. – 21 – 23 січня.
- 2.290.** Храбан Г. Ю. Земля стародавньої цивілізації / Г. Ю. Храбан // Черкаська правда. – 1970. – 9 жовтня. – С. 4.
- 2.291.** Храбан Г. Ю. З історії гайдамаччини / Г. Ю. Храбан // Український історичний журнал. – 1968. – № 6. – С. 96 – 106.
- 2.292.** Храбан Г. Ю. З Умані «Искра» розходилася по всій Росії / Г. Ю. Храбан // Уманська зоря. – 1961. – 22 квітня. – С. 4.
- 2.293.** Храбан Г. Ю. «Искра» в Тальному / Г. Ю. Храбан // Соціалістичні лани. – 1960. – 24 грудня. – С. 4.
- 2.294.** Храбан Г. Ю. «Искра» друкувалася в Умані / Г. Ю. Храбан // Уманська зоря. – 1960. – 20 – 24 грудня. – С. 4.

- 2.295.** Храбан Г. Ю. «Искра» і партія більшовиків / Г. Ю. Храбан // Уманська зоря. – 1973. – 5 червня. – С. 4.
- 2.296.** Храбан Г. Ю. Казка для дорослих / Г. Ю. Храбан // Уманська зоря. – 1970. – 7 січня. – С. 4.
- 2.297.** Храбан Г. Ю. Каменяр «Софіївки» / Г. Ю. Храбан // Уманська зоря. – 1964. – 15 серпня. – С. 4.
- 2.298.** Храбан Г. Ю. Кіно... Що ж дивного? А коли його побачили? / Г. Ю. Храбан // Уманська зоря. – 1982. – 17 жовтня. – С. 4.
- 2.299.** Храбан Г. Е. Клад римських динариєв из села Погорелого / Г. Е. Храбан // Советская археология. – 1958. – № 2. – С. 252.
- 2.300.** Храбан Г. Ю. Коли ж саме здобуто повстанцями Умань у 1768 р.? / Г. Ю. Храбан // Український історичний журнал. – 1969. – № 5. – С. 104 – 105.
- 2.301.** Храбан Г. Ю. Коли ще не було «Софіївки» / Г. Ю. Храбан // Уманська зоря. – 1986. – 25 жовтня. – С. 4.
- 2.302.** Храбан Г. Ю. Комісія у справах неповнолітніх / Г. Ю. Храбан // Уманська зоря. – 1962. – 13 листопада. – С. 4.
- 2.303.** Храбан Г. Ю. Легендарний полководець (До 35-річчя з дня загибелі Косовського) / Г. Ю. Храбан // Уманська зоря. – 1960. – 6 серпня. – С. 4.
- 2.304.** Храбан Г. Ю. Ленінська «Искра» передруковувалась в Умані / Г. Ю. Храбан, М. М. Мельниченко // Уманська зоря. – 1970. – 9 січня. – С. 4.
- 2.305.** Храбан Г. Ю. Маньківка і Дзенгелівка 4000 років тому / Г. Ю. Храбан // Промені комунізму. – 1959. – 1 листопада. – С. 4.
- 2.306.** Храбан Г. Ю. Мемуари як історіографічне джерело вивчення народно-визвольного повстання 1768 р. / Г. Ю. Храбан // Коліївщина: Матеріали ювілейної наукової сесії, присвяченої 200-річчю повстання: Зб. наук. праць. – К., 1970. – С. 134 – 146.
- 2.307.** Храбан Г. Ю. Метцель – перший архітектор «Софіївки» / Г. Ю. Храбан // Уманська зоря. – 1986. – 5 – 6 грудня.
- 2.308.** Храбан Г. Ю. Навіки разом / Г. Ю. Храбан // Уманська зоря. – 1978. – 28 листопада. – С. 4.
- 2.309.** Храбан Г. Ю. На початку нашої ери / Г. Ю. Храбан // Уманська зоря. – 1964. – 7 січня. – С. 4.
- 2.310.** Храбан Г. Ю. Навіки в пам'яті і в серцях уманчан / Г. Ю. Храбан // Уманська зоря. – 1974. – 27 липня. – С. 4.
- 2.311.** Храбан Г. Ю. Навічно в пам'яті вдячної Уманщини (до 59 річниці загибелі Піонтковського і Троянкера) / Г. Ю. Храбан // Уманська зоря. – 1977. – 18 січня. – С. 4.
- 2.312.** Храбан Г. Ю. Народні месники Тального / Г. Ю. Храбан // Уманська зоря. – 1964. – 17 жовтня. – С. 4.
- 2.313.** Храбан Г. Ю. Народно-визвольне повстання 1768 р. / Г. Ю. Храбан // Черкаська правда. – 1968. – 22 – 26 травня. – С. 4.
- 2.314.** Храбан Г. Ю. Небезпека чатувала на кожному кроці / Г. Ю. Храбан // Уманська зоря. – 1977. – 26 липня. – С. 4.

- 2.315.** Храбан Г. Ю. Нові матеріали до історії Умані / Г. Ю. Храбан // Наукові записки Уманського краєзнавчого музею / Редакційна колегія: М. О. Дзевановська, С. М. Репецький, Г. Ю. Храбан (відповід. редактор). – Умань, 1959. – Випуск перший. – С. 54 – 95.
- 2.316.** Храбан Г. Ю. Овіяний легендами / Г. Ю. Храбан // Молодь Черкащини. – 1960. – 15 травня. – С. 4.
- 2.317.** Храбан Г. Ю. Паланський сокіл / Г. Ю. Храбан // Уманська зоря. – 1966. – 17 вересня. – С. 4.
- 2.318.** Храбан Г. Ю. Пам'ятки архітектури XVIII ст. / Г. Ю. Храбан // Уманська зоря. – 1966. – 3 серпня. – С. 4.
- 2.319.** Храбан Г. Ю. Пам'ятки чорноліської культури на Уманщині / Г. Ю. Храбан // Археологія. – 1971. – № 2. – С. 81 – 87, іл.
- 2.320.** Храбан Г. Ю. Підпільна друкарня на Олександрійській, 12 / Г. Ю. Храбан // Уманська зоря. – 1971. – 7 вересня. – С. 4.
- 2.321.** Храбан Г. Ю. Підпільна друкарня ленінської газети «Искра» в Умані 1903 р. / Г. Ю. Храбан // Черкаська правда. – 1960. – 24 грудня. – С. 4.
- 2.322.** Храбан Г. Ю. Подвиг танкіста / Г. Ю. Храбан // Уманська зоря. – 1967. – 21 червня. – С. 4.
- 2.323.** Храбан Г. Ю. Посланець «Искры» в Умані (До 100-річчя від дня народження Смідовича) / Г. Ю. Храбан // Уманська зоря. – 1974. – 17 травня. – С. 4.
- 2.324.** Храбан Г. Ю. Про географічні назви, схожі з назвою нашого міста / Г. Ю. Храбан // Уманська зоря. – 1971. – 1 вересня. – С. 4.
- 2.325.** Храбан Г. Ю. Про правдиву історію «Софіївки» / Г. Ю. Храбан // Уманська зоря. – 1987. – 25 жовтня. – С. 4.
- 2.326.** Храбан Г. Ю. Про першого архітектора «Софіївки» (Метцеля). До 175 річчя початку будівництва парку в Умані / Г. Ю. Храбан // Український історичний журнал. – 1971. – № 9. – С. 103 – 108.
- 2.327.** Храбан Г. Ю. Про роман «Коліївщина» / Г. Ю. Храбан // Уманська зоря. – 1966. – 12 серпня. – С. 4.
- 2.328.** Храбан Г. Ю. Про роман «Заремба» / Г. Ю. Храбан // Уманська зоря. – 1968. – 31 грудня. – С. 4.
- 2.329.** Храбан Г. Ю. Про спогади Павла Младановича (До 200-річчя повстання 1768 р.) / Г. Ю. Храбан // Історичні джерела та їх використання: 36 . наук. праць. – К.: Наукова думка, 1969. – Випуск 4. – С. 47 – 65.
- 2.330.** Храбан Г. Ю. Про участь Уманщини у Національно-визвольній війні під проводом Б. Хмельницького / Г. Ю. Храбан // Уманська зоря. – 1978 . – 1 грудня. – С. 4.
- 2.331.** Храбан Г. Ю. Про час заснування міста Умані / Г. Ю. Храбан // Уманська зоря. – 1962. – 18 вересня. – С. 4.
- 2.332.** Храбан Г. Ю. Про що розповідають археологічні знахідки / Г. Ю. Храбан // Шлях до комунізму. – 1960. – 12 травня. – С. 4.
- 2.333.** Храбана Г. Ю. Рабовласницю Софію нема за що славити / Г. Ю. Храбан // Уманська зоря. – 1966. – 19 жовтня. – С. 4.
- 2.334.** Храбан Г. Ю. Ранньослов'янські пам'ятники Уманщини / Г. Ю. Храбан // Археологія. – 1966. – Т. XX. – С. 216 – 226.

- 2.335.** Храбан Г. Ю. Революційні листівки в с. Текучий / Г. Ю. Храбан // Уманська зоря. – 1961. – 14 липня. – С. 4.
- 2.336.** Храбан Г. Ю. Революційний іспит / Г. Ю. Храбан // Уманська зоря. – 1977. – 19 серпня. – С. 4.
- 2.337.** Храбан Г. Ю. Рецензія на книгу О. П. Лола «Гайдамацький рух на Україні 20 – 60-х рр. XVIII ст.» / Г. Ю. Храбан, В. С. Кришовський // Український історичний журнал. – 1966. – № 5. – С. 147 – 149.
- 2.338.** Храбан Г. Ю. Розшуки і наслідки (До 80-річчя «Искры») / Г. Ю. Храбан // Уманська зоря. – 1982. – 26 липня. – С. 4.
- 2.339.** Храбан Г. Ю. Сад-поема / Г. Ю. Храбан // Уманська зоря. – 1960. – 23 червня. – С. 4.
- 2.340.** Храбан Г. Ю. Сад-поема / Г. Ю. Храбан // Наше слово (Варшава). – 1961. – 25 червня. – С. 4.
- 2.341.** Храбан Г. Ю. Село Юрківка, рік ... 161-й / Г. Ю. Храбан // Уманська зоря. – 1961. – 20 травня. – С. 4.
- 2.342.** Храбан Г. Ю. Сива давнина Мошурівська / Г. Ю. Храбан // Соціалістичні лани. – 1959. – 27 листопада. – С. 4.
- 2.343.** Храбан Г. Ю. Скарб римських монет в Уманському краєзнавчому музеї / Г. Ю. Храбан // Український історичний журнал. – 1957. – № 2. – С. 161.
- 2.344.** Храбан Г. Ю. Собківка – стародавнє село Уманщини / Г. Ю. Храбан // Уманська зоря. – 1960. – 7 квітня. – С. 4.
- 2.345.** Храбан Г. Ю. Солдат революції / Г. Ю. Храбан // Уманська зоря. – 1964. – 29 липня. – С. 4.
- 2.346.** Храбана Г. Ю. «Софіївка» і революційний рух на Уманщині / Г. Ю. Храбан // Уманська зоря. – 1964. – 6 серпня. – С. 4.
- 2.347.** Храбан Г. Ю. Спалах гніву народного (Антифеодальне народно-визвольне повстання на Правобережній Україні у 1768 – 1769 рр.) / Г. Ю. Храбан. – К.: Видавництво при Київському державному університеті, 1989. – 173, [3] с., іл.
- 2.348.** Храбан Г. Ю. Так умирали герої (за матеріалами Архіву Міністерства Оборони СРСР) / Г. Ю. Храбан // Уманська зоря. – 1966. – 15 липня. – С. 4.
- 2.349.** Храбан Г. Ю. Там, де були млини / Г. Ю. Храбан // Уманська зоря. – 1963. – 5 січня. – С. 4.
- 2.350.** Храбан Г. Ю. Талановитий полководець / Г. Ю. Храбан // Уманська зоря. – 1960. – 18 лютого. – С. 4.
- 2.351.** Храбан Г. Ю. Тальне і Гордашівка 400 років тому / Г. Ю. Храбан // Уманська зоря. – 1959. – 25 жовтня. – С. 4.
- 2.352.** Храбан Г. Ю. Трагічне 300-річчя / Г. Ю. Храбан // Уманська зоря. – 1974. – 20 серпня. – С. 4.
- 2.353.** Храбан Г. Ю. Уманська підпільна друкарня «Искры» / Г. Ю. Храбан // Пам'ятки України. – 1970. – № 1. – С. 7 – 8.
- 2.354.** Храбан Г. Ю. Уманська ратуша / Г. Ю. Храбан // Уманська зоря. – 1974. – 20 березня. – С. 4.

- 2.355.** Храбан Г. Ю. Уманський винищувальний батальйон / Г. Ю. Храбан // Уманська зоря. – 1961. – 16 червня. – С. 4.
- 2.356.** Храбан Г. Ю. Уманщина у Визвольній війні / Г. Ю. Храбан // Уманська зоря. – 1979. – 9 січня. – С. 4.
- 2.357.** Храбан Г. Ю. Умань, 10 листопада 1917 р. / Г. Ю. Храбан // Уманська зоря. – 1977. – 6 грудня. – С. 4.
- 2.358.** Храбан Г. Ю. Умань і повстання 1768 р. / Г. Ю. Храбан // Уманська зоря. – 1968. – 19 березня. – С. 4.
- 2.359.** Храбан Г. Ю. Умань / Г. Ю. Храбан, П. Й. Чайка // Українська радянська енциклопедія. – К., 1964. – Т. 15. – С. 139 – 140.
- 2.360.** Храбан Г. Ю. Умань / Г. Ю. Храбан // Шевченківський словник: У 2 т. / І. Я. Айзеншток, В. А. Афанасьєв, М. П. Бажан [та ін.]; Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР, Головна редакція УРЕ. – К.: УРЕ, 1976. – Т. 2. Мол – Я. – 1977. – с. 318.
- 2.361.** Храбан Г. Ю. Умань. Путівник / Г. Ю. Храбан. – Дніпропетровськ: Промінь, 1968. – 76 с.
- 2.362.** Храбан Г. Ю. Умань. Путівник / Г. Ю. Храбан, П. О. Заграничний. – Дніпропетровськ: Промінь, 1975. – 76 с.
- 2.363.** Храбан Г. Е. Умань. Путеводитель-справочник / Г. Е. Храбан, П. А. Заграничный. – Днепропетровск: «Промінь», 1975. – 87 с.
- 2.364.** Храбан Г. Е. Умань. Путеводитель / Г. Ю. Храбан. – М.: Рекламно-издательское бюро, 1982. – 86 с.
- 2.365.** Храбан Г. Ю., Заграничний П. О. Умань. Путівник / Г. Ю. Храбан, П. О. Заграничний. – Дніпропетровськ: Промінь, 1985. – 110 с., іл.
- 2.366.** Храбан Г. Ю. Факти свідчать / Г. Ю. Храбан // Уманська зоря. – 1969. – 10 березня. – С. 4.
- 2.367.** Храбан Г. Ю. Хроніка революційних подій на Уманщині / Г. Ю. Храбан // Уманська зоря. – 1968. – 2 лютого. – С. 4.
- 2.368.** Храбан Г. Ю. Хто архітектор? / Г. Ю. Храбан // Уманська зоря. – 1962. – 18 вересня. – С. 4.
- 2.369.** Храбан Г. Ю. Хто перший / Г. Ю. Храбан // Уманська зоря. – 1974. – 9 березня. – С. 4.
- 2.370.** Храбан Г. Ю. Цього не забути! / Г. Ю. Храбан // Уманська зоря. – 1964. – 12 лютого. – С. 4.
- 2.371.** Храбан Г. Ю. Частка в сяйві зірки Героя / Г. Ю. Храбан // Черкаська правда. – 1965. – 18 квітня. – С. 4.
- 2.372.** Храбан Г. Е. Черняховские памятники в Уманском районе Черкасской области / Г. Е. Храбан // Древности эпохи сложения восточного славянства: Материалы и исследования по археологии СССР. – Выпуск 116. – 1964. – С. 235 – 269.
- 2.373.** Храбан Г. Ю. Чи слід користуватися терміном «Коліївщина»? / Г. Ю. Храбан // Український історичний журнал. – 1967. – № 8. – С. 154 – 158.
- 2.374.** Храбан Г. Ю. Чудо України / Г. Ю. Храбан // Уманська зоря. – 1989. – 16 вересня. – С. 4.
- 2.375.** Храбан Г. Ю. 60 років тому / Г. Ю. Храбан // Уманська зоря. – 1966. – 6 вересня. – С. 4.

2.376. Храбан Г. Ю. Шевченко в «Софіївці» / Г. Ю. Храбан // Уманська зоря. – 1964. – 17 червня. – С. 4.

2.377. Храбан Г. Ю. Що готувалися зробити німецькі фашисти з Уманщини? / Г. Ю. Храбан // Уманська зоря. – 1960. – 26 липня. – С. 4.

2.378. Храбан Г. Ю. Юний учасник визволення Умані / Г. Ю. Храбан // Уманська зоря. – 1966. – 30 липня. – С. 4.

3. Періодична преса

3.379. Висока подяка // Уманська зоря. – 1961. – 21 листопада. – С. 1.

3.380. Вихристюк М. Власна історія дослідників історії / М. Вихристюк // Уманська зоря. – 2002. – 13 листопада. – С. 4.

3.381. Вихристюк М. Скарбниця історії нашого краю / М. Вихристюк // Уманська зоря. – 2002. – 18 травня. – С. 4.

3.382. Гасіца С. Вшанування пам'яті історика-краєзнавця / С. Гасіца // Уманська зоря. – 2002. – 5 червня. – С. 2.

3.383. Гергель І. Дослідник сивої давнини / І. Гергель // Черкаська правда. – 1964. – 19 січня. – С. 4.

3.384. Гоцуляк В. Немеркнучі сторінки: до 100-річчя з дня народження Григорія Храбана / В. Гоцуляк, П. Качалаба // Черкаський край. – 2002. – 5 червня. – С. 2.

3.385. Довженок В. Дорогою честі / В. Довженок, Є. Махно, Р. Юра // Уманська зоря. – 1963. – 16 серпня. – С. 4.

3.386. Довженок В. Заглядаючи в глибину століть / В. Довженок, Р. Юра // Радянська культура. – 1983. – 8 травня. – С. 4.

3.387. Дичаров З. Зовущие на подвиг / З. Дичаров // Правда. – 1971. – 22 апреля. – С. 4.

3.388. Козицька В. Серцем доторкнись / В. Козицька // Черкаська правда. – 1982. – 8 травня. – С. 4.

3.389. Мельниченко М. Роки – багатство / М. Мельниченко // Уманська зоря. – 1982. – 8 травня. – С. 2.

3.390. Пам'яті ветерана // Уманська зоря. – 1990. – 2 лютого. – С. 2.

3.391. Слепинін О. Одиссея графського парку / О. Слепинін // Дзеркало тижня. – 2002. – 9 – 15 листопада (№ 43). – С. 3.

3.392. Смілянська В. Дивна історія / В. Смілянська // Літературна Україна. – 1968. – 20 грудня. – С. 4.

3.393. Тарнавський В. Музей «Искры» в Умане / В. Тарнавський // Красная звезда. – 1980. – 28 февраля. – С. 4.

3.394. Тронько П. Історія міст і сіл України в контексті регіональних досліджень (досвід, проблеми, перспективи) / П. Тронько // Краєзнавство. Географія. Туризм. – 2001. – Грудень (№ 47). – С. 4.

3.395. Тронько П. Краєзнавчий рух в Україні / П. Тронько // Краєзнавство. Географія. Туризм. – 1999. – Жовтень (№ 38). – С. 2.

3.396. Тронько П. Що ми залишимо нащадкам? / П. Тронько, А. Чабан // День. – 2002. – 7 серпня. – С. 3.

- 3.397.** Чернявський М. Працелюб. Фахівець. Дослідник / М. Чернявський // Уманська зоря. – 1992. – 13 травня. – С. 2.
- 3.398.** Шквар Г. Архів Григорія Храбана ще чекає своїх дослідників / Г. Шквар // Черкаський край. – 2002. – 5 червня. – С. 7.
- 3.399.** Яворівський В. «Искра» в пам'яті Умані / В. Яворівський // Вітчизна. – 1975. – № 12. – С. 154 – 159.

4. Спогади

- 4.400.** Жорна: нариси, спогади, документи про політичні репресії на Черкащині в період тоталітарного режиму: Кн. 2. – Черкаси, 2001. – 176 с.
- 4.401.** Чабан А. Ю. Григорій Юхимович Храбан як визначний дослідник регіональної історії // Григорій Юхимович Храбан – археолог, історик України та краєзнавець Уманщини: (105-та річниця з дня народження Г. Ю. Храбана) / А. Ю. Чабан. – Умань: Софія, 2007. – С. 18 – 20.
- 4.402.** Чорномаз Б. Д. Історик Г. Ю. Храбан: особа і епоха: (спроба історіософського осмислення) / Б. Д. Чорномаз // Григорій Юхимович Храбан – археолог, історик України та краєзнавець Уманщини: (105-та річниця з дня народження Г. Ю. Храбана). – Умань: Софія, 2007. – С. 64 – 71.
- 4.403.** Цимбровська Л. О. Спогади про відомого історика та краєзнавця Григорія Юхимовича Храбана (1902 – 1990) / Л. О. Цимбровська // Григорій Юхимович Храбан – археолог, історик України та краєзнавець Уманщини: (105-та річниця з дня народження Г. Ю. Храбана). – Умань: Софія, 2007. – С. 72 – 73.

ЛІТЕРАТУРА

5. Монографії, брошури, наукові статті

- 5.404.** Андрєєв В. М. Дмитро Дорошенко: «перший» чи «другий» в українській історіографії першої половини ХХ ст.?: (досвід вивчення інтелектуальної біографії історика) / В. М. Андрєєв // Український історичний журнал. – 2007. – № 4. – С. 102 – 113.
- 5.405.** Бодров Ю. І. Історія Уманського козацького полку: Монографія / Ю. Бодров. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2001. – 278, [1] с.: іл. – Бібліогр.: с. 207 – 230.
- 5.406.** Боровой С. Я. До хронології історії гайдамачини / С. Я. Боровой // Український історичний журнал. – 1968. – № 9. – С. 117.
- 5.407.** Верменич Я. Історична регіоналістика в Україні: спроба концептуального аналізу / Я. Верменич; НАН України, Інститут історії України. – К., 2001. – 232 с. – Бібліогр.: с. 198 – 216. – (Історичні зошити).
- 5.408.** Відейко М. Ю. Трипільські протоміста: історія досліджень / М. Ю. Відейко; НАН України, Інститут археології. – К.: Академперіодика, 2002. – 144 с.: іл. – Бібліогр.: с. 127 – 142.
- 5.409.** Вовк Н. В. Тема «Шевченко і Умань» у краєзнавчих студіях Г. Ю. Храбана / Н. В. Вовк, В. В. Сокирська // Григорій Юхимович Храбан – археолог, історик України та краєзнавець Уманщини: (105-та річниця з дня

народження Г. Ю. Храбана). – Умань: Софія, 2007. – С. 57 – 63.

5.410. Гарбузова Л. Д. Археологічні дослідження Григорія Юхимовича Храбана / Л. Д. Гарбузова // Григорій Юхимович Храбан – археолог, історик України та краєзнавець Уманщини: (105-та річниця з дня народження Г. Ю. Храбана). – Умань: Софія, 2007. – С. 36 – 40.

5.411. Горохівський П. І. Трипільська культура на землях Уманщини: історичний нарис / П. І. Горохівський. – Умань: Софія, 2007. – 160 с.

5.412. Горохівський П. Східнотрипільська культура на землях Христинівщини / П. Горохівський. – Умань: Софія, 2007. – 80 с.

5.413. Гуржій І. О. Визначна подія в історії українського народу: (до 200річчя Коліївщини) / І. О. Гуржій, В. М. Кулаковський // Український історичний журнал. – 1968. – № 7. – С. 58 – 66.

5.414. Данилейченко В. Храбан Григорій Юхимович / В. Данилейченко, С. Кривенко // Реабілітовані історією: в 27 т. Черкаська область: в 4 ч. Ч. 4. / Черкаська обласна ред. колегія: А. В. Риженко (голова), В. Т. Поліщук, П. М. Жук [та ін.] – Черкаси: Тясмин, 2004. – С. 394 – 406.

5.415. Дубина К. К. Берегти скарби культури народу / К. К. Дубина // Український історичний журнал. – 1966. – № 12. – С. 9 – 12.

5.416. Захарченко Р. Повідомлення про Гумань 1616 року: довге повернення до дослідника / Р. Захарченко // Нові дослідження козацької доби в Україні: Збірка наукових статей. – К.: ХІК, Часи козацькі, 2006. – Вип. 15. – С. 194 – 201.

5.417. Зореносці: книга нарисів про двічі Героїв та Героїв Радянського Союзу, уродженців Черкащини. – Дніпропетровськ: Промінь, 1971. – 361, [3] с.: портр.

5.418. Каменська К. Ю. Сталінські репресії на Черкащині / К. Ю. Каменська // Краєзнавець Черкащини. – Черкаси, 1992. – Вип. 3. – С. 54 – 59.

5.419. Карасевич А. О. Гайдамаччина в творчості Г. Ю. Храбана / А. О. Карасевич // Коліївщина: повертаючись до надрукованого: матеріали історичних читань, присвячених 225-річчю Коліївщини. – Умань, 1993. – С. 32 – 36.

5.420. Клименко Т. А. Г. Ю. Храбан – дослідник історії дендрологічного парку «Софіївка» / Т. А. Клименко // Григорій Юхимович Храбан – археолог, історик України та краєзнавець Уманщини (105-та річниця з дня народження Г. Ю. Храбана). – Умань: Софія, 2007. – С. 24 – 30.

5.421. Коліївщина 1768 р.: Матеріали ювілейної наукової сесії, присвяченої 200-річчю повстання. – К.: Наукова думка, 1970. – 185 с.

5.422. Кондратенко О. Архівні фонди особового походження видатних українських вчених-істориків як джерело вивчення розвитку історичної науки в АН УРСР у 1944 – 1959 рр. / О. Кондратенко // Наукові праці Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського. – К., 2005. – Вип. 14. – С. 685 – 688.

5.423. Колобов О. О. Значення фондів особового походження для історико-біографічних досліджень / О. О. Колобов // Українська біографістика: Зб. наук. праць. – К.: РІО, 1999. – Вип. 2. – С. 201 – 211.

5.424. Король В. Ю. Визвольні бої Червоної Армії на території України (1943 – 1944 рр.) / В.Ю. Король // Український історичний журнал. – 2005. – № 1. – С. 16 – 34.

5.425. Кривошея І. І. Краєзнавець Уманщини Г. Ю. Храбан / І. І. Кривошея // Матеріали Першої заочної наукової конференції з питань генеалогії і біографіки, присвяченої 160-річчю з дня народження О. М. Лазаревського. – Вінниця, 1994. – С. 48 – 49.

5.426. Кривошея І. І. Тема графів Потоцьких у краєзнавчих студіях Григорія Юхимовича Храбана / І. І. Кривошея, В. В. Сокирська // Григорій Юхимович Храбан – археолог, історик України та краєзнавець Уманщини: (105-та річниця з дня народження Г.Ю. Храбана). – Умань: Софія, 2007. – С. 48 – 56.

5.427. Кропоткин В. В. Клады римских монет на территории СССР / В. В. Кропоткин // Археология СССР: свод археологических источников / Под общей ред. академика Б. А. Рыбакова. – М.: Издательство Академии наук СССР, 1961. – 135 с.: ил.: карт.

5.428. Круц В. Поселення – гіганти / В. Круц // Пам'ятки України. – 1986. – № 1. – С. 19 – 21.

5.429. Круц В. О. Фази розвитку пам'яток томашівсько-сушківської групи / В. О. Круц, С. М. Рижов // Археологія. – 1985. – № 51. – С. 45 – 55.

5.430. Наукові записки Уманського краєзнавчого музею. – Умань, 1959. – 168 с.

5.431. Мазепа В. Історіософські ідеї Івана Франка / В. Мазепа // Київська старовина. – 2000. – № 2. – С.18 – 32.

5.432. Марочко В. Зачарований Десною: історичний портрет Олександра Довженка / В. І. Марочко. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006. – 285 [3] с.; іл.

5.433. Марочко В. Репресовані педагоги України: жертви політичного терору (1929 – 1941) / В. І. Марочко, Г. Хіллг. – К. : Наук. світ, 2003. – 301 [3] с.

5.434. Матяш І. В. Особа в українській архівістиці: біографічні нариси / І. В. Матяш; наук. ред. Г. В. Боряк; НАН України, Український держ. науково-дослідний ін-т архівної справи та документознавства, Інститут української археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського – К., 2001. – 228 с.

5.435. Мірчук П. Коліївщина: гайдамацьке повстання 1768 р. / П. Мірчук. – Нью-Йорк: Наукове товариство імені Т. Шевченка, 1973. – 319 с.

5.436. Мельниченко В. М. Історичне краєзнавство: навч. пос. для студ. історичного факультету / В. М. Мельниченко. – Черкаси: Видавництво Черкаського національного університету, 2002. – 130 с.

5.437. Мельниченко В. М. Історичне краєзнавство на Черкащині: минуле і сучасність / В. М. Мельниченко // Педагогічний вісник. – 2002. – № 1. – С. 82 – 84.

5.438. Мельниченко В. М. Краєзнавчі дослідження історії міст і сіл Черкащини у 90-х роках ХХ ст.: (історіографічний аспект) / В. М. Мельниченко // Вісник Черкаського університету. – Черкаси, 2001. – Вип. 27. – С. 102 – 104. – (Серія «Історичні науки»).

5.439. Мельниченко В. М. Науково-пошукова діяльність Г. Ю. Храбана в контексті становлення краєзнавчого руху на Черкащині / В. М. Мельниченко // Григорій Юхимович Храбан – археолог, історик України та краєзнавець Уманщини: (105-та річниця з дня народження Г. Ю. Храбана). – Умань: Софія, 2007. – С. 20 – 24.

5.440. Мельниченко В. М. 50-річчя Черкаської області: здобутки та проблеми розвитку історичного краєзнавства / В. М. Мельниченко // Черкащина в контексті історії України: матеріали Першої науково-краєзнавчої конференції Черкащини: (до 50-річчя утворення Черкаської області). – Черкаси: Ваш дім, 2004. – С. 14 – 25.

5.441. Мельниченко О. В. Розвиток музейної справи на Черкащині в 1950 – 1960-х рр. / О. В. Мельниченко // Черкащина в контексті історії України: матеріали Першої науково-краєзнавчої конференції Черкащини: (до 50-річчя утворення Черкаської області). – Черкаси: Ваш дім, 2004. – С. 340 – 345.

5.442. Нагорна Н. В. Внесок Г. Ю. Храбана у формування фондової колекції Уманського краєзнавчого музею / Н. В. Нагорна // Григорій Юхимович Храбан – археолог, історик України та краєзнавець Уманщини: (105-та річниця з дня народження Г. Ю. Храбана). – Умань: Софія, 2007. – С. 30 – 35.

5.443. Палій А. Григорій Храбан – трагічна і славна доля: до 100-річчя від дня народження / А. Палій // Вісник українського товариства охорони пам'яток історії та культури. – 2003. – № 1 (11). – С. 151 – 154.

5.444. Паньков С. В. Чорна металургія населення українського лісостепу: (перша половина I тис. н.е.) / С. В. Паньков. – К.: Наукова думка, 1993. – 145 с.

5.445. Петров В. П. Етногенез слов'ян: джерела, етапи розвитку і проблематика / В. П. Петров. – К.: Наукова думка, 1972. – 214 с.

5.446. Пічкур Є. В. До історії вивчення пам'яток косенівської локальної групи / Є. В. Пічкур // Трипільські поселення – гіганти: Матеріали міжн. конф. / Відп. ред. О. Г. Корвін-Піонтовський; НАН України, Інститут археології. – К.: Корвін-прес, 2003. – С. 116 – 120.

5.447. Полехіна В. М. Репресовані освітяни Черкащини. Іменний покажчик / В. М. Полехіна. – Умань : Софія, 2008. – 104 с.

5.448. Пономаренко М. Ф. Краєзнавці Черкащини: біобібліографічний словник / М.Ф. Пономаренко. – Золотоноша, 2003. – 100 с.

5.449. Поставнича М. В. Музеї Черкащини як центри історико-краєзнавчої роботи у 50 – 60-х роках ХХ ст. / М. В. Поставнича // Збірник наукових праць Харківського педагогічного університету імені Г. Сковороди. – Харків, 2002. – Вип. 9. – С. 121 – 124. – (Серія «Історія і географія»).

5.450. Поставнича М. В. Григорій Храбан – краєзнавець і педагог / М. В. Поставнича // Краєзнавство Черкащини: Збірник. – Черкаси, 2002. – С. 98 – 100.

5.451. Поставнича М. В. Історико-краєзнавча робота на Черкащині у 50 – 70-х роках ХХ ст. / М. В. Поставнича // Вісник Черкаського університету. – Черкаси, 2001. – Вип. 27. – С. 104 – 108. – (Серія «Історичні науки»).

5.452. Прокопчук В. С. Історичне краєзнавство Правобережної України 30-х років ХХ ст. – початку ХХІ ст.: від репресій, занепаду – до відродження, розквіту / В. С. Прокопчук; Інститут історії України НАН України, Кам'янець-Подільський держ. ун-т, Центр дослідж. іст. Поділля. – Кам'янець-Подільський: Абетка – НОВА, 2005. – 599 с.

5.453. Рижев С. М. Небелівська група пам'яток трипільської культури / С. М. Рижев // Археологія. – 1993. – № 3. – С. 101 – 114.

5.454. Священко З. В. Розвиток чорної металургії на Уманщині в першій половині I тис. н. е. / З. В. Священко // Вісник Дніпропетровського університету. – Дніпропетровськ: Видавництво Дніпропетровського університету, 2002. – С. 231 – 236.

5.455. Священко З. В. Історія Уманщини: з найдавніших часів до середини ХVІІ ст.: Монографія / З. В. Священко. – Черкаси: Видавець Чабаненко Ю. А., 2006. – 228 с.

5.456. Солдатенко В. Ф. Три Голгофи: політична доля Володимира Винниченка / В. Ф. Солдатенко. – К.: Світогляд, 2005. – 349 с.: [16] л. іл.

5.457. Тімець О. Краєзнавці і дослідники Уманщини / О. Тімець, О. Ряхіна, Ю. Дорошенко // Історичне краєзнавство в системі освіти України: здобутки, проблеми, перспективи: зб. наук. праць. – Кам'янець-Подільський: Абетка – НОВА, 2002. – С. 344 – 346.

5.458. Тронько П. Краєзнавство у відродженні духовності і культури: досвід, проблеми, перспективи / П. Тронько. – К.: Рідний край, 1994. – 107 с.

5.459. Умань: історико-географічний та економічний нарис / Уманський МК КП України, Уманський краєзнавчий музей. – Черкаси: Облвидав, 1957. – 148 [4] с.

5.460. Г. Ю. Храбан: до 100-річчя з дня народження: збірник статей та матеріалів. – Черкаси, 2002. – 60 с.

5.461. Григорій Юхимович Храбан – археолог, історик України та краєзнавець Уманщини: (105-та річниця з дня народження Г. Ю. Храбана). – Умань: Софія, 2007. – 69 с.

5.462. Храбан Григорій Юхимович: некролог // Уманська зоря. – 1990. – 31 січня. – С. 1.

5.463. Храбан Григорій Юхимович // Реабілітовані історією: в 27 т. Черкаська область: в 4 кн. Кн. 1 / Черкаська обласна ред. колегія: А. В. Риженко (голова), В. Т. Поліщук, П. М. Жук [та ін.] – Черкаси: Тясмин, 2006. – С. 182.

5.464. Чишко В. С. Основні принципи створення Українського біографічного словника / В. С. Чишко // Українська біографістика: збірник наукових праць. – К.: РІО, 1999. – Вип. 2. – 355 с.

5.465. Шевченко Ф. П. Про міжнародне значення повстання 1768 р. на Правобережній Україні / Ф.П. Шевченко // Український історичний журнал. – 1968. – № 9. – С. 11 – 15.

5.466. Шовкопляс І. Г. Розвиток радянської археології на Україні (1917 – 1966): бібліографія / І. Г. Шовкопляс; АН УРСР, Центральна наукова бібліотека. – К.: Наукова думка, 1969. – 343 с.

5.467. Шморгун П. М. Г. Ю. Храбан – історик Черкаського краю / П. М. Шморгун // VII всеукраїнська наукова конференція «Історичне краєзнавство в Україні: традиції і сучасність». – К.: Рідний край, 1995. – С. 432 – 434.

6. Довідкові та енциклопедичні видання

6.468. Археология Украинской ССР: библиографический указатель, 1918 – 1980 / Сост. И. Г. Шовкопляс, Н. Г. Дмитриенко; отв. ред. И. И. Артеменко; АН УССР, Центр. науч. библиотека им. В.И. Вернадського. – К.: Наукова думка, 1989. – 560 с.

6.469. Енциклопедія трипільської цивілізації: у 2-х т. / За ред. М. Ю. Відейка. – К., 2006. – Т. 2. – 656 с.

6.470. Історія міст і сіл Української РСР: в 26 т. Черкаська область / О. Л. Стешенко (гол. редколегії), Є. М. Гольцев, А. І. Горкун. – К.: УРЕ, 1972. – 787, [1] с.: іл.

6.471. Петровський В. В. Історія України: неупереджений погляд: факти, міфи, коментарі / В. В. Петровський, Л. О. Радченко, В. І. Семененко. – Х.: Школа, 2007. – 592 с.: [18] арк. іл.

6.472. Історичне краєзнавство в Українській РСР / П. Т. Тронько, В. О. Горбик, О. І. Лугова [та ін.]. – К.: Наукова думка, 1989. – 240 с.

6.473. Історичне краєзнавство в системі освіти України: здобутки, проблеми, перспективи // Науковий збірник. – Кам'янець-Подільський: Абетка – НОВА, 2002. – 422 с.

6.474. Калакура Я. С. Українська історіографія: курс лекцій / Я. С. Калакура [До 170-річчя Київського національного університету]. – К.: Генеза, 2004. – 496 с.: іл. – Бібліогр.: с. 461 – 476.

6.475. Краєзнавці України: (Сучасні дослідники рідного краю): довідник. – К. – Кам'янець-Подільський, 2003. – Т. 1. – 270 с.

6.476. Коцур В. П. Історіографія історії України: курс лекцій: навч. пос. для студ. іст. спец. вузів / В. П. Коцур, А. П. Коцур. – Чернівці, 1999. – 519 с.: іл.

6.477. Реабілітовані історією. Черкаська область: [у 4 кн.]. – Черкаси: Тясмин, 2006. – (Науково-документальна серія книг «Реабілітовані історією»: У 27 т. / голов. редкол.: Тронько П. Т. (голова) [та ін.]). – Кн. 4 / [обл. редкол.: А. В. Риженко (голова) та ін.]. – 2004. – 500, [4] с.

7. Дисертації та автореферати

7.478. Василенко В. В. Интеллектуальная биография П. А. Сорокина: опыт нового исследования формирования «интегральной» методологии социально-исторического познания: Автореф. дис. на соискание ученой степени доктора ист. наук: спец. 07.00.02 – «Отечественная история»; спец. 07.00.09 – «Историография, источниковедение и методы исторического исследования» / В. В. Василенко. – Ставрополь, 2006. – 60 с.

7.479. Мельниченко О. В. Музейна справа та пам'яткоохоронна робота на Черкащині в другій половині ХХ – початку ХХІ ст.: Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 – «Історія України» / О. В. Мельниченко. – Черкаси, 2007. – 20 с.

7.480. Поставнича М. В. Розвиток історичного краєзнавства на Черкащині в 50 – 90-х роках ХХ ст.: Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 – «Історія України» / М. В. Поставнича. – Черкаси, 2002. – 20 с.

7.481. Рижев С. М. Кераміка поселень трипільської культури Буго-Дністровського межиріччя як історичне джерело: Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 – «Історія України» / С. М. Рижев. – К.: 1999. – 18 с.

7.482. Удод Л. І. Роль історичного краєзнавства у відродженні історичної пам'яті українського народу (1980-і – 1990-і рр.): Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 – «Історія України» / Л. І. Удод. – Дніпропетровськ, 2001. – 20 с.

7.483. Чишко В. С. Біографістика як галузь історичної науки: історіографія та методологія: Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра іст. наук: спец. 07.00.06 – «Історіографія, джерелознавство, спеціальні історичні дисципліни» / В. С. Чишко. – К., 1997. – 48 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

Покровитель ворогів народу – Храбан

... У 3-й неповній середній школі довгий час орудував троцькіст Андріївський. Про шкідницькі методи його викладання та керівництва школою прекрасно знав зав. райвно Храбан, проте жодних заходів не вжив, а , навпаки, всіляко прикривав цього негідника. Замовчував Храбан і про вилазки класового ворога у Дмитруській, Іванівській, Кочержинській, Паланській та 2-й міській школах.

Мерзотник Храбан навмисне насаджував у школи людей ворожих радянській владі, батько його в 1931 р. був розкуркулений, а сам він уже виключався з лав партії.

Чому цей мерзотник з партквитком у кишені досить безкарно шкодить на ідеологічному фронті? ...

Колгоспна правда. – 1937. – 6 серпня.

Додаток Б

Протокол допиту Г. Ю. Храбана від 7 серпня 1938 р.

«Вопрос: Следствию известно, что вы происходите из крупной кулацкой семьи...

Ответ: Хозяйство моего отца относилось к зажиточно-середняцкому...

Вопрос: Расскажите следствию о вашей антисоветской работе в период пребывания в гимназии и на учительской работе в Яруньском районе.

Ответ: В годы моей учебы в гимназии и на учительской работе в Яруньском районе я ярко выраженной антисоветской деятельностью не занимался. Это был период моего политического оформления. Я состоял членом «Просвиты» и был активным ее участником, особенно в постановках драмкружка в украинском оформлении...

Вопрос: Следствие располагает данными о Вашей принадлежности к антисоветской буржуазно-националистической украинской организации, требую правдивых показаний.

Ответ: Я это отрицаю, ибо никогда к буржуазно-националистической организации не принадлежал...

Вопрос: Ваша буржуазно-националистическая организация разоблачена и вы полностью уличены в принадлежности к ней. Прекратите свое упорство и дайте следствию правдивые показания.

Ответ: Будучи уличен и поставлен следствием перед фактом действительности, я решил рассказать правду о своей антисоветской деятельности и моей принадлежности к украинской буржуазно-националистической организации...».

Державний архів Черкаської області. –
Ф. Р – 5625. – Оп. 1. – Од. зб. 492. – Арк. 55.

Додаток В

Постановление на арест
гор. Киев 20 января 1950 года

Я, старший уполномоченный 2 отделения 5 отдела УМГБ Киевской области – капитан Бурцев, рассмотрев материалы преступной деятельности Храбан Григория Ефимовича, 1902 года рождения, уроженца села В.

Молодьков, Ярунского района, Житомирской области, из крестьян-кулаков, украинца, гражданина СССР, беспартийного, исключенного из ВКП(б), женатого, с высшим образованием, по профессии бухгалтера, работающего в артели «Коопремонт» бухгалтером, проживает в г. Умани, ул. Пролетарская, дом 26.

Нашел:

Храбан, будучи враждебно настроен к Советскому строю, в 1926 году вступил в контрреволюционную повстанческую организацию, руководимую Пелех Иосифом Степановичем (арестован), ставившую своей целью вооруженное свержение Советской власти и установление буржуазно-националистической власти на Украине.

Являясь участником контрреволюционной буржуазно-националистической повстанческой организации, Храбан лично проводил вербовки новых участников к/р организации из числа антисоветски настроенных лиц. Так им были завербованы Малый и Щербина.

Державний архів Черкаської області. –
Ф. Р – 5625. – Оп. 1. – од. зб. 492. – Арк. 143.

Додаток Д

З протесту заступника Генерального прокурора СРСР
від 12 листопада 1955 року

По постановленню Особого совещания при МГБ СССР от 29 июля 1950 года Храбан Григорий Ефимович, 1902 года рождения, уроженец села В[Великое] Молодьково, Ярунского района Житомирской области, судим в 1938 году Особым совещанием к 8 годам ИТЛ, меру наказания отбыл.

Осужден в ссылку на поселение как лицо ранее привлекавшееся «за принадлежность к антисоветской националистической организации».

Постановление Особого совещания в отношении Храбана подлежит отмене и дело прекращению по следующим основаниям:

Храбан в 1938 году обвинялся в том, что являлся участником украинской буржуазно-националистической организации, и проводил антисоветскую работу, направленную на срыв мероприятий партии и правительства.

Это обвинение материалами дела не доказано и по делу 1938 года внесен в Президиум Черкасского облсуда протест на предмет отмены постановления Особого совещания от 5/X-1938 года и прекращения дела в отношении Храбан за отсутствием состава преступления, поэтому и в ссылку на поселение в 1950 г. Храбан был отправлен неосновательно.

На основании изложенного, руководствуясь Указом Президиума Верховного Совета СССР от 19 августа 1955 года,

Прошу: Постановление Особого совещания при МГБ СССР от 29 июля 1950 года в отношении Храбан Григория Ефимовича отменить и дело прекратить.

Справка: Храбан проживает по адресу г. Енисейск, Красноярского края пос. Зырянка. Просьба дело по обвинению Храбан рассматривать вместе с основным делом.

Державний архів Черкаської області. –
Ф. Р-5625. – Од.зб. 492. – Арк. 279.

Додаток Е

З постанови Президії Черкаського обласного суду
від 26 листопада 1955 р.

Президія Черкаського обласного суду розглянула протест заступника Генерального прокурора СРСР на постанову Особливої наради при МДБ СРСР від 29.VII.1950 року, якою Храбана Григорія Юхимовича – 1902 року народження засуджено на заслання на поселення, як особу, яка раніше судилася за антирадянську діяльність.

Прокурор в своєму протесті ставить питання про скасування постанови Особливої наради та про закриття справи проти Храбан за недоведеністю пред'явленого обвинувачення.

Протест підлягає до задоволення з таких підстав: з основної справи за 1938 рік, по якій був засуджений Храбан Г.Ю., видно, що пред'явлене йому обвинувачення зовсім не доведене і ця постанова Особливої Наради скасована Постановою Президії Черкаського обласного суду за протестом заступника Генерального Прокурора СРСР, тоді Храбан Г.Ю. у 1950 році безпідставно був засуджений по цій справі на висилку на поселення.

На підставі вищесказаного, погоджуючись з протестом прокурора та керуючись ст. 3 Указу Президії Верховної Ради СРСР від 14.08.1954 р., президія Черкаського обласного суду постановила:

Протест заступника Генерального прокурора СРСР задовольнити, постанову Особливої наради при МДБ СРСР від 29.VII.1950 року, якою був засуджений Храбан Григорій Юхимович, скасувати та справу дальнішим введенням за силою статті 347 КПК УРСР закрити.

Державний архів Черкаської області. –
Ф. Р- 5625. – Од. зб. 492. – арк. 331.

Додаток Ж

Нагороди Г. Ю. Храбана

– 5.05.1960 р. – Почесна Грамота виконкому Уманської міської Ради депутатів трудящих і міський комітет КПУ з нагоди свята Дня Преси нагороджено грамотою робкора Г. Ю. Храбана за активну участь у співпраці з газетою «Уманська зоря».

– 2.04.1962 р. – В день 40-річчя «Уманської зорі» завідуючого позаштатним відділом пропаганди та агітації редакції Г. Ю. Храбана нагороджено Почесною грамотою за активну участь в роботі газети.

– 5.05.1965 р. – Почесна Грамота на відзначення Дня Преси за активну участь в газеті «Уманська зоря» Г. Ю. Храбана – викладача загальнонаукового факультету педінституту.

– 5.11.1965 р. – Грамота Уманського міському ЛКСМУ за активну участь у проведенні Першого зльоту ветеранів комсомолу Уманщини.

– лютий 1966 р. – Подяка Головної редакції Української Радянської Енциклопедії АН УРСР у зв'язку з завершенням наукової підготовки і видання УРЕ за плідну співпрацю у створенні першої багатотомної енциклопедії українського народу (За підписом Головного редактора УРЕ академіка Академії наук УРСР М. Бажана, відповідального секретаря Головної редакції УРЕ В. Терлецького).

– 17.07.1967 р. – Подяка Всесоюзного товариства «Знання» Г. Ю. Храбану за активну участь в пропаганді знань серед трудящих УРСР і у зв'язку з 20-річчям Всесоюзного товариства «Знання».

– Диплом другого ступеня – за активну участь у вивченні, збереженні і популяризації пам'яток історії і культури Української РСР в період огляду нагородити Г. Ю. Храбана – члена правління Черкаської обласної організації Українського товариства охорони пам'яток історії та культури, голову секції історико-меморіальних пам'яток Уманської районної організації товариства (

підпис – Голова республіканського оргкомітету по проведенню громадського огляду пам'яток історії та культури УРСР П. Тронько).

– 1967 р. – Подяка Всесоюзного товариства «Знання» за підписом академіка Артоболевського.

– 1972 р. – Подяка за участь в написанні історії міст і сіл.

– 1973 р. – Подяка за активну участь у громадсько-політичному житті.

– травень 1977 р. – Подяка Головної редакції УРЕ за участь у створенні 2-томного енциклопедичного видання – Шевченківського словника (За підписом Голови редакції УРЕ, академіка АН УРСР М. Бажана).

– 4 Грамоти від міському партії і міськвиконкому.

– 6 Грамот від міському ЛКСМУ.

– 1 Грамота від Черкаського обкому ЛКСМУ.

– 2 Почесних грамоти від ЦК ВЛКСМУ (1982, 1978).

– 2 дипломи II ступеня від Республіканського товариства охорони пам'яток історії та культури (1970, 1975).

– Почесна грамота від Президії Черкаського обласного правління цього ж товариства.

– 2 Почесних грамоти від військових частин за участь у військово-патріотичного виховання воїнів.

– 2 Подяки від Головної редакції УРЕ за участь у створенні УРЕ і «Шевченківського словника».

– більше 10 грамот від навчальних закладів Умані, редакції «Уманської зорі», підприємств.

– 16 квітня 1970 р. був нагороджений медаллю «За доблестный труд. В ознаменование 100-летия со дня рождения В. И. Ленина».

– 16 лютого 1977 року – медаллю «Ветеран труда».

– Почесна грамота Президії Верховної Ради УРСР за 1987 р.

Державний архів Черкаської області. –
Ф. Р-5624. – Оп. 1. – Од зб. 164. – Арк. 44.

Додаток 3

У результаті археологічних досліджень Г. Ю. Храбаном були складені 3 археологічні карти:

№ 1 – Палеоліт та енеоліт.

№ 2 – Вік бронзи і скіфсько-сарматський час.

№ 3 – Черняхівські та слов'янські пам'ятки.

Виявлені ним пам'ятки розподіляються таким чином:

Палеоліт – 2

Трипілля – 76

Древньоямна культура – 4	
Середньодніпровська – 4	
Віку бронзи (білогрудівська) – 115	
Ранньоскіфського часу – 2	
Скіфського – 2	
Сарматського часу – 1	
Не визначені (залізний вік) – 17	
Черняхівські – 192	
Слов'янські VIII ст. – 4	
Київської Русі – 5	
Всього – 414	

Храбан Г. Ю. Археологічні пам'ятки Уманщини. –
Щоденники археологічних розвідок
за 1963 рр. – УКМ. – Од. зб. – 1373. – Арк. 79.

Додаток К

БЕРЕЖІТЬ АРХЕОЛОГІЧНІ ЗНАХІДКИ

До правлінь колгоспів, колгоспників,
трактористів, сільської інтелігенції,
учнівської молоді

Під час тракторної оранки та інших польових робіт, садіння садків, будівельних робіт, а то й просто після дощів трапляються знахідки старовинних речей: знарядь праці з каменю чи металу (сокири, молотки тощо), посуд (цілий чи черепки), статуетки людей чи звірів, грузила, гроші та інші речі.

Археологічні знахідки, виявлені випадково, здебільшого нищать і вони гинуть. Але ж такі знахідки часто мають дуже велике значення для науки, для вивчення історії села, а іноді навіть для історії країни в цілому. Буває також, що декому до рук потрапляють старовинні книги та документи, дореволюційні документи, часів громадянської війни чи передвоєнних років, що теж можуть мати велику вагу в зв'язку з тим, що під час Великої Вітчизняної війни деякі архіви було знищено.

Всі знахідки треба зберігати та про них повідомляти і передавати в музей. Жодна знахідка не повинна загинути!

Зберігайте всі археологічні знахідки! Допмагайте вивчати історію свого села, історію нашої Батьківщини!

Уманський краєзнавчий музей

Державний архів Черкаської області. –
Ф. Р-5624. – Оп. 1. – Од. зб. 68. – Арк. 57.

